

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Nermin KÖKSAL

MUHAMMED SADIK SOLAKBAY
VE
İLMÎ ŞAHSİYETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Bahattin KÖK

ERZURUM – 2008

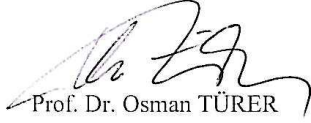
TEZ KABUL TUTANAĐI

Bu Çalışma İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim dalında Jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir

Prof. Dr. Bahattin KÖK

Danışman / jüri

Prof. Dr. Osman TÜRER

Jüri

Doç. Dr. Seyfullah KARA

Jüri

Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VIII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. MUHAMMED SADIK SOLAKBAY'IN YAŞADIĞI DÖNEMDE ERZURUM	1
BİRİNCİ BÖLÜM	11
1.1.HAYATI VE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ.....	11
1.1. Hayatı	11
1.1.1. Ailesi ve Çocukluğu	11
1.1.2. Gençliği ve Öğrenim Hayatı.....	15
1.1.3. Fizikî Yapısı ve Giyim Kuşamı	22
1.1.4. Milli Mücadele Yıllarında Yaptığı Çalışmalar	22
1.1.5. Ankara Fetvasını Onaylaması.....	25
1.1.6. Siyaset ve Siyasi Tavrı	28
1.1.7 Vefatı	28
1.2. Kişilik Özellikleri	32
1.2.1. Baba olarak Muhammed Sadık Efendi.....	32
1.2.2. Saygınlığı.....	33
1.2.3. Cömertliği.....	36
1.2.4. Hoşgörüsü ve İnceliği.....	37
1.2.5. Gençliğe ve Onların Eğitimine Önem Vermesi.....	38
1.2.6. Çocuk Sevgisi	40
1.2.7. Allah ve Peygamber Sevgisi.....	41
1.2.8. Dindarlığı, Ahlâkı ve Diğer Meziyetleri.....	43
İKİNCİ BÖLÜM	46
2. İLMİ KİŞİLİĞİ VE MÜFTÜLÜK GÖREVİ	46

2.1. İlmi Kişiliği	46
2.1.1. Bilime ve Eğitim- Öğretime Değer Vermesi	46
2.1.2. Mantık Bilimindeki Kabiliyeti ve Diğer İslâm Bilimlerine Hâkimiyeti.....	47
2.1.3. Muhakeme Gücü ve Bilimsel İkna Yeteneği.....	50
2.1.4. Öğreticilik Yönü	52
2.1.5. Genel Olarak Tasavvuf'a Bakışı	54
2.1.6. Alvarlı Muhammet Lütî Efendi İle Olan Musahabeti	56
2.1.7. Şiir Sevgisi ve Terennüm Ettiği Şiirlerden Örnekler.....	58
2.1.8. Eser ve Eserlerine Dair	63
2.2. Müftülük Görevi	64
2.2.1. Vazife Anlayışı ve İş Disiplini	64
2.2.2. Din Görevlilerinin Eğitim- Öğretimine Önem Vermesi.....	72
2.2.3. Fetvaları	72
2.2.5. Vaazları.....	75
2.2.6. Erzurum'da Bin Bir Hatim Geleneği	77
2.2.7. Devlet Ricali ve Halkla Olan İlişkileri	78
SONUÇ.....	82
EKLER	89
FOTOĞRAFLAR	89
BELGELER.....	94
ÖZGEÇMİŞ.....	120

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MUHAMMED SADIK SOLAKBAY VE İLMİ ŞAHSIYETİ

Nermin KÖKSAL

Danışman: Prof. Dr. Bahattin KÖK

2008-Sayfa: VIII-120

Jüri: Prof. Dr. Bahattin KÖK
Prof. Dr. Osman TÜRER
Doç. Dr. Seyfullah KARA

Bu çalışmada, yaklaşık yarım asır müftülük vazifesinde bulunan, Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Solakbay'ın (1881–1960) hayatı ve ilmi şahsiyeti konu edilmiştir. Ülke ve millet adına önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemde müftülük vazifesinde bulunan Muhammed Sadık Efendi, vaazları ve fetvalarıyla halka rehber olmuştur. Özellikle Milli Mücadele yılları ve sonrası halkla devlet arasında köprü olmuş ve bu bağlamda yeni devletin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Öğrenmeyi ve öğretmeyi vazife edinmiş olan Sadık Efendi, hayatı boyunca bu faaliyetinden vazgeçmemiş, birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Araştırmamız; Muhammed Sadık Efendi ile ilgili yazılı bir kaynak olmaması nedeni ile hayatta olan öğrencilerinden, aile bireylerinden, onu tanıyan ve sohbetinde bulunan kişilerden alınan bilgiler ve ulaşılan belgelerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

ABSTRACT
MASTER THESIS

MUHAMMAD SADIK SOLAKBAY AND SCIENTIFIC PERSONALITY

Nermin KÖKSAL

Supervisor: Prof. Dr. Bahattin KÖK

2008-PAGE: VIII–120

Jury: Prof. Dr. Bahattin KÖK
Prof. Dr. Osman TÜRER
Doç. Dr. Seyfullah KARA

This work focuses on Muhammad Sadık Solakbay (1881-1960), the mufti of Erzurum for about half a century, specifically on his life and his scientific career. In memorable days for country and nation, Muhammad Sadık Efendi, as the mufti, guided the nation by his sermons and fatwas. During and after the war of independence, he had been a bridge between the state and the nation, and had very significant accomplishments. Sadık Efendi devoted himself to education, he taught many students and had been a servant for the nation.

In our research, due to limitations of any written information or work; we have been limited to interviews with his students, family members and friends who had been in contact with Muhammad Sadık Efendi and documents related to him from above interviewees.

ÖNSÖZ

Tarih, ömrünü ilme, öğrenci yetiştirmeye ve yaşadığı toplumu irşat etmeye adanmış kişilere şahittir. Kendini, vatan ve milletine hizmet için adanmış mümtaz şahsiyetlerden biri de Muhammed Sadık SOLAKBAY'dır.

Bu incelemenin amacı; Cumhuriyet öncesi, Cumhuriyet sonrası ve çok partili döneme geçiş sürecini yaşamış, önemli gelişmelerin cereyan ettiği dönemde, müftülük makamında bulunmuş olan, mümtaz bir şahsiyeti gün ışığına çıkarmak, kırk beş yıl müftülük makamında bulunan Muhammed Sadık Efendi'nin ilmi şahsiyeti hakkında, edindiğimiz bilgileri sunmaktır.

Muhammed Sadık SOLAKBAY, müftülük göreviyle beraber devam ettirdiği ilmi faaliyetleri ile birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Halkla devlet arasında adeta bir köprü olması ve halk üzerindeki nüfuzu, özellikle milli mücadele yılları ve sonrası ortaya çıkan yıkıcı faaliyetlere karşı caydırıcı ve ikna edici gücü sayesinde mühim bir rol icra etmiştir.

Fetvalarındaki ilmi derinliği, mantıktaki muhakeme gücü ve vaazlarında ise bir aile geleneği haline gelmiş olan tefsir sohbetleri ile dikkatimizi çektiğinden, üzerinde çalışılması gereken bir konu olduğuna inanılmıştır.

Muhammed Sadık Efendi hakkında, yazılı bir kaynağın ve kendine ait basılı bir eserinin olmaması, onu tanıyan şahısların bir kısmının vefat etmiş olması, bize, hayatta olan ilgili şahıslarla görüşmekten başka yol bırakmamıştır. Birinci dereceden kaynak kişilerin hayatta olması ise araştırmanın biran önce yapılmasını elzem kılmıştır.

Bu çalışma, Muhammed Sadık SOLAKBAY'ın ailesinden hayatta olanlar, akrabaları, öğrencileri, onu tanıyan ve sohbetlerinde bulunan kişilerin ifadeleri, resmi arşivler, mevcut araştırma eserleri, makaleler, dergiler ve gazetelerden faydalanılarak yapılmıştır.

Birinci şahıslardan bilgi almak için, İstanbul, Ankara, Van ve Erzurum'daki kaynak kişilerle görüşülmüş, onların bilgilerine ve müşahedelerine başvurulmuştur.

Dönemin yerel ve ulusal gazete arşivleri taranmış olup, sadece mahalli gazetelerden bilgi edinilebilmiştir.

Bu çalışmada eksiklerimin olduğunu kabul etmekle beraber, araştırma yapacaklara ve Müftü Efendi'yi tanımak isteyenlere ışık tutacağına inanmaktayım.

Bu inceleme, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda, Muhammed Sadık Efendi'nin hayatı, ikinci kısımda, kişilik özellikleri verilmiştir. İkinci bölüm, iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda, Müftü Sadık Efendi'nin ilmi kişiliği, ikinci kısımda müftülük görevi ve diğer faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmam süresince yardımlarını esirgemeyen, danışman Hocam Sayın Prof.Dr. Bahattin KÖK'e, araştırmalarımnda bana rehberlik eden, belgeleri okumamda, arşiv çalışmalarımnda zamanını ve bilgilerini benimle paylaşan ve manevi desteğini esirgemeyen, değerli hocam Dr. Hasan AKDAĞ'a, sürekli rahatsız ettiğim, hoşgörü ve güler yüzüyle beni karşılayan, belgeleri okumamda ve görüşmem gereken kişilerle irtibat kurmamda bana yardımcı olan Diyanet Eğitim Merkezi müdürü Zeki KOÇAK'a, sözlü tarih çalışması yapacak olmam nedeniyle bu alanda folklorik çalışmaları olan ve bana izlemem gereken yol konusunda yardımcı olan, Fen Edebiyat Fakültesi öğretim elemanlarından, Doç.Dr. Dilaver DÜZGÜN'e, elinde bulunan dokümanları benimle paylaşan araştırmacı-yazar Naci ELMALI'ya, görüşmem gereken kişilerden bazılarının şehir dışında olması nedeniyle, beni yalnız bırakmayıp kalacağım yer hususunda ve belgeleri okumamda yardımcı olan Doç.Dr. Ali YILMAZ'a, teşekkür ederim.

İstanbul'da görüşmem gereken şahıslarla irtibat kurmamda yardımcı olan ve her zaman kendisine şükran borçlu olduğum Avukat Rasim CİNİSLİ'ye, izin almam gerektiği zaman bana gerekli hoşgörüyü gösterip çalışmalarımnda beni destekleyen, Yenişehir Kız Kur'an Kursu Yöneticisi Aslan YAĞAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışmanın en önemli kaynağı olan görüşme talebimi kabul edip bana zaman ayıran, elinde bulunan dokümanları benimle paylaşan, Yunus KAYA'ya, Prof.Dr. Selahattin KIYICI'ya, M.Nuri YILMAZ'a, Muammer MÜFTÜGİL'e, Necati MÜFTÜGİL'e, Prof.Dr. Necati ÖNER'E, Av.Cahit SOLAKOĞLU'na, İbrahim ÖZDEMİR'e, Nazif ŞEHİDOĞLU'na, Hafız POLAT'a, Mehmet GÜRGÜR'e, Ali KÜÇÜK'e, Halis EMEK'e, Mehmet KIRKINCI'ya, Veli VELİOĞLU'na, Nusret GEDİK'e, Prof.Dr. Naci OKÇU'ya, Pof. Dr. Asri ÇUBUKÇU'ya, Prof.Dr. Abdulkuddüs BİNGÖL'e, teşekkür ederim.

Çalışmalarımnda beni yalnız bırakmayan, canım amcam Burhan Köksal'a, değerli arkadaşlarım Nilnur EYERCİ'ye ve Canan HANOĞLU'na teşekkür ederim.

Her türlü sıkıntıda yanımda olan, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen kıymetli anne ve babama saygı ve sevgilerimi sunarım.

Erzurum-2008

Nermin KÖKSAL

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
hz.	: Hazreti
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem
ra.	: Radiyallahu anh
İst.	: İstanbul
D.İ.B.	: Diyanet işleri Başkanlığı
BOA	: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı- İstanbul
BCA	: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi- Ankara

1. GİRİŞ

1.1. MUHAMMED SADIK SOLAKBAY'IN YAŞADIĞI DÖNEMDE ERZURUM

Erzurum, coğrafi konumu itibariyle, askeri, ticari ve siyasi bakımdan stratejik bir öneme sahiptir. Erzurum ovasının müdafaaya ve gözetlemeye müsait olması askeri ehemmiyetini artırmış, doğudan Anadolu'ya girmek isteyen işgal kuvvetlerine karşı Anadolu'nun mukadderatını tayin eden askeri bir üs olmasını sağlamıştır. Doğudan ve kuzeyden gelen yolların üzerinde olması nedeniyle, Ortaçağ'da; Uzak Doğu'dan, Orta Asya'dan ve İran'dan gelen ticaret kervanlarının uğrak yeri olmuş, bu durum şehrin ticari önemini artırmıştır¹.

Erzurum, Urartular, Hititler, Ermeniler, Medler, Persler, Partlar, Sasaniler, Bizanslılar ve Türkler gibi birçok millete vatan olmuştur. Tarihçiler, "Erzurum'a sahip olan bütün Anadolu'ya sahip olur, Erzurum'u kaybeden, bütün Anadolu'yu kaybeder", görüşünde birleşirler. Bu tarihi gerçek doğrultusunda Türkler, Anadolu'nun fethine Erzurum'dan başlamış, Alparslan'ın kumandanlarından Saltuk, Erzurum kalesini almış ve Anadolu, kısa zamanda Türk yurdu haline gelmiştir². 1514 yılında ise Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmiş 1518'de kesin olarak Osmanlı topraklarına dahil olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, imar edilen ve daha büyük bir yerleşim birimi haline getirilen Erzurum, İran üzerine yapılan seferler sırasında önemli bir askeri üs haline getirilmiş³ ve 1878 yılına kadar Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır.

XIX. yüzyıl Osmanlı'nın dağılma devridir, İmparatorluk sürekli toprak kaybetmekte, girdiği savaşlarda mağlup olmaktadır. Bunu fırsat bilen İtilaf Devletleri yer yer işgale başlamıştır. 1877-1878 yıllarında, 160.000 kişilik ordusuyla sınırlarımıza saldıran Rus kuvvetlerine karşı, Gazi Ahmet Muhtar Paşa 57.000 kişilik kuvvetle karşılık vermiş. Ruslar'ın kaybı, bizden çok olmasına ve muharebelerin çoğunu kazanmamıza rağmen, kuvvetlerimizin yetersizliği ve zayıflatlarımızın telafi edilmemesi nedeniyle ordumuz Erzurum kalesine geri çekilmek zorunda kalmıştır⁴. Bu güç durum karşısında halk batıya göç etmek zorunda kalmış,

¹ KONYALI, İbrahim Hakkı, Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960, s.9.

² Erzurum İl Yıllığı(1998), Ankara, 2000, s.21.

³ SELVİ, Haluk, Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923), Ankara, 2000, s.3

⁴ AKGÜN, Tahsin, "Rusya'nın Tarihi Emelleri ve Erzurum", Tarih Yolunda Erzurum Dergisi, (Mart, 1959),sy.2, s.12.

Ayestafanos anlaşması ile Osmanlı kuvvetleri geri çekilmiş, Erzurum Rus Ordularına bırakılmıştır. Berlin Antlaşması ile Kars, Ardahan, Batum, Rusya'ya verilmiştir⁵. 1829-30 Osmanlı Rus savaşı ile işgale uğrayan Erzurum I. Dünya savaşının sonuna kadar zaman zaman işgale maruz kalmıştır.

1914 yılında Avrupa' da dört merkezi devlete karşı Avrupa ve diğer kıtalarda bulunan yirmi beş devletin katıldığı, o tarihe kadar görülmemiş ilk dünya savaşı çıkmış, Osmanlı bu savaşa bir oldubittiyle girmiştir. I. Dünya Harbine yersiz ve vakitsiz bir şekilde katılımımızdan kısa bir müddet sonra Rus ordusu, doğuda harekâta başlamış, 29 Ekim 1914'te Kafkas Rus Komutanlığınca, Türklere hücum emri verilmiş ve emirden iki gün sonra Rus kuvvetleri Zivin'e saldırmıştır⁶. Pasinler-Köprüköyü savaşlarında, bozulan Ruslardan⁷, bölgeyi kurtarmak için, cepheye gelen Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 1914 Aralık sonunda yaptığı Sarıkamış Harekatı, mükemmel olan harp planına rağmen tedbirsiz ve mevsimsiz hareket etmesi yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁸. Bu yenilginin ardından Ruslar Erzurum'a saldırıya geçmiş⁹, Rusların Erzurum'a doğru geldiğini haber alan halk; yaşlı, genç, kadın, çocuk, kış şartlarının olumsuzluğu ile beraber Erzincan ve Bayburt'a doğru göç etmek zorunda kalmıştır. Göç etmeyip, kenti savunan Erzurumlular eşsiz kahramanlıklar göstermiş fakat asker sayısının ve harp malzemesinin eksikliği onları geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Erzurum, 1829 ve 1878'deki işgallerden sonra üçüncü defa 16 Şubat 1916'da Rus hâkimiyetine girmiştir¹⁰. İki yıldan fazla Rus işgalinde kalan Erzurum halkı istila altında çok zor günler geçirmiş ve bu günleri kara günler diye adlandırmıştır. Rus ve Ermeniler, ittihatçı olmaları bahanesiyle yüzlerce kişiyi gözaltına almış, bir kısmını Rus hâkimiyetinde bulunan Azerbaycan ve Sibiry'a sürmüş, bazıları ise suçsuz oldukları halde kale burcunda idam edilmiştir¹¹. Rus ve Ermeniler, halka zulmetmekte, insanlık dışı hareketlerde bulunmakta ve gizlilik içinde ölüm saçmaktadırlar.

⁵ SELVİ, a.g.e., s.4.

⁶ KONUKÇU, Enver, Selçuklulardan Cumhuriyet'e Erzurum, Ankara, 1992, s.617.

⁷ BİNGÖL, Lütfullah, "Milli Mücadelede (1918-1923) ve Erzurum'da Din Adamlarının Hizmetleri", md. Atatürk Üniversitesi'nin Kuruluşunun XX.Yılına Armağan, IV. Kitap, Ankara, 1978, s.114.

⁸ AKGÜN, a.g.m., s.12.

⁹ BAYDAR, Mustafa, "Erzurum'un İşgali ve Kurtuluşu", Tarih Yolunda Erzurum Dergisi, (12 Mart 1962), sy.11-12, s.11; KONUKÇU, a.g.e., s.624.

¹⁰ KONUKÇU, a.g.e., s.678.

¹¹ KONUKÇU, a.g.e., s.386.

Bu sırada, Osmanlı'nın I.Dünya Savaşına girmesini ve Erzurum'un işgalini fırsat bilen Ermeniler, eski emellerini gerçekleştirmek için faaliyete geçmiş, hiçbir zaman çoğunluk oluşturmadıkları Türk topraklarında devlet kurma hayalleri içine girmişlerdir¹².

1917'de Rusya'da meydana gelen Bolşevik ihtilali Rusya'yı sarsmış bu durum cephedeki ordularına da yansımıştır¹³. Ruslar ihtilal üzerine mütareke imzalamak zorunda kalmış¹⁴, çekilen Rus kuvvetlerinin yerini Ermeni kuvvetleri almıştır. Ruslardan askeri yardım ve destek gören Ermeniler şehirde inanılmaz katliamlar yapmış, Erzurum'un Kurtuluşundan sonra şehre giren Kazım Karabekir, gördükleri karşısında hayretler içinde kalarak böyle bir manzarayı ne Çanakkale'de ne de Irak cephesinde görmediğini söylemiştir¹⁵.

1916'te işgal edilen Erzurum yaklaşık üç yıllık esaretin ardından Kazım Karabekir komutanlığındaki ordu tarafından işgalden kurtulmuş, 12 Mart 1918'de şehir ana vatana kavuşmuştur¹⁶. Kurtuluş sonrası Erzurum harap bir durumda küçük bir kasabayı andırmaktadır. Göç, savaş, hastalık, soğuk ve esaret nüfusu, onbinden üç-dört bine kadar indirmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın, Erzurum'da aldığı çeşitli tedbirler sayesinde göç eden halk da geri dönmeye başlamıştır. Bu sırada Erzurum bütün hayati melekelerini yitirmiş ölü bir şehir görünümündedir¹⁷. Öyle ki I.Dünya Savaşı'nın dehşeti Erzurum'daki kadar hiçbir yerde görülemez¹⁸. Aç ve sefil olan halk için, acil yardım çağrıları yapılmış, Dâhiliye Nezareti 'nin aldığı çeşitli tedbirlerle, halkın yaraları yavaş yavaş sarılmıştır¹⁹.

30 Ekim 1918 Çarşamba günü Mondros mütarekesini imzalayıp, Birinci Dünya Savaşından yenik çıkan Osmanlı, yirmi beş maddeli antlaşma ile tarih sahnesinden silinmek istenmektedir²⁰. Mütarekenin, "Vilâyât-ı Sitte'de karışıklık zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf Devletleri muhafaza eder"... Maddesiyle bütün doğu illerinin geleceği tehlikeye girmiş²¹, Vilâyât-ı Şarkıyye adeta Ermenilere peşkeş çekilmiştir²².

¹² AKBULUT, Dursun Ali, "Ermenilerin Alaca Köyünde Yaptığı Soykırım", Tarih Yolunda Erzurum Dergisi, (Kasım, 1989), sy.19, s.5.

¹³ KONUKÇU, a.g.e., s.687.

¹⁴ BAYDAR, a.g.m., s.12.

¹⁵ KARABEKİR, Kâzım, Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, İstanbul, 1939, s.170.

¹⁶ DURSUNOĞLU, Halit, "Avırlı Muhammed Lütfi Efendi'nin Milli Mücadele'ye Katılımı ve Katkıları", Türk Halk Kültüründe Milli Mücadele I. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri, Erzurum, 2005, s.248.

¹⁷ SELVİ, a.g.e., s.14.

¹⁸ KONUKÇU, a.g.e., s.755.

¹⁹ SELVİ, a.g.e., s.14

²⁰ KUTAY, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, Ankara, 1972, s.7.

²¹ KONUKÇU, a.g.e., s.757.

²² SELVİ, a.g.e., s.10.

Açlık ve sefalet içinde olan, esaret ve işgalden yeni kurtulmuş halk için yeni mücadele başlamıştır. 11. madde gereğince Elviye-i Selase'nin (Kars, Ardahan, Batum) de dâhil olduğu Kafkas bölgesinin boşaltılması istenmektedir. Dört-beş gün içinde onikibin askerin ve yiyeceğinin nakli imkânsızdır, asker, yiyeceği beraberinde götürmeyecek olsa aç kalacaktır. Yiyecek ambarları olmadan, Elviye-i Selase boşaltılamaz, ordunun daha önce çekilmesi ağır kış şartlarında yiyeceksiz ve yakacaksız olarak ölüme mahkûm edilmesi demektir. Bu nedenle, bu zor anında Erzurum ahalisi, orduya yardım etmiştir²³. Erzurum halkı sık sık hükümete telgraf çekip sefaleti dile getirmiş ve yardım istemiştir. Bunun üzerine hükümet, XIV. Kolordu Kumandanlığı'na gerekli emri vermiş, çevre illerden fazla hububatın şehre nakli sağlanmıştır²⁴.

Dokuz cepheden I. Dünya savaşına giren Osmanlı Devleti, yenik düşmüş, Dört yıl süren Cihan Harbi, Subay kadrosunu erittiğinden çoğu mevki boş kalmış, yedek subay ihtiyacı ülkenin aydın sınıfını bitirmiştir.²⁵ İşgal altındaki İstanbul Hükümeti, zor durumda olduğundan doğu illerine yardım edebilecek durumda değildir ancak halk vatan topraklarını hilelerle almak isteyen Ermenilere vermek istemez. Ermeni zulmünü yaşamış olan halk son ferde kadar şehri müdafaa etmekte kararlıdır. Bunun için genç, yaşlı, çocuk, kadın her fert harekete geçmiş, müftülerimiz başta olmak üzere din adamlarımız vazifeye koşmuştur²⁶. İstanbul hükümeti, Colonel Lamouche'nin "Dünya yüzündeki son müstakil Türk İmparatorluğunun siyasi ve fiili hayatına nihayet veren hadiselerin milletler arası resmi vesika'dır", diye nitelendirdiği, mütareke hükümlerinin, yerine getirilmesi hususunda ordu kumandanlarına, valiliklere, askeri sivil bütün makamlara emirler vermiştir²⁷.

Mondros mütarekesinin haksız bir şekilde uygulanması ve İstanbul Hükümetinin çaresizliği Erzurumluların kendi başının çaresine bakmasına ve teşkilatlanmasına sebep olmuştur. Konya'da, İttihat ve Terakki Okulları müdürü olan Süleyman Necati Güneri, İttihat ve Terakki Merkez Umûmi âzâsı Hilmi Bey'den Erzurum'da açılacak teşkilatın başına geçmesini istemiş, S.Necati Bey'de kabul etmiştir. S.Necati Bey, 7 Ekim 1918'de Erzurum'a gelerek bir hafta içinde Albayrak mektebini açmıştır. Erzurum'da

²³ SELVİ, a.g.e., s.11.

²⁴ SELVİ, a.g.e., s.14.

²⁵ KUTAY, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, s.16.

²⁶ SARIKOYUNCU, Ali, Milli Mücadele'de Din Adamları, Ankara, 1999, II, 19.

²⁷ KUTAY, a.g.e., s.10,11.

bir teşkilat kurmaya karar vermiş ve gerekli girişimlerde bulunmuştur fakat Necati Bey'in ittihatçı olması nedeniyle böyle bir teşkilatlanmanın, hükümetin aleyhine olacağı düşüncesiyle engellenmiştir. Gizli teşkilat yapılmasından başka çare olmadığını düşünen S.Necati Bey İstihlas-ı Vatan Cemiyeti, adı altında gizli, bir teşkilat kurmuştur. Hey'et, asker, gazeteci, müftü gibi farklı meslek gruplarından insanları aynı amaç için bir araya getirmiştir. Nalbandzâde İsmail Hakkı, Süleyman Necati, emekli Binbaşı İdris Bey, Alay Müftüsü Nusret Efendi bunlardan bir kaçıdır²⁸. İstihlas-ı Vatan Cemiyeti daha sonra, Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti resmen teşekkül ettiğinden onun etrafında toplanmıştır²⁹.

1 Mart 1919'da Vilayat-ı Şakiye Mudafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum şubesinin, kurulması için dilekçe verilmiş, cemiyetin kurulmasına izin verildiğine dair vilayetin cevabı 10 Mart 1919'da gelmiştir³⁰. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaai Hukuki Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi kurucu ve İlk İdare Heyetine, reis olarak; Hasankaleli Hakkızade Fehim Efendi³¹, I. aza olarak; Müftü Solakzâde Mehmed, yine aza olarak Müftü Naibi Hacı Recebzâde Hacı Sâfız (Mehmed Hilmi Çorapsız) Efendi³², seçilmiştir. Fakat daha sonra Nisan 1919'da Hacı İsmailfendizâde Tefvik Bey rahatsızlığından, Kobalzâde Ahmet Bey de köyüne gideceğinden³³ ve katılan yeni ve faal gençlere yer vermek için, ilk başkan ile Müftü Sadık Efendi adaylıklarını koymayarak, yeni idare heyetini, yine din adamı, eski kadı Meb'us Raif Efendi³⁴ ve Yavuluzâde Şükrü Efendi'ye bırakmışlardır³⁵. Cemiyetin Kurulmasına sebep olan en önemli kaygı ve şüphe, Doğu illerinin Ermenilere verileceği düşüncesine dayanmaktadır³⁶.

Karabekir Paşa, milli teşkilatlanma konusunda da Erzurumlunun yanında olmuş Vilâyât-ı Şarkıyye Cemiyetinin toparlanması ve aktifleşmesinde önemli katkı sağlamıştır. Doğu askeri birliğinin terhisini engellemiş, Osmanlının tek düzenli ordusunun dağılmasını önlemiştir. İngiliz subayı Rawlinson'u oyalayarak silahların toplanmasına mani olmuştur.

²⁸ SELVİ, a.g.e., s. 35.

²⁹ DURSUNOĞLU, Cevat, Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946, s. 60.

³⁰ SELVİ, a.g.e., s.58,59.

³¹ SELVİ, a.g.e., s.59.

³² BİNGÖL, a.g.m., s.108.

³³ SELVİ, a.g.e. s.59.

³⁴ BİNGÖL, a.g.m., s.108.

³⁵ SELVİ, a.g.e. s.59.

³⁶ ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk (Söylev), İstanbul, 2006, s.10.

Halkı organize etmiş³⁷, Erzurum'un ve Erzurumlunun bir daha Ermeni zulmü görmemesi için inanılmaz bir cesaret örneği sergilemiştir. Paşa Erzurum'daki idari boşluğun giderilmesi için kadı Hurşit Efendi'nin vali vekili olarak görev yapmasını istemiş, Hurşit Efendi bu görevi kabul etmiştir³⁸. Görüldüğü gibi bu din bilgini, milletin bekası için her alanda ve her yerde, görev yapmıştır. Kazım Karabekir, Erzurum Kongresinin toplanmasından, T.B.M.M.'nin açılışına kadar her aşamada aktif bir şekilde yer almıştır.³⁹

1919 yılında ülke işgal tehdidi altında. Yunan İzmir'e asker çıkarmakta, halk gergin bir bekleyiş içerisinde, her an İzmir düşebilir sesleri yükselmektedir. Yunan işgali öncesinde İzmir'de düzenlenen mitingde İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, vatan sevgisinin imandan olduğunu, İzmir'in asırlardır ezan sesleri yükselen semalarında kulakları tırmalayan çan seslerine, katlanmaktansa şerefle ölerək şahadet şerbetini içmenin daha iyi olacağını söyler⁴⁰. İzmir 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilir⁴¹. Erzurum yakın tarihte işgal görmüş olduğundan esaretin ne demek olduğunu çok iyi bilmektedir. İşgal görmemiş Anadolu şehirleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Anadolu'da tedirginliğe yol açmış, İzmir'in işgaliyle fikir sahasındaki milli hareket eylem sahasına geçmiştir. Erzurumlular Anadolu'yu bir bütün olarak değerlendirdikleri için yurdun her hangi bir yerinin işgali, Erzurum'un işgali gibi telakki edilmiştir. İzmir'in işgaline gösterilen tepkiler bunun açık göstergesi olmuştur⁴². 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgali ve halka zulmettiği haberleri yayılmış bu acı haber her tarafta milletin gözünü açmıştır. Milli hareket öncüleri halkı sık sık toplayıp, gelişmeleri izah edip, Ermenilerin yakında harekete geçeceğini bildirmişlerdir⁴³. Erzurum'da bir vilayet Kongresi tertiplenmesi düşünülmüş, 2 Nisan 1919'da Ahmet (Erverdi) Bey'in evinde yapılan ve yeni bir Hey'et-i Fe'ale'nin oluşturulduğu cemiyet toplantısında, şehir içerisinde yapılan teşkilatın livalara, kazalara ve köylere kadar yayılması, vilayet sınırlarından taşarak bütün doğu vilayetlerinin bir fikir etrafında toplanması kararlaştırılmıştır. Devam eden görüşmeler sonunda bir miting tertiplenip, halka durum izah edilmiştir. Doğu Vilayetlerine kongre için

³⁷DURSUNOĞLU, Cevat, a.g.e., s.73.

³⁸KUTAY, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, s.175

³⁹KUTAY, a.g.e., s.48.

⁴⁰SARIKOYUNCU, Ali, Milli Mücadele'de Din Adamları, I,21.

⁴¹KUTAY, Cemal, Milli Mücadele'de Öncekiler ve Sonrakiler, İstanbul, 1963, s.117.

⁴²SELVİ, a.g.e., s.61.

⁴³DURSUNOĞLU, Cevat, a.g.e., s.63,64.

lazım gelen telgraflar çekilmiş, bu arada cemiyet, her mahalleye basılı belgeler göndererek Ermenilerin zulüm ve öldürmelerinin tespitini kararlaştırmıştır⁴⁴.

Erzurum Vilayet Kongresi, 17 Haziran 1919'da Reis Raif Efendi'nin o günkü durumu izah eden nutkuyla açılmıştır⁴⁵. Toplantıya; eşraftan, ulemadan, müftülerden ve askerlerden olmak üzere⁴⁶, yirmi bir kişi katılmış, çalışmalar 21 Haziran'a kadar devam etmiştir. İdare heyetinin kuruluşundan, kongrenin toplanmasına kadar geçen süreçte, vuku bulan hadiseler hakkında rapor okunup Anadolu'daki propagandalar, hürriyet konusu ve milli duygular üzerinde durulmuştur⁴⁷.

Vilayet Kongresi sonunda alınan önemli kararlar şunlardır:

- Dilekte olduğu gibi işte de birlik sağlamak
- Osmanlıdan ayrılmamak,
- Her ne pahasına olursa olsun. Ermeni saldırısına karşı son fert kalıncaya kadar direnmek
- Milli varlığı silen hicret fikrini zihinlerden çıkarmak
- Köylüyü silahlandırmak

Maddelerde belirtildiği gibi, kongre kararlarında iki mesele üzerinde ısrarla durulmuştur, Osmanlıdan ayrılmamak ve Ermenilere karşı son ferdimize kadar direnmek.⁴⁸ Kongre sonunda, Heyet-i Amile İdare Meclisi yeniden seçilmiş, 19 oyla Raif Efendi reis olmuştur.⁴⁹ Görüldüğü gibi Vilayet Kongresinde, hiçte küçümsenemeyecek kararlar alınmıştır⁵⁰. 30 Ekim 1918 sonrası Anadolu'nun her yerinde cemiyetler kurulmuş, yönetici, din adamı ve eşraf tarafından oluşturulan bu cemiyetler zamanla faaliyetlerini birleştirmişlerdir. Örneğin, doğu vilayetleri için Erzurum Kongresi, batı vilayetleri için de Balıkesir Kongresi⁵¹ ve tüm Türkiye'yi kucaklayan Sivas kongresi sözü edilen girişimlerin en önemlileridir. Erzurum Kongresi, tarihimizin akışında yer alan savaşlardan, olaylardan ve olgulardan oluşan uzun bir zincirin önemli bir halkasıdır. Diğer bir deyişle Kongre,

⁴⁴ SELVİ, a.g.e., s.81

⁴⁵ DURSUNOĞLU, Cevat, a.g.e., s.67.

⁴⁶ KIRZIOĞLU, Fahrettin, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Ankara, 1993, I, 83.

⁴⁷ KONUKÇU, a.g.e., s.777

⁴⁸ DURSUNOĞLU, Cevat, a.g.e., s.67.

⁴⁹ KIRZIOĞLU, a.g.e., I, 105.

⁵⁰ KONUKÇU, a.g.e., s.777.

⁵¹ SARIKOYUNCU, Atatürk Din ve Din Adamları, Ankara, 2002, s.144.

devletimizin çökmeye sürüklenmesinin kara bir belgesi olan Mondros Mütarekesine karşı çıkan ve milli heyecanla dolup taşan halk örgütlenmesidir⁵².

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919'da açılmıştır⁵³. O gün Erzurum'da bir bayram havası yaşanmaktadır. Saat on birde toplanacak olan kongrenin azaları, erkenden kongrenin yapılacağı yerde toplanmaya başlamıştır⁵⁴. Bu Kongrede Erzurum'dan Raif Efendi, Müftü Sadık Efendi, Hacı İsmail Efendizâde Tefvik, Leylizâde İbrahim, Derviş Ağa Hatibi Ahmet, Çitzâde Ragıp Efendi gibi din adamları da yer almış, milli çıkarlar uğruna her türlü gayret ve çabada bulunmuşlardır⁵⁵. Kongre Şiran Müftüsü Hasan Fehmi Efendi'nin okuduğu Arapça dua ile açılmış, bu dua kongreye manevi bir hava katmıştır⁵⁶. Hoca Raif, o günü anlatırken M. Kemal Paşa'nın, Şiran Müftüsünün Arapça açılış duasının Türkçe ile çoğaltılmasının ve her yerde tekrarlanmasının mümkün olup olmadığını sormuş ve kapanış duasını da onun yapmasını rica etmiştir. Açılış nutkunu Erzurum Şubesi İdare Hey'eti Reisi Mehmet Raif Efendi yapmış, konuşmasını kongreyi yönetecek bir başkan seçilmesini isteyerek bitirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Milli Kongre Başkanlığına oy birliği ile reis seçilmiş, kongre 23 Temmuz -7 Ağustos 1919 tarihine kadar sürmüştür⁵⁷.

Kongreye katılan delegelere ilişkin verilen rakamlar arasında farklılıklara rastlanmakla beraber bazı illerin delegeleri seçilmiş olmasına rağmen Kongreye katılmaları valileri tarafından engellendiği için hazır bulunamamışlardır. Katılamayanların dışında 50'nin üzerinde(53-63 arasında değişen rakamlar)delege şark vilayetlerini temsilen toplantıya katılmıştır⁵⁸.

Alınan kararlar, 7 maddede toplanmıştır. Vatanın bir bütün olduğu, her türlü yabancı işgale karşı müdafaa ve mukavemet edileceği bildirilmiş, manda ve himaye reddedilmiştir⁵⁹. Sivas Kongresinde de manda konusu gündeme gelmiştir. Milli Mücadelenin önde gelen isimlerimden Bekir Sami, İsmail Fazıl Paşa gibi isimler mandayı savunurken, Erzurum

⁵² BAŞAR, Zeki, Erzurum Kongresi, Erzurum, 1979, s.32.

⁵³ DURSUNOĞLU, Cevat, a.g.e., s.107; SELVİ, a.g.e., s.108; CEBESÖY, Ali Fuat, Kuvâ-yı Milliye'nin İç Yüzü, İstanbul, 2002, s.77.

⁵⁴ SELVİ, a.g.e., s.109.

⁵⁵ SARIKOYUNCU, Atatürk Din ve Din Adamları, s.160.

⁵⁶ DURSUNOĞLU, Cevat, a.g.e., s.109; SELVİ, a.g.e., s.109; SARIKOYUNCU, Atatürk Din ve Din Adamları, s.147.

⁵⁷ BAŞAR, Zeki, a.g.e., s.51.

⁵⁸ YAVUZ, Nuri, "Erzurum Kongresinin Milli Mücadeledeki Yeri ve Önemi", Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu, Ankara 2003, s.102.

⁵⁹ BAŞAR, a.g.e., s.51.

delegesi olarak kongreye katılan Hoca Raif Efendi, mandaya karşı çıkmıştır. Hoca Raif'in, çok açık bir dille mandayı reddi delegeler ve mandayı savunanlar arasında olumlu tesir yapmıştır⁶⁰. Milli iradeyi her şeye hâkim ve üstün kılmayı ön gören Erzurum Kongresi Mili Mücadele'nin organize başlangıcı olmuştur⁶¹. İstanbul Hükümeti, kendisinden bağımsız hareket eden Ankara'daki ulusal harekâtı onaylamamıştır. Vali ve mutasarrıflara gönderdiği telgraflarda, İstanbul hükümetinden bağımsız ordu kurma çalışmalarının yasak olduğunu, bu yasağa uymayanların cezalandırılacağını bildirmiştir.

Hükümet, getirilen yasakların dikkate alınmayıp, ordu kurma çalışmalarının devam etmesi üzerine, 11 Nisan 1920'de Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah imzasıyla yayınladığı fetvada⁶², Milli Mücadele Harekâtına katılanların öldürülmesinin caiz olduğu bildirmiştir. Bursa ulemasının, asıl muhtevaya girmeden esir olan fetva emininin fetva veremeyeceği ve yabancı tazyiki altında Halifenin iradesinin muta olamayacağına dair karşı fetvası sadece on gün sonra verilmiştir⁶³. Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı olan M. Rıfat Efendi başkanlığında Ankara'da bulunan beş müftü, dokuz müderris ve medrese müdürü ile altı kişilik din bilginlerinden oluşan toplam yirmi bir kişilik bir grup İstanbul fetvasına karşı böyle bir fetva hazırlamıştır⁶⁴. Fetvanın metni 23 Nisan 1920, 27 Nisan 1920, 30 Nisan 1920 tarihli sayılarında yayınlanmıştır. Anadolu'nun her yerinden Ankara fetvasına destek gelmiş, Erzurum müftüsü Muhammed Sadık Solakbay ve kaza müftüleri de fetvayı onaylamışlardır⁶⁵.

Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 günü açılmıştır. B.M.M. açıldığı günü Erzurum'da halk bir merasim yapmıştır. Günlerden Cuma'dır ve K. Karabekir'in de katılımıyla namaz Narmanlı Cami'inde kılınmış, Hatm-i Şerif ve Mevlid-i Nebevi okunduktan sonra, İstanbul'un kurtarılması için dua edilmiştir. Daha sonra halk hükümet binası önünde toplanmış⁶⁶, K. Karabekir, Erzurum'da yapılan bu merasimi telgrafla bildirmiştir. T.B.M.M. açılışından sonra doğu için sorunlar bitmemiştir. M. Kemal'in Nutuk'ta dediği gibi, Yeni Türkiye'nin ilk askeri zaferi doğuda Kars'ın Ermenilerden

⁶⁰ SARIKOYUNCU, Atatürk Din ve Din Adamları, s.145,146; GÖKBİLGİN, Tayyib, Milli Mücadele başlarken, Ankara, 1965, I,12.

⁶¹ BAŞAR, a.g.e., s.51,52.

⁶² TANSEL, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya kadar, Ankara, 1978, III,87,88.

⁶³ KUTAY, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, s.188.

⁶⁴ KUTAY, a.g.e., s.188.

⁶⁵ KUTAY, a.g.e., s.197.

⁶⁶ BİNGÖL, a.g.m., s.114.

kurtarılmasıdır⁶⁷. Kazım Karabekir'in taarruz hazırlıkları, Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Solakbay'ın fetva ve teşviki sonucu 1920 yazında başlatılan ordumuza yardım kampanyası ve Erzurum halkının desteği ile şark taarruzu başlamıştır. Eylül ayında taarruza geçen Kazım Karabekir komutanlığındaki 15. Kolordumuz, 29 Eylül 1920'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim 1920'de Kars'ı almıştır⁶⁸. Şark cephesindeki başarıyı Dumlupınar ve Başkumandanlık Meydan savaşı zaferleri izlemiştir.

Düşman işgalinden kurtulan ülkede, 1 Nisan 1923'de seçimler yenilenmiş ve ikinci Meclis 11 Ağustos 1923'te açılmıştır. Ardından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir⁶⁹. Devam eden süreçte Lozan antlaşmasının onaylanması, Ankara'nın başkent olması, halifeliğin kaldırılması, harf inkılâbı, medreselerin kapatılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, şapka inkılâbı, soyadı kanunu gibi önemli inkılâplarla ilgili kanunlar çıkarılmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950 yılına kadar geçen süreçte tek partili dönem iktidarı yaşanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, halkçılık esaslarına dayanan bir program ile yeni Türk Devletinin ilk siyasi partisi olmuştur. 1946'da yapılan seçimlerde, Demokrat Parti de seçimlere katılmış fakat muhalefet olarak meclise girebilmiştir. 1950'de yapılan seçim kanunu değişikliği ile tekrar seçimlere giren Demokrat Parti ezici bir çoğunlukla iktidar olmuştur. Böylece Türkiye, 9. Dönem T.B.M.M. açılışında, çok partili hayata geçebilmiştir. Demokrat Parti iktidarı, 27 Mayıs 1960 ihtilali ile sona ermiştir.

Yukarıdaki tarihi gelişmeler, 1881-1960 yılları arasında yaşayan Muhammed Sadık Solakbay'ın, yaşadığı dönem hakkında bilgi edinmemizi ve onu daha iyi tanıyıp, yaşadıklarını anlayabilmemizi sağlaması açısından önemlidir.

⁶⁷ BİNGÖL, a.g.m., s.114.

⁶⁸ BİNGÖL, a.g.m., s.117.

⁶⁹ KONUKÇU, a.g.e., s.948.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.HAYATI VE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

1.1. Hayatı

1.1.1. Ailesi ve Çocukluğu

Büyük din Âlimi ve Erzurum müftüsü Muhammed Sadık Solakbay, 1297/1881’de Erzurum’da dünyaya gelmiştir⁷⁰. Babası Müftü Hamid Efendi, annesi Fatma Hanım’dır⁷¹. XVIII. yy.dan itibaren Solakzâdeler olarak bilinen aile, Kuzey Kafkasya’nın Ahıska bölgesinden dönemin Çarlık Rusyası’nın baskıları nedeniyle güneye inmiş, Artvin üzerinden önce İspir’e bir süre sonra da Zuvans ve Meymansur köylerine yerleşmiştir. Osmanlı toprak düzeni gereği önce zeamet sonra da has sahibi olarak Osmanlı ordusuna sipahi yetiştirmişlerdir⁷². Zengin ve kültürlü bir ailenin çocuğu olan Sadık Efendi’nin babası Hamid Efendi⁷³ (1269-1332)/(1852-1913) ulemadan olup kendisi gibi Erzurum müftüsüdür⁷⁴. Büyük babası Ahmet Tevfik Efendi, devrin en büyük ilim ve fikir adamlarındandır. Erzurum’da “Büyük hoca” diye anılır⁷⁵. Büyük dedesi hacı Lütfullah Ağa, onun babası sipahi sahibi Hacı Süleyman Efendi, onun babası ise Hacı Yusuf Ağa’dır⁷⁶.

Aileye, Solakzâde lakabının verilme nedeni ile ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülür. Müftü Efendi’nin dedesi Hacı Süleyman Efendi, savaşta sol cenahı idare ettiği için, Solakzâde denildiği⁷⁷, başka bir görüşe göre ise Müftü Sadık Efendi’nin dedesi Hacı Lütfullah Efendi yarım kan Arap atı besler ve binermiş. Lütfullah Efendi Erzurum’un geleneksel atlı sporlarından olan cirit oyununda, sol eliyle cirit attığı için kendisine solak, ailesine de

⁷⁰ Selahattin Kıyıcı Hocamız; Müftü Efendi’nin kendi el yazısıyla yazdığı notlarda büyük babası Ahmet Tevfik Efendi’nin vefat tarihi olan 27 Şaban 1313’te kendisinin on bir yaşında olduğunu bildirdiğini, 1313 yılından on bir çıkarıldığında doğum tarihinin 1302/1884’e tekabül ettiğini belirtmekte ise de Diyanet İşleri Başkanlığın da bulunan Müftü Efendi’ye ait özlük dosyasından alınan nüfus kayıt ördeğindeki bilgilere göre doğum tarihi 1297/1881’i göstermektedir.

⁷¹ KIYICI, Selahattin, “Doğunun Büyük Alimi Erzurum Müftüsü, Muhammed Sadık Solakbay”, Yeni Ümit Dergisi, (Ocak-Şubat-Mart, 2007), sy.75, s.45, (Aynı makale şu eserde de bulunmaktadır, “Doğunun Büyük Alimi Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Solakbay”, md. Erzurum Kalkınma Toplantıları II, Erzurum Kalkınma Vakfı (ER-VAK), Erzurum 2004) ; KIRZIOĞLU, a.g.e., III, 180; Nüfus kayıt örneği; Hal Tercümesi; KAYA, Yunus’un, hocası hakkında yazdığı notlar; KIYICI, Selahattin’nin, notları.

⁷² SOLAKOĞLU, Cahit’in, notları; KAYA, Yunus’un notları.

⁷³ BOA. Y.MTV. 311/155 (Ulemadan Solakzâde Hamid Efendi’nin Nişanla taltifi) bkz. EK-16.

⁷⁴ Hal Tercümesi, bkz. EK-14.

⁷⁵ KIYICI, a.g.m., s.45; BİLGİNER, Yusuf, Cumhuriyet Dönemi Erzurum Müftüleri, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Bitirme tezi), Erzurum,1986, s.1.

⁷⁶ KIYICI, a.g.m., s.45; KAYA; Hal Tercümesi.

⁷⁷ KAYA.

“Solakzâde” denilmiştir⁷⁸. Müftü Efendi’nin yeğeni Cahit Solakoğlu’nun bildirdiğine göre, dedeleri sipahi sahibidir, savaşlarda donanımları ve nitelikleri bakımından Padişah ve serdarın muhafızları arasına katılırlar. Bu muhafızlara da solak denildiğinden aile bu lakapla anılır. 1934 yılında çıkan soyadı kanunuyla aile Solakbay soyadını almıştır⁷⁹.

Müftü Sadık Efendi’nin babası Hamid Efendi, Erzurum Müftüsü’dür⁸⁰. Müftü olması ilimde söz sahibi bir şahsiyet olmasının ve âlimliğinin delilidir. Hamid Efendi, dersini babası Ahmet Tevfik Efendi’den tamamlamış ve babası gibi o da müderrislik yapmıştır⁸¹. İki dönem öğrencilerine icazet vermiş ve üç yıl Erzurum Müftülüğü görevinde bulunmuştur⁸². H.1235 yılında başladığı müftülük vazifesine, H.1237 tarihine kadar devam etmiştir⁸³. Babası ve aynı zamanda hocası olan Ahmet Tevfik Efendi’nin ilmi ve ahlakını örnek almış, manevi feyzinden faydalanmıştır. Merhum Hamid Efendi, babası Ahmet Tevfik Efendi’nin başlattığı tefsir sohbetleri geleneğini ve İbrahim Paşa müderrisliğini devam ettirmiştir. Ahmet Tevfik Efendi, tefsir sohbetlerini hatim usulüyle yapmıştır. Ahmet Tevfik Efendi’nin, 1212 de vefat etmesi üzerine, oğlu Hamid Efendi, babasının Yusuf Suresine kadar getirdiği tefsir sohbetini, devam ettirmiş fakat o da Zuhuf Suresine kadar götürebilmiştir. Hamid Efendi 1237 de vefat etmiştir. Son derece nezih ve nazif, ahlaken yüksek, Umur-u Hariciyeyi en iyi bilen ve tatbik eden, giyim kuşamına ihtimam gösteren, mümtaz bir şahsiyettir. Müftü Hamid Efendi’nin en büyük oğlu Muhammed Sadık Efendi, en küçük oğlu Cemil Said Efendi’dir⁸⁴.

Ahmet Tevfik Efendi(1232/1816-1311/1893),⁸⁵ Müftü Efendi’nin dedesi ve aynı zamanda hocasıdır. O, Sadık Efendi’nin ilmi kişiliğinin oluşmasında en çok paya sahip, manevi kişiliği üzerinde en büyük tesiri olan, mümtaz bir şahsiyettir. Ahmet Tevfik Efendi, babası Lütfullah Efendi vefat ettiği zaman dört yaşındadır. Küçük yaşta Kur’an okumaya başlamış, sekiz yaşına kadar Kur’an-ı Kerim’i hatmetmiştir. Dönemin hocalarından Mahürevi Ahmet Efendi’den ders almış, on sekiz sene boyunca gerekli bütün ilimleri okumuştur. Derslerine gösterdiği ilgi ve ihtimam onu emsallerinin önüne geçirmiş ve ilmiyle şöhret

⁷⁸ KIYICI, a.g.m., s.45; KAYA; VELİOĞLU, Veli’nin ifadeleri; SOLAKOĞLU.

⁷⁹ KIYICI, a.g.m., s.45; REVNAKOĞLU, Cemalettin Server, “Erzurum’da bir Kubbe Çöktü”, Tarih Yolunda Erzurum Dergisi, (Ocak 1961), sy.7-8, s.14.

⁸⁰ KIYICI, a.g.m., s.45; KAYA; VELİOĞLU; SOLAKOĞLU; Hal Tercümesi, bkz. EK-14.

⁸¹ KIYICI, a.g.m., s.45; KAYA; VELİOĞLU.

⁸² KAYA; Müftü Efendi’nin yeğeni, Cahit Solakoğlu, dedesi Hamid Efendi’nin, müftülük vazifesinin 1890-1914 yılları arası olabileceğini, kendisinin de bu konuda kesin bilgiye ulaşamadığını söylemektedir.

⁸³ KAYA.

⁸⁴ KAYA.

⁸⁵ SOM, Nusret, Tarihçe-i Erzurum, İst., 2005, s.144.

bulmuştur⁸⁶. Ömrü boyunca okumuş ve okutmuş, büyük ilim adamları yetiştirmiştir. Üç defa öğrencilerine icazet vermeğe muvaffak olmuş, dördüncü defa öğrencileri yetiştirmiş fakat icazet verememiştir⁸⁷. Bu icazetler aşağıda zikredilecek kişilere verilmiştir;

Birinci dönem icazet alan şahıslar:

- 1-Hödüklüzâde Mustafa Sakıp Efendi
- 2-Ferhadzâde Ahmet Vefik Efendi
- 3-Memi Hoca
- 4-Kadı İsmail Efendi ve beraberinde ders alanlar

İkinci dönem icazet alanlar:

- 1-Hacı Ali Avni Efendi
- 2-Hacı Osman Efendi
- 3-Tatarzâde Mehmet Asım Efendi
- 4-Abdurrezzak Efendi ve beraberinde ders alanlar

Üçüncü dönem icazet alanlar:

- 1-Oğlu Hamid Efendi
- 2-Kundakçızâde Ahmet Vafık Efendi
- 3-Hoca İsmail Efendi
- 4-Muhammed Salih Efendi
- 5-Karşı Eşref Hoca ve beraberinde ders alanlar:

Dördüncü dönem icazet alanlar:

- 1-Hacı İsmail Efendi
- 2-Kadı zadegillerden Ethem Efendi⁸⁸

Ahmet Tevfik Efendi'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında Abdülhamit zamanında sekiz defa sadaret görevinde bulunan Said Paşa da vardır⁸⁹. Kendisi anılarında, eğitimini Ahmet Tevfik Efendi'nin tedrisiyle tamamladığını tüm birikiminde, yükseldiği mevki ve edindiği başarılarında hocasının katkısının büyük olduğunu anlatmaktadır. Hocasına olan sevgisi nedeniyle İstanbul Beyoğlu'nda çiçek pasajı olan konağın yanındaki sokağa hocasının adını

⁸⁶ SOM, a.g.e., s.144,145.

⁸⁷ KAYA.

⁸⁸ BİLGİNER, a.g.e., s.1.

⁸⁹ REVNAKOĞLU, "Erzurum'da bir Kubbe Çöktü", s.14; SOM, a.g.e., 145; SOLAKOĞLU.

vermiştir⁹⁰. Yetiştirdiği öğrencileri çok yönlü eğitmiş, onların hem zahiri ve hem batını ilimlere vakıf olmalarını istemiştir. Eğitim için gelen öğrencilere önce bir bakar, sonra öğrencinin babasına: “ Bırak kalsın” veya “Al git” dermiş. Kalsın dediği öğrenci mutlaka okur başarılı olurmuş. Ahmet Tevfik Efendi disiplin sahibi, planlı bir insandır. Onun saat kaçta nerede olduğu, ne zaman nereden geçeceği bellidir⁹¹. Ahmet Tevfik Efendi, fahri müderris ve fahri vaizdir⁹². Vaazlarını İbrahim Paşa Camii ve Lala Paşa Camilerinde yapmaktadır. Ramazan günlerinde İbrahim Paşa Cami’indeki vaazları ile gönüllere taht kurmuştur. Gerekliğinde rahatça hükümeti tenkit edebilen, doğruyu söylemekten korkmayan, bir kişiliğe sahiptir. Bu nedenle hükümet erkânı kendisinden hep çekinir. Devlet kapısında hiçbir zaman görev almamış olan A.Tevfik Efendi’ye, iki defa Şeyh-ül-İslamlık teklif edilmiş ise de kabul etmemiş, gönüllü müderrislik, vaizlik ve kadılık yapmıştır⁹³. Ayrıca Erzurum’a gelen her üst görevli, şehir hakkında bilgi edinmek için A.Tevfik Efendi’ye gider. Çünkü O, halkın, askerin ve şehrin problemleri konusunda geniş malumata sahip ve birçok sorunu da çözen bir kişi konumundadır. Kendisini görenlerin, kemal-i heybetinden etkilendiği, sohbetinde bulunanların saatlerce onu dinlemek istediği, yüksek ahlaka sahip bir kişidir⁹⁴. Ömrü boyunca öğrenci yetiştirmeyi ideal edinen Ahmet Tevfik Efendi, geç evlenmiştir. Anlatıldığına göre; A.Tevfik Efendi, o dönemde gençlerin sarhoş ve başıboş olduğu gerekçesiyle evlenmez. Yağmurun şiddetli olduğu bir günün gecesinde evine giderken önüne büyükçe bir su birikintisi çıkan hoca karşıya geçemez. Bu esnada sarhoş bir genç gelir ısrarla hocayı sırtına alıp karşıya geçirmek ister, hoca kabul etmese de genç ısrar eder ve hocayı sırtına alır tam suyun ortasına geldiklerinde genç hocaya: “Hoca, ya babama yedi fatiha oku, ya da seni suya bırakırım” der. Ahmet Tevfik Efendi, fatihaları okur ve karşıya geçer. Ahmet Tevfik Efendi, o günden sonra evlenmeye karar vermiş ve evlenmiştir⁹⁵. Bu evlilikten tek oğlu olan Muhammed Hamid Efendi dünyaya gelmiştir. Ahmet Tevfik Efendi vefatı öncesi tedavisi için gelen doktora Fuzûlî’nin şu beytini söylemiştir,

“Çâre-i bihbûdumu sordum mualicden dedi.

⁹⁰ SOLAKOĞLU.

⁹¹ ÖZDEMİR, İbrahim’in ifadeleri.

⁹² KAYA.

⁹³ KAYA; BİLGİNER, a.g.e., s.5; SOLAKOĞLU.

⁹⁴ SOM, a.g.e., s.145.

⁹⁵ ARAS, Sıtkı, Erzurum’un Manevi Mimarları, Erzurum, 1999, s.157,158.

Derd derd-i ıktır mümkün değil sıhhat sana.”⁹⁶

Bu beytle; hastalıktan kurtuluşunun mümkün olamayacağını işaret etmiştir. Nitekim birkaç gün sonra M.1893 senesinde vefat etmiştir⁹⁷. Memleketine önemli hizmetlerde bulunan Ahmet Tevfik Efendi’nin; Mutavvel Nuhbetül-Fiker ve Adap risaleleri, adlı kendi el yazısı ile tensih edilmiş eserleri olup Müftü Sadık Efendi’nin kütüphanesinde bulunmaktadır⁹⁸.

Müftü Efendi’nin büyük dedesi Ahmet Tevfik Efendi’nin babası Mehmet Lütfullah Ağa; iri cüsseli, mütevazı, mütediyyin, iyi bir at binicisi ve iyi bir cirit oyuncusudur⁹⁹. Oğulları gibi ulamadan olmayan Lütfullah Efendi¹⁰⁰, çiftçilikle uğraşmaktadır ve Ağa’dır. Torunu Müftü Sadık Efendi de sohbetinde bunu teyit etmiştir. Zengin olan Lütfullah Ağa, Züvans köyünde geniş arazi sahibidir¹⁰¹. En büyük dileği oğullarından birinin büyük bir din bilgini olmasıdır¹⁰². Ata binmeyi ve cirit oynamayı seven Lütfullah Efendi yarım kan Arap atı beslemekte ve beslediği atlarla cirit oyunlarına katılmaktadır. Sol eliyle cirit sopasını tutması nedeniyle kendisine solak, ailesine Solakzâde lakabı verilmiştir¹⁰³. Müftü efendinin öğrencisi Yunus Kaya hocamızın bildirdiğine göre; Hacı Lütfullah Efendi, H.1237’de, beslediği atla hacca gitmiş, altı ay süren yolculuk esnasında dönüşte, Mısır’da vefat etmiştir.

Müftü Sadık Efendi, on yaşında annesini kaybetmiş, babası evlenince halasında kalmaya başlamıştır. Ancak babasının öğrencisi olarak tahsilini tamamlamıştır¹⁰⁴.

1.1.2. Gençliği ve Öğrenim Hayatı

Küçük yaşta annesiz kalan Müftü Efendi erken yaşta evlilik yapmıştır. Halasının kızı Sıdika Hanım ile evlenen Müftü Efendi’nin¹⁰⁵, bu evlilikten on bir çocuğu olmuştur. Ancak bunlardan sadece Oğlu Celalettin ve kızı Muammer (1339) Hanım hayatta kalabilmiştir¹⁰⁶. Mevlana hayranı olan Müftü Sadık Efendi, oğluna onun adını vermiştir. Fakat Celalettin,

⁹⁶ FUZULİ, Divan, yay. GÖLPINARLI, Abdulkaki, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1961, s.17.

⁹⁷ SOM, a.g.e., s.145; SOLAKOĞLU.

⁹⁸ KAYA.

⁹⁹ KIYICI, a.g.m., s.45; SOLAKOĞLU; KAYA; ÖZDEMİR.

¹⁰⁰ SOLAKOĞLU, BİLGİNER, a.g.e., s.3.

¹⁰¹ BİLGİNER, a.g.e., s.3,4.

¹⁰² SOLAKOĞLU.

¹⁰³ KIYICI, a.g.m., s.45; KAYA; SOLAKOĞLU; ÖZDEMİR.

¹⁰⁴ SOLAKOĞLU.

¹⁰⁵ Nüfus Kayıt Örneği.

¹⁰⁶ KAYA; ÖZDEMİR; MÜFTÜGİL, Muammer; SOLAKOĞLU.

Yenikapı mahallesindeki evlerinin bacasında, uçurtma uçururken düşerek vefat etmiştir¹⁰⁷. Kızı Muammer Hanım, Ahmet Müftügil'in oğlu, coğrafya öğretmeni Mehmet Müftügil ile evlenmiştir. Müftü Sadık Efendi ve eşi Sıdika Hanım kızları Muammer Hanımın ayrı eve çıkmasını istemediklerinden, damatları Mehmet Bey Solakzâde ailesiyle birlikte oturmuştur¹⁰⁸. Bu evlilikten iki erkek çocukları olmuştur; Necati ve Süleyman Müftügil. Müftü Sadık Efendi'nin büyük torunu Muhammed Necati Müftügil, Yük. İnş. Mühendisi, küçük torunu Süleyman Hamid Müftügil ise Yük. Elk. Mühendisidir. Kızı Muammer Hanım, bugün 85 yaşında ve hayattadır¹⁰⁹.

Müftü Sadık Efendi, hal tercümesinde ilk eğitimine Islahhane mekteb-i ibtidaiyesinde ve Rüşdiyesinde başladığını¹¹⁰, daha sonra eğitimini dedesi Ahmet Tevfik Efendi ve babası Hamit Efendi'den devam ettirdiğini ifade etmektedir. İbrahim Paşa fahri Müderrisi ve aynı zamanda dedesi olan Ahmet Tevfik Efendi, öğrencilerinin eğitimine dikkat eden, onların ahlaki ve manevi yönleriyle de ilgilenen bir hocadır¹¹¹. Bu yönüyle torunu Müftü Sadık Efendi'nin kişiliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir, onun âlimler sınıfına dahil olması hocasının ilmi şahsiyetinin delilidir. Selahattin Kırıyıcı, Müftü Efendi'nin: "Dedesinden çok istifade ettiğini sekiz dokuz yaşlarında iken İlmi Nahivden Molla Cami okuttuğunu" anlattığını söylemektedir¹¹². Müftü Sadık Efendi derslerdeki üstün başarısıyla yaşlılarının önüne geçmiştir. Hatta kendisinin, beraber ders aldığı arkadaşlarına Muhtasar-ı Me'ani'yi okuttuğu ve o zaman henüz oniki yaşında olduğu anlatılır¹¹³. Müftü Sadık Efendi, İbrahim Paşa medresesinde, sarf, nahiv, lügat, ıstikak-ı meani, beyan, bedi', aruz, adab., mantık, kelim, usuleyn, tefsir, hikmet, hey'et, hesab ve fıkıh, feraiz ulum-ı fünun derslerini okumuştur. Arapça derslerini dedesi ve babasından müştereken almıştır. Müftü Efendi, ilmini dede ve babasından almakla birlikte manevi feyzini dedesinden aldığını ifade etmektedir. Müftü Efendi, İlmini tamamladıktan sonra H.1329'da babası Hamid Efendi'den icazet almıştır¹¹⁴.

¹⁰⁷ MÜFTÜGİL; ÖZDEMİR; KAYA; VELİOĞLU.

¹⁰⁸ MÜFTÜGİL; SOLAKOĞLU.

¹⁰⁹ KAYA

¹¹⁰ Hal Tercümesi.

¹¹¹ KAYA; SOM, a.g.e., s.144,145; VELİOĞLU.

¹¹² KIRIYICI.

¹¹³ BİLGİNER, a.g.e., s.11; KAYA.

¹¹⁴ Hal Tercümesi; Müftü Sadık Efendi'ye, mahsus varaka.

Muhammed Sadık Solakbay'ın, hocası Hamid Efendi'den icazet talebiyle ilgili dilekçesinin cevabına ait bir belge aşağıda sunulmaktadır:

**Şura-yı Devletin Gayri Devâirden Mesâlih-i Şahsiyyeye Dair Verilen Mazbatalara
Mahsus Varakadır**

Kıymeti beş kuruştur

Maliye Nezareti

Evrak-ı Nakdiye

ve Levazım

Müdüriyeti

Bismillahirrahmanirrahim

Suret

Vebihî neste'înu fi külli vaktin ve hin

(ve o Allah'tan her vakit ve her an yardım dileriz)

Hamd o Allah'a mahsustur ki akıllarımızı mükemmelleştirerek vehimlerin kayıtlarından korudu. Bedenimizin hatalarından da nefislerimizin hey'etlerini ve “Güzel söz yalnız ona yükselir.”¹¹⁵(Şehadeti) Söyleyinceye kadar ağızlarımızı diğer sözlerden korur. Her şeyin temelini yerleştiren ve binalarını “Güzel bir kelime kökü sabit ve dalları gökte”¹¹⁶ gibi yükselten odur. O sıfatlarındaki tekliğine nizamdaki birliğine istinaden ve zatının varlığına apaçık delil olması için dağları arasındaki geniş yollara sahip olan yeryüzünü alçalttı ve burçlara sahip olan gökleri yükseltti.

Salat ve selam bizim efendimiz ve nebimiz Muhammed (s.a.v.) üzerine olsun ki O dalgalanan hidayet ve hikmet sahibidir. “ ...ve sen insanların Allah'ın dinine dalga dalga girdiklerini görürsün¹¹⁷”.

Sonra salât ve selam onun ailesine ve ashabına olsun. Çünkü onlar, parlak şeriatın temellerine delalet edip götürenlerin asıllarıdır. Ve açık, kolay, musamahalı hakta karar kılmış

¹¹⁵ Fâtır 35/10

¹¹⁶ İbrahim 14/24

¹¹⁷ Nasır 110/2

dinin furuuna işaret eden yollardır. Sonra salatü selam kendilerine uymada hidayet yıldızları ve iktidanın bayrakları olan müctehidlerin ve fakihlerin üzerine olsun.

Bu girişten sonra, Allah'ın sevgilisinin (s.a.v.) adaşı ikram ve ihsanın izlerini takip eden değerli evlat, gözümün nuru Muhammed Sadık Efendi uzun bir müddet yüksek ve edebi ilimleri tahsille meşgul olunca, kelim talepleri arasında muteber olan nüshaları tamamlayınca, büyük mahir üstatlardan derslerini tamamlarken, okuduğu metinleri ezberlemekle birlikte, fenlerin inceliklerini ve derin ilimlerin haşiye ve şerhlerinde büyük bir ciddiyet ve ihtimamla, sağyu-gayretle zabtettiğinde, benden icazet talep etti. Bu durum “Âdetlerin büyüğü, büyüklerin âdetidir” babındandır. İcazet istemek ve icazet vermek güvenilir mücehhez üstatların amellerindendir. Allah onların ruhlarını canlandırırsın ve cennette yüksek derecelerle şereflendirsin...¹¹⁸

Müftü Sadık Efendi'nin, ilmi şahsiyetinin oluşmasında babası ve dedesi birince derecede etkili olmakla birlikte ders aldığı başka hocaları da vardır. İlk hocasının Salih Efendi diye bir zat olduğu, yine Hacı Derviş Efendi isimli bir hoca efendiden de ders aldığını öğrencileri ifade etmektedir. Müftü Efendinin evine giderken bir eve gelip fatiha okuduğu söylenir. Bu hocanın, Müftü Sadık Efendi'yi öğrenciliğinin ibtida günlerinde okuttuğu yine verilen bilgiler arasındadır¹¹⁹. Ancak hocanın kim olduğu konusunda bilgi yoktur. Birçok âlim çok sayıda hocadan ders alırken, Müftü Sadık Efendi asli olarak iki hocadan ders almıştır. Müftü Efendinin İlmi şahsiyetine bakıldığında onu yetiştiren hocaların ne kadar liyakat sahibi olduğu anlaşılır. Eğitimini işinin ehli olan insanlardan, başarılı olarak almıştır. Genç yaşta müftü naibi olması, küçük yaşta “Telhis” kitabını ezberlemesi başarısının ispatıdır¹²⁰.

Müftü efendinin kendi yazdığı hal tercümesi:

Memurin ve ketebe ve müstahdemin-i devlet-i aliyyenin tercüme-i hallerinin tahririne mahsus varakadır.

¹¹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan, Müftü Efendiye ait ilmiye icazetnamesi

¹¹⁹ BİLGİNER, a.g.e., s.12.

¹²⁰ BİLGİNER, a.g.e., s.12.

SUAL	CEVAP
1-Tercüme-i hal sahibinin isim ve mahlası ve şöhrat ve lakabı bir sülale-i marufeye mensub ise keyfiyet-i nesebi, mezhebi, ecnebi ise tabiyyeti, pederinin isim ve meslek ve şöhrati.	İsmim Mehmed ve mahlasım Sadık, şöhrat ve lakabımız Solakzâde, Müftizâde, mezhebim İslam. Ecnebi değilim. Pederimin ismi Mehmed Hamid, mesleği Ulemadan, İbrahim Paşa medresesi müderrisi ve Erzurum merkez-i vilayet sabık müftisi, şöhrati Solakzâde
2-Tarih-i mahal ve veladeti	Tevellüdüm bin iki yüz doksan sekiz sene-i hicriye (1298) ve bin iki yüz doksan yedi sene-i maliyesinde (297) Erzurum'un Lala Paşa mahallesinde
3-Memalik-i Osmaniye ve ecnebiyyenin resmi ve hususi hangi mekteb ve medreselerinde yahud muallim-i mahsusdan hangi ilim ve fen ve san'at ve lisanları ne dereceye kadar tahsil eylediği, şehadetname ve tasdikname ve icazetname alup almadığı, almış ise tarihleri, hangi lisanlarla kitabet yahud yalnız tekellüm ettiği, tab ve neşr olunmuş eser ve te'lifi var ise neye dair olup ne zaman ve nerede tab ve neşr olunduğu, ihtiraat-ı fenniye ve hususat-ı saireye dair bir imtiyaz ve ruhsatı haiz ise mahiyeti aid-i intihabname veya ehliyetnamesi var ise o memuriyetin kaçınıcı sınıfı için hangi mahalden ne tarihte verildiği	Erzurum merkez vilayetinde Islahhane mekteb-i ibtidaisinde ve Rüşdisinde tahsil ve şehadetname ahz ettikten sonra yine belde-i mezkurede İbrahim Paşa medresesinde; Sarf, nahiv, lügat, İştikak-ı meani, Beyan, Bedi', Aruz, Adab,, Mantık, Kelam, Usuleyn, Tefsir, Hikmet, Hey'et, Hesab, Fıkıh, Feraiz ulum-ı fünunu ba-berat-ı âli İbrahim Paşa medresesi müderrisi Solakzade Hoca Mehmed Hamid Efendi merhumdan tahsil eyleyerek 1329 bin üç yüz yirmi dokuz sene-i hicriyyesi Rebi'ül-Evvvel'inin on ikinci günü icazet ahz eyledim. Arabî, Farisî, Türkî lisanlarıyla kitabet edebilirim. Feraizden “ Mühezzebü'l-Metalib” ünvanlı bir risale te'lif etmiş isem de harb-i Umumi ve hicret dolayısıyla tab edilememiştir.

4- Evvelce hizmet-i devlete dahil olub da henüz tercüme-i hal varakası vermemiş olanların muvazzaf veya mülazım olarak ne tarihte ve nerede dahil olduğu ve sırasıyla nasıl memuriyetlere hangi tarihlerde tayin olunub ne mikdar maaş veya ücret ve aidat aldığı, her memuriyette ne zaman ifa-yı vazifeye veya istifa-yı maaşa mübaşeret edüp o maaşı ne vakte kadar ahz eylediği arada mazul kalmış ise müddeti ve mazuliyet almış ise mikdarı, memuriyet ve mazuliyetinde muhassesatınca daimi ve muvakkat zamaim ve tenzilat olup- olmadığı, ne rütbe ve nişan ve madalyaları hangi tarihlerde ihraz eylediği, ecnebi nişan ve madalyaları varsa ne sebeble ve ne zaman verildiği, hidemat-ı gayr-ı resmiyede bulunmuş ve memuriyet-i mahsusa ile bir tarafa izam kılınmış ise keyfiyeti	1324 senesi Kanun-ı Sani'sinde Erzurum mekteb-i idadi-i mülkisi Farisi muallimliğine nısıf maaş olan yüz elli guruşla vekâleten tayin ve aslın Derseadet'ten gelmesiyle infikâk ve altı mah bu vazifeyi ifa ve maaş-ı mezkuru istifa ve bin üç yüz yirmi altı senesi Mart'ının yirmi yedinci günü Merkez Fetva Müsevvidliği'ne üç yüz guruş maaşlave bin üç yüz otuz senesi Teşrin-i Sanisinde inhilal eden Erzurum merkez vilayetinde kâin İbrahim Paşa medresesi müderrisliğine ilan edilen müsabakada isbat-ı liyakat ve ihraz-ı faikiyetle sureti matvi berat-ı ali mucebince iki yüz elli guruş maaş-ı şehri ile asaleten ve üç yüz otuz bir senesi – tahminen- Teşrin_i sani'sinde merkez-i vilayet müftiliğine hums maaş olan iki yüz guruş maaşla vekâleten bu vekâlet maaşı sülüs maaş olan sekiz yüz otuz üç guruş on paraya iblağ ve bu maaşı tezyid-i ahir mucebince 1 Eylül sene 334 hicretten avdetimde ifa-yı vazife mübaşeretimde istifa ve 16 Rebiü'l-ahir sene 1337 de ki bin üç yüz otuz beş sene-i Rumi'sinde Erzurum merkez-i vilayet müftiliğine 2500 iki bin beş yüz guruş maaşla tayin ve 18 Şubat sene 335 de asaleten ifa-yı vazifeye ve istifa-yı maaşa ve bu 2500 guruş müftilik maaşı 1340 senesi Mayıs'ından itibaren 3000 üç bin guruşla iblağ olunmağa tarih-i maruzdan itibaren de üç bin guruş istifasına mübaşeret eyledim ve mülga Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Erzurum medresesi müdiriyyetine 336 senesi Teşrin-i Evvel'inin yirminci gününde üç yüz otuz yedi senesi Mayıs'ının yedinci gününe kadar dört yüz ve üç yüz otuz dokuz senesi
--	---

	Ağustos'unun birinci gününden sene-i mezkure Teşrin-i Evvel'i gayesine kadar iki yüz ve Teşrin-i sani birinci gününden üç yüz kırk senesi Mayıs'ının birinci gününe kadar üç yüz gurus hums vekâlet maaşlarıyla vekâleten ve üç yüz otuz sekiz senesi Eylül'ünün birinci gününden üç yüz otuz dokuz senesi Teşrin-i Sani birinci gününe kadar altı yüz ve tarih-i mezkurdan üç yüz kırk senesi Mayıs'ı birinci gününe kadar da bin beş yüz gurus maaşla Hadis ve Tefsir, Mantık, Adab müderrisliğinde asaleten ifa-yı vazife ve istifa-yı maaş eyledim.
5- Bulunduğu memuriyetlerden infisal vukuu bulmuş ise esbab-ı hakikiyyesi ve bilahere cevaz-ı istihdam kararı alub-almadığı gerek bunlardan ve gerek vazife-i memuresine taalluk etmeyen ahvalden dolayı taht-ı muhakemeye alınmış ise neticeden hüküm sadır olduğu ve ceza görüp-görmediği	İnfisalim vaki olmamıştır. Hiçbir hususdan dolayı taht-ı muhakemeye alınmamışım. Ve bir suretle ceza da görmemişim.

Baladaki es'ile hizasına yazılan ecvibe ve izahat muvafık-ı hakikat idüğünden iş bu mahalle temhir eyledim.

13 Teşrin-i Sani sene 340

Erzurum Merkez-i Vilayet Müftisi

Solakzâde

Tasdik Olunur.

Fi 13 Teşrin-i Sani sene 340

Erzurum Valisi nâmına

Tahrirat Müdürü

Hüseyin (?)

1.1.3. Fizikî Yapısı ve Giyim Kuşamı

Muhammed Sadık Solakbây, uzuna yakın orta boylu, beyaz tenli, kumral saçlı, kısa sakallı ve geniş omuzlu bir yapısı vardır. Uzun boylu olmamasına rağmen heybetli bir görünüme sahiptir öyle ki onu tanıyan tanımayan herkes heybetinden ona hürmet eder ve saygı gösterir. Her zaman elinde bastonuyla gezen kışın palto, yazın ince pardösü giyen Müftü Efendi, giyiminde şıklığa ve temizliğe çokça dikkat eden biridir. Onu tanıyan, onu gören herkes Müftü Efendi'nin giyiminde ki düzgünlüğü ve temizliği anlatır¹²¹. Revnakoğlu: “kibarlığı efendiliği anlatılır şeylerden değildir, hele o medeni çelebi halleri Erzurum ilmiyesi içinde yalnız kendi şahsına aitti¹²²” der.

1.1.4. Milli Mücadele Yıllarında Yaptığı Çalışmalar

Müftü Sadık Efendi, I.Dünya savaşında yedek subay olarak Erzurum müdafaasına katılmış, çeşitli vazifelerde bulunmuştur.¹²³ Orduya katılan Erzurumlu gençlere vaaz ve nasihat etmiş, şehitliğin ve gaziliğin Allah katındaki manevi mertebesinden bahsetmiştir. 1912'de Balkan savaşı çıktığı esnada, Muhammed Sadık Efendi müftü yardımcısı, babası Hamid Efendi ise Müftü olarak olarak vazifededir. Şeyhül İslamlık makamında bulunan Ahıskalizâde Mehmet Esad Efendi, Erzurum Valiliğine gönderdiği 17 Şubat 1912 tarihli yazıda, ulemanın ve halkın orduyu desteklemesini istemektedir. Solakzâde ve babası halkın orduya yardımcı olması hususunda ellerinden gelen gayreti sarf etmişlerdir¹²⁴.

Rus ordusu tarafından 16 Şubat 1916 da Erzurum işgal edilince, gücü yeten Erzurum halkı, muhacir olarak Erzincan, Sivas ve daha iç bölgelere gitmek zorunda kalmıştır¹²⁵. Bir kısmı ağır kış şartları yüzünden hayatını kaybetmiş, bir kısmı ise hayatta kalabilmeyi başarmıştır. Muhacirler arasında Müftü Sadık Efendi de vardır, kendisine tahsis edilen bir at arabasına ailesiyle birlikte binerek, şehirden ayrılmak zorunda kalan ordumuzun art birlikleri ile Erzurum'dan göç etmiştir¹²⁶. Bu dönemde bir süre Kayseri ve Konya'da kalan¹²⁷ Müftü Efendi'yi, Konya halkı onun müftü olduğunu bilmeden, çok sevmiş, gitmesini istememiştir.

¹²¹ KIYICI, a.g.m., s.48; KAYA; ÖZDEMİR; ŞEHİDOĞLU, Nazif'in ifadeleri; KÜÇÜK; YILMAZ, M.Nuri, CİNİSLİ, Rasim'in ifadeleri

¹²² REVNAKOĞLU, a.g.m., s.14.

¹²³ KOMİSYON, Şehri Mubarek Erzurum, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, s.425.

¹²⁴ KIYICI, a.g.m., s.45.

¹²⁵ BİNGÖL, a.g.m., s.106.

¹²⁶ KIYICI, a.g.m., s.46.

¹²⁷ KIYICI, a.g.m., s.46; DÜZBAŞ, Ertuğrul, Ali Ulvi Kurucu'nun Hatıraları, İstanbul,2007, s.161.

Müftü Efendi'ye Konya müftülüğü teklif edilmiş fakat o, bu teklifi kabul etmemiştir. Bir müddet sonra İstanbul'a gidip¹²⁸, “Dârulhilâfe Mektebinde ders veren Müftü Efendi, Dârulhikmet-i İslamiyye'nin çalışmalarına da katılmıştır”. Rusların Doğu Anadolu'dan çekilmesi üzerine, bir yıl on ay on dört gün süren muhacirlik günleri sona ermiş¹²⁹, Müftü Efendi memlekete dönme kararı almıştır. Kızı Muammer hanımın anlattığına göre, Müftü Efendi Erzurum'a gelmeden önce bir rüya görür, rüyasında; Lala Paşa Camiinde bir sofradır fakat sofrada yabancılar vardır. Müftü Efendi bu rüya üzerine, “Memleketi yabancılara bırakamayız” der ve dönme kararı alır. 1917 yılının son günlerinde Erzurum'a dönen Müftü Efendi, memleketi yakılmış, yıkılmış adeta bir harabeye dönmüş halde bulmuştur. Çekilen Rus kuvvetlerinin yerini alan Ermeni çeteleri, halka zulmetmektedir. Müftü Efendi, Ermeni çeteleriyle mücadele etme ve nepahasına olursa olsun topraklarını terk etmeme konusunda uyarmakta, onlara vatani savunmanın ve bağımsızlığın dini bir vecibe olduğunu vaaz ve konuşmalarıyla anlatmaktadır¹³⁰.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi imzalanmış ve mütareke'nin 24. maddesi İtilaf devletlerine Vilayat-ı Sitte (Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Diyarbakır, Mamûretülaziz) de bir karışıklık çıkması halinde işgal hakkı tanımıştır¹³¹. Bunu fırsat bilen Avrupa devletleri, uzun yıllar devam eden savaşlar sonrası yorgun düşen Osmanlı'nın çok kolay paylaşılacağını düşünerek¹³², Anadolu'yu yer yer işgale başlamıştır¹³³. Yakın tarihte işgal gören Erzurum halkı, yeni bir işgal korkusuyla tedirgin olmuş, genç, yaşlı, çocuk, kadın her fert harekete geçmiş, Müftü Sadık Efendi ve beraberindekiler, Ermenilerin büyük Ermenistan devleti kurma hayaline karşı, bağımsız bir vatan için Vilayat-ı Şarkıyye ve Müdafa-yı Hukuk-i Milliye Cemiyeti kurulmuştur¹³⁴. Cemiyet ilk iş olarak, Müftü Sadık Efendi'nin de imzasının bulunduğu, 9 Mart tarihli bir beyanname yazıp, bütün doğu vilayetlerine göndermiştir¹³⁵. Beyannameyle, bu toprakların Ermenilerin iddialarının aksine

¹²⁸ KIYICI, a.g.m., s.46; MÜFTÜGİL.

¹²⁹ KIYICI, a.g.m., s.46.

¹³⁰ KIYICI, a.g.m., s.46.

¹³¹ SELVİ, a.g.e., s.50.

¹³² SARIKOYUNCU, Milli Mücadele'de Din Adamları, I, 18.

¹³³ KIRZIOĞLU, a.g.e., I,3.

¹³⁴ DURSUNOĞLU, Cevat, s.49; ÇELİK, Recep, Milli Mücadelede Din Adamları, İstanbul, 1999, II,30; KIYICI, a.g.m., s.46; SARIKOYUNCU, Milli Mücadelede Din Adamları, I, 50.

¹³⁵ KIRZIOĞLU, a.g.e., I, 10-12.

asırlardır Türk toprağı olup, tarihi eserlerin ise bunun ispatı olduğunu bildirmiştir¹³⁶. Bu beyanname, her şeyden önce doğu vilayetleri üzerinde Ermenilerin hak iddiasını nüfus, kültür, tarih ve coğrafya bakımından reddetmiş ve Doğu Ermeni propagandasının hilafına, zulüm görenlerin daha ziyade Türkler olduğunu açıklamış, Wilson prensiplerine dayanarak bu gerçeklerin dünya efkârı önünde ispat edilmesi için yurttaşların yardımını istemiştir. Bu beyanname halk üzerinde olumlu tesir yapmış, cemiyet hem teşkilatlanmaya devam etmiş hem de hiçbir propaganda fırsatını kaçırmamıştır¹³⁷. Cemiyette daha sonra yeni ve faal gençlere yer vermek için değişiklik olmuş, Hasankaleli Hakkızâde Fehim Efendi ve Müftü Sadık Efendi adaylıklarını koymayarak, yeni İdare Heyetini, eski kadı ve mebus Raif Dinç Efendi'ye bırakmış, cemiyet yeni isimlerle vazifesini büyük kongreye kadar devam ettirmiştir¹³⁸. Müftü Sadık Efendi, vatanın işgalden kurtarılması, milletin bağımsızlığının korunması için sadece kurulan teşkilatları desteklememiş, her fırsatta halka moral veren ve cesaretlendiren vaazlar yaparak, onlar için ümit kaynağı olmuştur¹³⁹.

Muhammed Sadık Efendi'nin Erzurum için hizmetleri, işgal sonrası da devam etmiştir. Erzurum'u terk etmek zorunda kalan Ermeniler, Kars ve Sarıkamış bölgesine kaçmışlardır. Erzurum da yaptıkları katliam ve zulümlerine burada da devam etmişlerdir. Bölgede çoğunluğu oluşturabilmek için halkı katletmekte ve göçe zorlamaktadırlar. Bütün bunlar Kars ve çevresinin biran önce işgalden kurtarılmasını elzem kılmıştır. Bu doğrultuda, Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir, "Şark Cephesi Kumandanı" sıfatı ile Seferberlik ilan etmiştir.¹⁴⁰ Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Efendi, Ulu Cami'yi boşaltarak depo olarak kullanılmak üzere orduya vermiş, 7.000 kişinin namaz kılacağı genişlikteki Ulu Camii, depo olunca, yağ, kavurma, zeytin, çuvallarla ekmek ve kesici mutfak aletleri burada toplanmış, ordu birliklerine gönderilmiştir¹⁴¹. Müftü Efendi, yayınladığı fetvayla halkı maddi ve manevi olarak orduya yardıma davet etmiş, bunun dini bir vecibe olduğunu ilan etmiştir¹⁴². Maddi ve manevi sıkıntı içinde olan halk dini bir farizeyi yerine getirmekten geri durmamış, her türlü fedakârlıkta bulunmuştur. Aynı gün Müftü Efendi'nin fetvası doğrultusunda Erzurum

¹³⁶ SELVİ, a.g.e., s.61.

¹³⁷ DURSUNOĞLU, Cevat, a.g.e., s.34,35.

¹³⁸ BİNGÖL, a.g.m., s.108.

¹³⁹ KAYA.

¹⁴⁰ SELVİ, a.g.e., s.280.

¹⁴¹ BİNGÖL, a.g.m., s.116.

¹⁴² SELVİ, a.g.e., s.282; BİNGÖL, a.g.m., s.116.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir beyanname yayınlamış, onsekiz satırlık bu beyanname, Albayrak gazetesinde basılmış, nahiye ve köylere gönderilmiştir. Başta Erzurum Müftüsü Sadık Efendi'nin fetva ve teşvikiyle 1920 yazında başlayan yardım kampanyası aylarca devam etmiş, Eylül'de taarruza geçen ordumuz, 29 Eylül 1920'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim 1920'de Kars'ı işgalden kurtarmıştır. Ardından Artvin ve Ardahan Anavatana katılmıştır¹⁴³.

Doğunun işgalden kurtuluşu anısına, Erzurum müftülüğü yeşil ipek kumaşla kaplı bir kutu içerisinde, her sahifesi altın yaldızlı, cildi; gerçek küçük incilerle işlenmiş ay yıldız içinde “Kelamullah”, ve “Kars Fatihi Şark Ordusu'na Erzurum'un Hediyesi” ibaresi yazılı, Kur'an-ı Kerim'i, Müftü Sadık Efendi, 13 Haziran Cuma günü, Kazım Karabekir'e hediye etmiştir¹⁴⁴. Vatana ve Millete hizmeti hayatı boyunca devam eden Muhammed Sadık Efendi, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra Ermeni, Rus işgali görmüş adeta harabeye dönmüş olan Erzurum'un cami, mescit ve medreselerinin yenilenmesi için çalışmış, bu İslam mabetlerinin başka amaçlar için kullanılması veya kapatılması yönündeki girişimlere engel olmuştur¹⁴⁵. Sadık Efendi, yeri gelmiş kürsüye çıkıp halkı orduya desteğe çağırmış, yeri gelmiş milletin bekası için oluşan teşkilatın kurucusu olmuş, bu milletin bekası için büyük hizmetlerde bulunmuştur.

1.1.5. Ankara Fetvasını Onaylaması

Her geçen gün yeni bir işgal haberi alan halk tedirgin ve sabırsız bir şekilde beklemektedir. 30 Nisan 1919 da İngilizler'in Kars'ı fiilen Ermenilere teslim etmesi, Taşnak-Ermenilerinin Erzurum hudutlarına kadar gelişi, 15 Mayıs 1919 da İzmir'in işgali üzerine Erzurum'da toplantı yapılmış, Müftü Sadık Efendi'nin de bulunduğu bu toplantıda, neler yapılması gerektiği hususunda fikir alışverişinde bulunulmuştur¹⁴⁶.

İstanbul Hükümeti, kendinden bağımsız hareket eden Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti faaliyetlerini yasaklamıştır. İstanbul Hükümeti, Anadolu hareketine katılanlar hakkında, 11 Nisan 1920'de, Şeyhülislam Dürriyade Abdullah'ın verdiği fetvayla¹⁴⁷, Milli Mücadele harekâtına katılanların öldürülmesinin caiz olduğunu bildirmiş ve bu harekât içinde

¹⁴³ BİNGÖL, a.g.m., s.117.

¹⁴⁴ BİNGÖL, a.g.m., s. 119

¹⁴⁵ KIYICI, Yeni Ümit Dergisi, s.47.

¹⁴⁶ BİNGÖL, a.g.m., s.109.

¹⁴⁷ TANSEL, a.g.e., III,87,88.

bulunanları asi olarak ilan etmiştir. İstanbul hükümetinin işgal altında olduğunu, verilen fetvanın geçerli olamayacağını düşünen Anadolu uleması, verilen bu fetvaya, karşı bir fetva yayınlamıştır. Fetva, Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Ankara şubesi başkanı olan, M. Rıfat Efendi başkanlığında, Ankara’da bulunan beş müftü, dokuz müderris ve medrese müdürü ile altı kişilik din bilgininden oluşan toplam yirmi bir kişilik bir grup tarafından hazırlamıştır¹⁴⁸. Bu fetvanın metni, 23, 27, 30, Nisan 1920’de Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanmıştır. Anadolu Uleması, çok geçmeden Ankara Fetvasını onaylamıştır. Onaylayanlar arasında Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Efendi de vardır.

Ankara Fetvası’nın muhtevası şu şekildedir:

“1. Genel düzenliğin kurucusu ve yürütücüsü, varlığının dünya durdukça yerinde olmasını dilediğimiz İslamların ulu halifesinin hilafet makamı ve saltanat baş şehri İstanbul, İslamların emirini arzu ve isteği dışında düşman devletlerce zor kullanılarak elde edilirse ve İslam askerlerinin zorla silahları alınırsa, bazıları haksız yere öldürülürse, hilafet beldesinin savunmasını sağlayacak istihkamlar, kaleler, savaş araçlarına, ülkenin işlerinin yürümesini sağlayacak Bab-ı Ali ve Harbiye Nezaretine el konulur, Halifeyi, esas ödevi olan ülkeyi idâreden yoksun bırakırlarsa, sıkı yönetim ilan edip, askeri mahkemeler kurup ve bunları İngiliz kanunlarına göre karar verdirip ve böylelikle yürütme hakkı çiğnenirse, arzusu dışında ülkesinin parçaları olan İzmir, Adana, Maraş, Antep, Urfa çevresinde düşmanlar saldırtılarak, İslam olmayan tebea ile elele verilerek İslamları öldürme, mallarını alma, kutsal inançlarını zedelemelerine karşı, durumu yukarıda anlatılmaya çalışılan esaret ve hareket altında olan İslamların, Halifesini kurtarma yolunda ellerinden geleni yapmaları, tüm Müslümanlara farz olur mu?

CEVAP: Allahu a’lem olur.

2. Bu suretle meşru haklarını, hilafetin manevi kudretini iade etmek yolunda ve işgal edilmiş vatan bölgelerini düşmandan kurtarmak için savaşanlar şer’an isyancı sayılır mı?

CEVAP: Allahu a’lem sayılmazlar.

3. Bu yolda, yani halifenin zorla alınmış haklarını iade yolunda açılan savaşta ölenler şehit hayatta kalanlar gazi olurlar mı?

CEVAP: Allahu a’lem olurlar.

¹⁴⁸ KUTAY, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, s.148.

4. Böylelikle dini ödevini yerine getiren Müslümanlara karşı, düşmanın tarafına geçip savaşımlar, şeriatça en büyük günahı işlemiş ve fesat yaymış olurlar mı?

CEVAP: Allahu a'lem olurlar.

5. Böylelikle düşmanların zoru ve baskısı ile ve gerçeklere uymayan fetvalar, Müslümanlar için şeriat kurallarına göre mut'â olur ve onun yoluna gitmek gerekli olur mu?

CEVAP: Allahu a'lem olmaz.¹⁴⁹

Ankara Müftüsünün verdiği fetvanın muhtevasının şer'i nasları ve dini hükümlerinin, akıl, mantık, hukuk kurallarını kucakladığını, ulemadan mebuslar ve Ankara'nın tanınmış din bilginleri tasdik etmişlerdir. Anadolu'nun her yerinden Ankara fetvasına destek gelmiştir. Erzurum il müftüsü Muhammed Sadık Efendi ve kaza müftüleri de fetvayı onaylayanlar arasındır.¹⁵⁰ Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Efendi'nin cevabı şu şekildedir.

Müftü Efendi'nin Cânib-i Fazılanelerine;

Fi: 17

Ankara Müftülüğünden mu'tâ, işbu Fetava-i Şerife gerek tercüme ve gerekse naklinde telgrafhânece noksan alındığı görülmekte ise de lede't-tetkîk ve't-tatbîk asıl mesele muvafık-ı şer'i-âli idüğü bura hey'et-i âliye-i ilmiyesince bitta'mik müttefîkan tasdik olunduğu maruzdur.¹⁵¹

Vilayet Müftüsü Solakzâde

H.30 Recep 1338 (R. 19 Nisan 1336)

Müftü Efendi'nin Cânib-i Fazılanelerine;

19 Nisan 1920

¹⁴⁹ KUTAY, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, s.194, 196.

¹⁵⁰ KUTAY, a.g.e., s.197.

¹⁵¹ KIYICI, Selahattin'den Alınan Belge

Ankara Müftülüğünden gönderilen bu fetvalar, tercüme ve naklinde telgrafhanece noksan alındığı görülmüş ise de, asıl meselenin Şariate uygun olduğu, Erzurum'un seçkin Alimlerin incelemiş ve ortak kararlar tasdik edilip tarafınıza arz edilmiştir.

1.1.6. Siyaset ve Siyasi Tavrı

Yaklaşık seksen yıllık hayatı boyunca, Milletin kaderini değiştiren önemli gelişmelerin yaşandığı, üç döneme şahit olan Müftü Efendi, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti tek partili dönem ve çok partili dönemi kapsayan süreçte kırk yedi yıl resmi görevde bulunmuştur. Bu millet için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan Müftü Efendi, siyasetten uzak durmuş, milletvekilliği tekliflerini kabul etmemiştir¹⁵². Kendisini bir partiye mensup olarak görenler olmuş ise de Müftü Efendi'nin ne o partiye ne de başka bir partiye ilgisi yoktur¹⁵³. Bir sohbetinde “Allah hükümetten razı olsun, bu milleti bir daha savaşa sokmadı” dediği için, mevcut Hükümetin partisine mensup olduğu zannedilmiştir. Oysa Müftü Efendi savaşa karşıdır ve hangi parti olursa olsun doğru verilen kararı onaylamaktadır. Müftü Efendi: “Önemli olan Hükümetler değil, bu millete faydalı olacak kararlar alabilmek, hükümler koyabilmektir” demiştir. Kendisine, “Bizim partimizden milletvekili adayı ol” diyenlere, “Ben kürsüye çıktığımda cemaate, muhterem cemaat yerine, ey! falan partililer mi diyeceğim?” diyerek, din bilgininin siyasi kimliğinin olamayacağını ifade etmiştir¹⁵⁴.

1.1.7 Vefatı

Müftü Muhammed Sadık Efendi, 03.07.1960 Pazar günü saat 10:00 da vefat etmiştir¹⁵⁵. 47 yıl müftülük vazifesini yapan, ömrünü öğrenci yetiştirmeye ve halkı irşad etmeye adanmış Müftü Efendi, vefatında 79 yaşındadır. Cemalettin Server Revnakoğlu'nun ifadesiyle “Erzurum şehri içinde Erzurum ilmiyesine, Erzurum müftülüğüne hakikaten şeref vermiş, o makamın hakikaten kıymetini artırmış, eskilerin tabiriyle “Medâr-ı Fahr-i Memleket, Âb-i Rûy-i Millet ve Ümmet”, olmuştur¹⁵⁶. Erzurum Müftüsü Sadık Efendi'nin

¹⁵² MÜFTÜGİL.

¹⁵³ KAYA; BİNGÖL, Abdulkuddüs'ün ifadeleri; YILMAZ.

¹⁵⁴ ARAS, a.g.e., s.156.

¹⁵⁵ KIYICI, a.g.m., s.45.; KAYA; Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan, resmi kayıtlar; Hür-Söz Gazetesi, (04.07.1960)

¹⁵⁶ REVNAKOĞLU, “Erzurum'da bir Kubbe Çöktü”, s.14.

cenazesi, çok kalabalık bir cemaatin katılımıyla Emir Şeyh Camiinden¹⁵⁷, Sakıp Danışman'ın kıldırıldığı cenaze namazının ardından, eller üzerinde taşınarak Erzurum Asri mezarlığındaki aile kabristanına defnedilmiştir¹⁵⁸. Mezar başında duasını Sakıp Danışman yapmıştır¹⁵⁹.

Öğrencilerinden Ali Küçük, vefat etmeden önceki son dersi şöyle anlatmaktadır, “Dersimiz Usul-ü Fıkh, idi. Hoca birden ayağa kalktı, “Benim hastaneye gitmem lazım” dedi. Paytonu çağırdık, kendi ayağıyla paytona bindi ve hastaneye gitti, Hocamızın görünürde ciddi bir durumu yoktu. Hastaneden evine gitmiş, doktor konuşmamasını, dinlenmesini istemiş. Birkaç gün sonra da kendisini kaybettik”. Müftü Efendi'nin, vefatından kısa bir zaman önce kolu kırılır. Köse İmam Camiinin imamı Müştak hoca, Müftü Efendi'nin ailece görüştüğü yakın bir dostudur. Bir cenaze namazı vesilesi ile Müftü Efendi, Mehmet Nuri Yılmaz ve Müştak hoca aynı ortamda bulunur. Müştak hoca, Müftü Efendi'yi görünce, M. Nuri Yılmaz'a, “Benim Müftü Efendi ile görüşmem lazım” der ve Müftü Efendi'nin yanına gider. Bir müddet konuştuktan daha sonra Müştak hoca, M. Nuri Yılmaz'ın yanına gelir. M.Nuri, Yılmaz meselenin ne olduğunu sorar, Müştak hoca da Müftü Efendi'nin kendisinden istihareye yatmasını istediğini, rüyasında gördüklerini anlattığını söyler. M.Nuri Yılmaz, rüyasında ne gördüğünü sorar, Müştak hoca, “Müftü Efendi'nin evine gitmiştim ancak giriş merdivenleri yoktu, içeriye girdim, Müftü Efendi namaz kılıyordu, namazı bitirdikten sonra Rabbenâğfirli duasını okudu, öylece uyandım” der. M.Nuri Yılmaz, Müftü Efendi'nin bu rüya hakkındaki yorumunu sorar. Müştak hoca, “Müftü Efendi, “Rabbenâ Atınayı okudum mu?” diye, sordu. “Hayır”, dedim. Bunun üzerine Müftü Efendi: “Ben yakında vefat ederim çünkü Allah'tan sadece Ahiret için talepte bulunmuşum”, dedi. M.Nuri Yılmaz, Müftü Efendi'nin gerçekten de kısa bir süre sonra vefat ettiğini söylemektedir. Müftü Efendi'nin vefat ettiği günü, yeğeni Cahit Solakoğlu şöyle anlatmaktadır, “Yaz aylarında her hafta bir avukat, meslektaşlarını pikniğe götürüyordu. Sıra bana gelmişti 3 Temmuz 1960 Pazar günü hazırlıklarımızı tamamladık. Alaca köyüne gitmek üzere Adliyenin önünde tam otobüse binmiştik ki şu an hatırlayamadığım biri, “Müftü Efendi hastalandı, Muammer hanım acele seni istiyor” dedi. Ben otobüsten indim, koşarak Yenikapı'ya çıktım, tırkıçlı kapıyı nasıl çaldığımı ve nasıl yukarıya çıktığımı hatırlamıyorum. Sofa'da amcamın abdest aldığı leğen ve ibrik duruyordu, yengemin ağlamaktan kızarmış gözlerini ve Muammer ablamın sararmış

¹⁵⁷ YILMAZ.

¹⁵⁸ KIYICI, a.g.m., s.48.

¹⁵⁹ YILMAZ.

yüzünü fark ettim. Tertemiz çarşafı, örtüler ve atlas yorganiyle odanın bir köşesine kurulmuş madeni karyolada, sevgili Müftü amcam yakışıklı, görkemli, nur yüzlü amcam, gözleri kapalı, biraz sararmış, kolları yorganın dışında olduğu halde yatıyordu. Ayaklarımın ucuna basarak karyolaya yaklaştım, yorganın dışındaki ellerinden birini tuttum. Elimi sıktı ve hafif bir sesle “Cahit oğlum sen misin?” dedi. Bu ses yıllar önce beni huzura kavuşturan aynı sıcaklıktaki güzel sestti. Birden gözlerim yaşardı ve sesim titreyerek “Size ne oldu böyle amca, hiç çınarlar yıkılır mı?” diye fısıldadım. Yüzünde hafif bir gülümseme belirdi. Bir şeyler söylemek istedi, vazgeçti. Yüzünde mutlu bir gülümsemeyle derin bir uykuya daldı. Hırtızlı hoca ve Nazif hoca güzel sesleriyle Kur’an okuyorlardı. Oda ziyaret için gelenlerle dolup taşıyordu. O gün amcam abdest alıyormuş, aniden şekeri yükselmiş, yere düşmüş, kaldırıp yatağına yatırmışlar. Doktorlar amcamın şeker komasına girdiğini söylediler. Birkaç saat sonra Müftü amcam yüzündeki huzur dolu tebessümle ebediyete intikal etti”. Daha sonraki yıllarda Cahit Solakoğlu, amcasının kabrini ziyarete gitmiş, amcasının kabri başında onlarca insanın ona fatiha okuduğunu görünce, çok duygulanıp, şu mısraları söylemiştir,

Temiz beyaz sakalınla
Güler yüzlü ak alınlı
Ne görkemli insandın sen
Bir mutluluk bir huzurdu
İçimize dolan nurdu
Senden bize doğru esen

Müftü Sadık Efendi’nin vefatı büyük üzüntüye sebep olmuş, kimi Revnakoğlu gibi hüznünü satırlara dökmüş, kimi cenaze törenine katılarak son vefa borcunu yerine getirmiş, kimi Hür-söz gazetesinde yayınlanan “İslam Âleminin Büyük Kaybı: Erzurum Müftüsü Solakzâde Sadık Efendi dün Hakk’ın rahmetine kavuştur¹⁶⁰”, başlıklı haberi görüp uzaktan bir fatiha okuyabilmiş ve bu derin üzüntüyü hafifletmeye çalışmıştır. C.S.Revnakoğlu, “Âlimin ölümü âlemin ölümüdür, Hadis-i Şerifini hiç değiştirmeden Müftü Sadık Efendi için kullanabiliriz, onun göçmesi ile bir dünya değişmiş, Erzurum’da bir kubbe çökmüştür. ¹⁶¹”, diyerek, Müftü Efendi’nin yüksek irfanının takdircarı olduğunu ve onun kaybindan duyduğu

¹⁶⁰ Hür-Söz Gazetesi, (04.07.1960)

¹⁶¹ REVNAKOĞLU, “Erzurum’da bir Kubbe Çöktü”, s.15.

hüznü dile getirmiştir. Yine Şair Ali Ulvi Kurucu, Müftü Efendi'nin vefat haberinden duyduğu üzüntüyü, onun için yazdığı şu şiirle dillendirmiştir,

Dün yemyeşil baharken, solmuş neden şu bağlar?
 Bilmem niçin siyahlar giymiş dumanlı dağlar?
 Sönmüş bütün emeller, matemler ufku sarmış
 Batmış mı hep güneşler, gökler neden kararmış?
 Ma'bed'ler ağlar, inler, kürsüler öyle mahzun,
 Ölmüş mü yoksa eşsiz Müftü'sü Erzurum'un.
 Hasretle yâd ederken ağlar, yanar gönüller,
 Bülbüller ötmez olmuş solmuş o gonca güller...

Zira o içli bülbül gülzârı yaktı gitti
 Dünyada durulmaz bir yer bıraktı gitti...

Hak kabrini nur etsin, kılsın Firdevs makamın,
 Komşusu olsun orda Peygamber-i zişân'ın
 Ermişti çünkü ilmen matlup olan kemale,
 İslam diyarı tek mil kan ağlasın bu hale...

Bir bestedir ki ahım, ahengi şi're sığmaz,
 Kabrinde diz çöküp ben yıllarca ağlasam az...

Öksüz kalan bu yurda bir nurlu feyz erişsin
 Üstün görüşlü, dahi, allameler yetişsin
 Serhad şehri cihâna, imanda örnek olsun
 Hep ağlayan gönüller, tek mil emelle dolsun

Tarihe devr açarken Fatihlerin hayatı
 Arş-ı Hüda'yı sarsar bir âlimin vefatı¹⁶².

Öyle insanlar vardır ki, varlıkları da yoklukları da fark edilmez.
 Onu tanıyan herkesin hürmet ve muhabbetle yad ettiği Muhammed Sadık Efendi'nin vefatı,
 büyük üzüntüye sebep olmuştur.

¹⁶² ELMALI, Naci'nin ifadeleri; BİLGİNER, a.g.e., s.24.25

1.2. Kişilik Özellikleri

1.2.1. Baba olarak Muhammed Sadık Efendi

Müftü Sadık Efendi'nin, onbir çocuğu olmuştur. Bunlardan bir erkek ve bir kız olmak üzere sadece ikisi hayatta kalabilmiş, diğerleri vefat etmiştir. Çocukları çok seven Müftü Efendi'nin, hayatta kalan erkek çocuğu Celalettin, on onüç yaşlarında, oyun oynarken bacadan düşer ve ölür. Kızı Muammer Hanım ise, bugün hayatta ve seksen beş yaşındadır. Müftü Sadık Efendi, çocuklarının eğitimine önem veren, onları önemseyen bir babadır. Bugün gürültü yaptıkları gerekçesiyle camiye getirilmeyen çocukları, Müftü Efendi, beraberinde ilim meclislerine sohbet ortamlarına götürmüştür. Bir gün oğlu Celalettin'i camiye götürür, sohbetinde evlilikten bahseder, İslam dinine göre amca kızıyla evliliğin helal olduğunu söyler. Bu esnada, oğlu Celalettin yerinden kalkar ve “Efendi baba, hani amca kızı kardeşti?” der¹⁶³. Celalettin'in ölümüne, Müftü Efendi çok üzülür. Oğlunun sevgisi ve hüznü gönlünde hep taze kalır, ondan her bahsedişinde gözlerinden yaşlar süzülür¹⁶⁴. Daha sonra kızı Muammer Hanım dünyaya gelir. Müftü Efendi babadan gelen bir gelenekle, kızının eğitimiyle bizatihi kendisi ilgilenmiştir¹⁶⁵. Muammer Hanım temel eğitimini babadan almıştır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim derslerini, Molla Ali hoca'dan okumuştur¹⁶⁶. Muammer Hanım, babasının çok nazik, müşfik, ve hassas olduğunu söylemekte, babasına olan hayranlığını dilinden düşürmemektedir. Çocukken kardeşi olmadığı için yalnız kalan ve sıkılan Muammer Hanım, babasının kendisine arkadaş olduğunu söylemekte ve şöyle devam etmektedir, “Evcilik oynarken babam benim oğlum olurdu, ben ona Sadık derdim, kaç tane baba kızıyla evcilik oynar ki?” . Babasının evde hep okuduğunu, kendisine de okumayı tavsiye ettiğini, zaman zaman beraber okuduklarını, babasıyla beraber Amak-ı Hayal'i tercüme ettiklerini söylemektedir. Muammer Hanım, misafirlerinin yoğun olması, annesinin rahatsızlığı ve kendisinin de tek çocuk olması hasebiyle, babasından yeterince faydalanamadığını söylemektedir. Muammer Hanım; Müftü Efendi'nin temizliği çok önemseyen, giyimine özen gösteren, düzenli ve ince bir insan olduğunu ifade etmektedir.

¹⁶³ ÖZDEMİR.

¹⁶⁴ KAYA; KIYICI; ÖZDEMİR; ŞEHİDOĞLU; KÜÇÜK.

¹⁶⁵ MÜFTÜGİL.

¹⁶⁶ MÜFTÜGİL.

1.2.2. Saygınlığı

Müftü Sadık Efendi, kadın, erkek, ihtiyar, çocuk, her yaş grubundan, her makam ve mevkiden insanın tanıdığı ve saygı gösterdiği bir şahsiyettir. Erzurum Müftüsü denildiği zaman, görülmemiş olsa da methi duymuştur bir insandır. Nusret Gedik, bir vesileyle İstanbul'da bulunur. Bir beyefendiyle sohbet ederken, beyefendi: “Erzurum Müftüsü Solakzâde buradaymış” der. Nusret Efendi şaşırır, “Sen nereden biliyorsun Erzurum Müftüsü’nü” der. O beyefendi “Onu bilmeyipte kimi bileceğim” der. Muhammed Sadık Efendi’yi tanıyan ve görüştüğümüz insanların hepsi, “Müftü Efendi’yi gören, çocuk da olsa ona selam verir, Ordu komutanları, valiler ona saygı gösterirdi” demektedir. Mehmet Nuri Yılmaz, bayram ziyareti için Müftü Efendi’ye gider, ziyarete gelen birtakım üst makamdan insanlar vardır. Müftü Efendi hatırlarını sorar içlerinden biri, “Ellerinden öperim efendim” der. Bu ifade, onun ilmine ve manevi kişiliğine olan saygının göstergesidir. Müftü Efendi, bilgili, hoşgörülü, zeki, bulunduğu makamın manevi ağırlığını taşıyabilen, kimseye boyun eğmeyen bir insandır. Bir süre ibadete kapalı olan Ulu Camii, yeniden ibadete açılır. Açılış yapmak üzere zamanın başbakanı Celal Bayar, Erzurum’a gelir. Açılış töreninde Müftü Efendi de bulunmaktadır. Celal Bayar, Müftü Efendi’ye hürmet edip, saygı gösterir. Daha sonra öğrencileri tören esnasında çekilen fotoğrafı görünce “Efendi hazretleri çok dik durmuşsunuz” derler. Müftü Efendi: “Allah’a secde eden baş kimseye eğilmez” der.

Müftü Efendi’nin manevi bir heybeti vardır, onu tanımayan insanlar bile, onu gördüklerinde saygı göstermektedirler. Müftü Efendi Hacca giderken, İstanbul’daki akrabalarını ziyaret etmek ister. Müftü Efendi’nin yeğeni Cahit Solakoğlu, amcasının İstanbul’a gideceğini duyunca tedirgin olur. Bu tedirginliğin nedenini kendisi şöyle nakletmektedir:

“Müftü amcamın Hicaz’a giderken bize uğrayacağını öğrendim, hem çok sevindim, hem de gençliğin verdiği havayilikle, sakallı taşralı bir din adamını Nişantaşı’ndaki frapan ve modern arkadaşlarımın göreceğini düşünerek, içimi tuhaf bir endişe kapladı. Müftü amcam geldi ve hac yolculuğu için gerekli işlemleri yaptırdı. Bir tatil günü bana: “Sarı pisiğimin eniği, şimdi beni Beyoğlu’na götürüp gezdireceksin” dedi. İçim deki o tuhaf endişe yinelendi. Bu arada amcam lacivert takım elbisesi, hakim yaka kravatsız gömleği, gri gabardin pardösüsü ve pardösüsünün kumaşından yapılmış kasketiyle, kısa ve beyaz sakalı, sağlıklı kar beyaz teni, parlıtlı gözleri ile bir Avrupalı centilmenden çok daha şık ve alımlıydı. Bir taksiye

binerek Beyoğlu'na gittik. Amcam alışveriş yaptı, sonra “Cahit oğlum yorulduk, şimdi beni Beyoğlu'nun en güzel pastanesine götür” dedi. Endişe ve korkuyla tünele yakın Lebon'a götürdüm, içeriye girip camekânın yanında bir masaya oturdum. Garsonlar bir anda çevremize doluştu, hatta pastanenin Rum patronu yanımıza kadar gelip, amcamın elini saygıyla öptü. Kaldırımdan geçen insanlar amcamı görünce duruyor, dikkatlice bakıp sonra yollarına devam ediyorlardı. Pastamızı yiyip, limonatomuzu içip kalktık. Kapıdan çıkarken, Lebon'un patronu kolumdan tuttu ve alçak sesle, “Küçük Bey bu muhterem zat kim?” diye sordu. Ozaman gururla ve sesimi yükselterek, “Benim amcam, Erzurum Müftüsü Solakzâde Sadık Efendi” dedim. Arkadaşlarımın beni amcamla görmesinden endişelenen ben, Beyoğlu'ndan Taksime çıkarken onun yanında keyifle yürüyor, keşke arkadaşlarıma rastlasam diyordum”¹⁶⁷.

Müftü Efendi'nin yeğeni Cahit Bey, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirip, Erzurum'a dönmüş ve 1954'te adliyede avukatlık stajına başlamıştır. Adliye komisyonu başkanı, Ağır Ceza Mahkemesi başkanı Fethi Bey'dir. Fethi Bey; ciddi, asık suratlı, özellikle stajyerlere çok disiplinli davranan bir kişidir. Bir gün Cahit Bey, stajyerler odasında otururken, Niyazi Efendi telaşla içeri girer ve “Cahit Bey, Efendi hazretleri geldi sizi arıyor” der. Cahit Bey aceleyle kalkar, üst koridorda onu bekleyen nur yüzlü amcasının eline sarılır. Müftü Efendi Sulh Hukuk Mahkeme'sinde, çok karışık bir veraset ve feraiz meselesi için çağırılmıştır. Cahit Bey işlemler konusunda amcasına yardımcı olur. Müftü Efendi konuyu dinler, birkaç soru sorar ve çözümünü kısaca açıklar. Hâkim Bey, bunun yazılı bir raporla verilmesini, dosyayı mübaşirle fetvahaneye göndereceğini bildirir ve kendisini buraya kadar yordukları için özür diler. Cahit Bey meselenin hallinden sonra, Müftü Efendi ile dışarı çıkar koridorda Müftü Efendi'yi gören herkes elini öpmek için eğilir, ancak Müftü Efendi elini öptürmez gelenlerin hal hatırını sorar, onlarla sohbet eder. Tam bu esnada Ağır Ceza Mahkemesi başkanı Fethi Bey, odasından çıkar. Kaşları çatılır çünkü o saatte Cahit Bey'in, Ağır Ceza kaleminde dosya okuyor olması gerekmektedir. Fethi Bey, Müftü Efendi'yi görünce, gülümseyerek yanına gelir, saygıyla eğilerek, elini öper, Müftü Efendi o an elini çekemez., daha sonra Fethi Bey, Cahit Bey'i odasına çağırır. Cahit Bey, Fethi Bey'in kendisine kızacağını düşünerek, odasına girer. O sert adam gülümseyerek, yanındaki nur yüzlü adamın kim olduğunu ve kendisinin neden onun elini öptüğünü?” sorar. Cahit Bey, “Sayın başkanım, O benim Erzurum Müftüsü olan

¹⁶⁷ SOLAKOĞLU. Cahit, “Amcam Solakzade Müftü Sadık Efendi”, Erzurum Kalkınma Toplantıları II, Erzurum Kalkınma Vakfı (ER-VAK), (Erzurum 2004), s.168,169.

amcamdır. Sizin onun elini öpmenize gelince, bilemem ama herkes ona saygı duyar” der. Cahit Bey, o günden sonra Fethi Bey’in kendisine ve stajyer arkadaşlarına çok iyi davrandığını söylemektedir¹⁶⁸.

Müftü Efendi bulunduğu her mekanda saygı görmektedir. Erzurum Lalapaşa Camii imam-hatipliğinden emekli, Mehmet Gürgür hocamız, 13 Eylül 1953’te İstanbul’da Beyazıt Camiinde talim dersi okumaktadır. Bir gün dersten çıkıp Fatih’e giderken, bir kalabalık görür, ne olduğunu merak eder ve kalabalığa doğru yaklaşır. Bir ihtiyar arabaya binerken düşmüş ve hafif şekilde yaralanmıştır. Etrafındakiler İhtiyara, nereli olduğunu sorarlar. İhtiyar: “Ben Erzurumluyum ve Erzurum Müftüsüyüm” der. Bunu duyan Mehmet Bey, hemen kalabalığın arasına sokulur, Müftü Efendi’nin yanına gider, elini öper ve “Efendi hazretleri, ben Derviş Ağa Camii imam-hatibinin oğluyum” deyince, Müftü Efendi Emniyet mensuplarından, çantasını ve bastonunu Mehmet Bey’e vermelerini ister. Daha sonra Mehmet Bey, Müftü Efendi’nin koluna girer, beraber Esnaflar Birliği Sağlık Ocağına giderler, oradaki bütün doktor ve hemşireler Müftü Efendiyi görünce yanına gelir, onunla ilgilenir ve ona hürmet ederler. Müftü Efendi ayaküstü tedavi edilir ve hastaneden ayrılır. Mehmet Bey, Müftü Efendi’nin koluna girer beraber Çenberli Taş’a gelirler, Müftü Efendi Soğanayağı’na gideceğini söyler. Mehmet Bey, Müftü Efendi’ye gideceği yere kadar götürmeyi teklif eder, fakat O kabul etmez. Müftü Efendi, Mehmet Bey’in ilgisinden çok memnun olmuş, dua ederek yanından ayrılmıştır.

1950’li yıllarda Müftü Efendi şeker hastalığı nedeniyle Ankara’ya tedavi için gitmiştir. Prof. Dr. Necati Öner çok sevdiği, hürmet ettiği, Müftü Efendi’nin sık sık ziyaretine gittiğini, hastanedeki bütün personelin, doktorundan, hemşiresine kadar herkesin ona büyük hürmet gösterdiğini, bu ilginin kendisini çok etkilediğini söylemektedir.

Erzurum’a gelen herkes, Müftü Efendi’yi ziyaret etmek istemektedir. Erzurum’a gelen ve Müftü Efendi’yi merak eden biri, ziyaret için müftülüğe gider fakat Müftü Efendi henüz gelmemiştir. Yabancı, İbrahim Paşa Camii önünde bekler, bu arada gelenlere bakmakta “Acaba Müftü Efendi bu mu?” diye düşünmektedir. Elinde sigara olan biri gelir, “Hayır” der, “Bu olamaz”. Biraz sonra başka biri gelir, “Acaba bu mu?” diye düşünürken, o kişi yere tükürür, “Hayır” der, “Bu da olamaz”. Sonra Müftü Efendi gelir, kemâl-i heybetinden etkilenen yabancı, işte bu der ve takip eder, fakat Müftü Efendi’nin, Müftülük binasına

¹⁶⁸ SOLAKOĞLU, a.g.m., s.168,169.

girmesini bekleyemez. Yanına gidip “Efendim, verin elinizi öpeyim, müftülüğe kadar bekleyemedim” der¹⁶⁹. Yabancı, bir din bilgininden beklediği davranışları görmenin mutluluğuyla, Müftü Efendi’ye hürmette bulunur. Resmi törenlerde protokolde, Müftü Efendi’nin, özel bir yeri vardır. O devlet erkânının nazarında da saygın bir şahsiyettir. Karşılıklı ziyaretleşmeler olmakta, Müftü Efendi makamında ziyaret edilmektedir¹⁷⁰. Müftü Efendinin ilmi ve ahlaki şahsiyeti nedeniyle, Ona ilim ehli de hürmet etmiş, her fırsatta muhabbetlerini dile getirmişlerdir.

1.2.3. Cömertliği

Müftü Sadık Efendi, cömert insanları seven, Allah için vermeyi prensip edinen, misafire değer veren ve evine çokça misafir kabul eden bir kişidir¹⁷¹. Fakirlere yardım etmekte, yardım yapacağı insanları araştırmakta ve onların içinden İslami ölçülere en uygun olanını seçmektedir. Hiçbir işini karşılıksız yaptırmamakta “işçinin teri kurumadan hakkını verin” hadisi şerifine uygun davranarak, yaptırdığı işin mutlaka ücretini fazlasıyla vermektedir¹⁷². Selahattin Kıyıcı, Müftü Efendi ile beraber, Müftü Efendi’nin yaz aylarında Hasankale’ye ve Ilıca’ya pikniğe giderken kullandığı çadırı, tamir için verdiği bir çadırcı dükkanına gittiklerini, Müftü Efendi’nin, tamir olan çadırın ücretini sorduğunda, çadırcının: “Üçyüz kuruş, Efendi hazretleri” dediğinde, Sadık Efendi’nin dört yüz kuruş verdiğini ve ustanın bundan çok memnun olduğunu anlatmaktadır. Yine talebelerinden birine, bacasının karını kürüttüğünü ve mutlaka hakkını verdiğini, kimseye karşılıksız iş yaptırmadığını Selahattin Beyden öğreniyoruz.

Müftü Efendi hediye kabul etmemekte, davete icabetin sünnet olduğunu bildiği halde her davete gitmemektedir¹⁷³. Meslek-i ilmiyeye mensup insanların, gözünün tok ve müstağni olması gerektiğini söylemekte, “Din hizmetinde bulunanların nüfuzlu olabilmeleri için, son derece müstağni ve vakarlı olmaları gerektiğine” inanmaktadır. Kendisi bu konuda dedesi Ahmet Tefvik Efendi’nin bir menkıbesini şöyle aktarmıştır, “Ahmet Tefvik Efendi, manevi ruhaniyeti yüksek bir zat, vakarlı ve müstağni, herkesin davetine icabet etmeyen bir

¹⁶⁹ VELİOĞLU.

¹⁷⁰ YILMAZ; KAYA; KIYICI; KÜÇÜK, ÖZDEMİR, ŞEHİDOĞLU.

¹⁷¹ MÜFTÜGİL.

¹⁷² KIYICI.

¹⁷³ KAYA.

şahsiyettir. Bu konu halk arasında mevzu bahis edilir. Biri, “Biliyor musunuz neden Ahmet Tevfik Efendi sizin davetinize icabet etmiyor? Davet etmesini bilmiyorsunuz da ondan. Siz gidiyorsunuz, “Efendi hazretleri, falan gün, falan saatte çorbayı bizde içeceğiz” diyorsunuz. O da böyle davete icabet etmiyor. “Peki nasıl davet etmeliyiz?” derler. Adam, “Efendi hazretleri, fakirhanede beraber çorba içmeyi arzu ediyoruz, hangi gün ve saatte olmasını ve kimlerin bulunmasını arzu edersiniz?” demelisiniz, o zaman davetinize gelir.” Müftü Sadık Efendi, dedesinin bu konudaki düşüncesini nakleder, “Davete icabet sünnettir; ama hoca, davet edilen eve giderken, her adımı ev sahibinin ona olan saygısı azalır, yemeği yiyip çıktığı zaman, ev sahibinin hocaya olan sevgi ve saygısı azalmış, hoca sıradan bir insan olmuştur” dediğini söylemektedir¹⁷⁴. Müftü Efendi bu konuda öğrencilerini de uyarmakta, daima cömert ve gözü tok olmaları konusunda nasihatte bulunmaktadır.

1.2.4. Hoşgörüsü ve İnceliği

Müftü Efendi görevinde dikkatli ve ciddidir. Ancak fetvaya gelenlere son derece nazik ve anlayışlıdır. Dakikalarca gelenlerin problemlerini dinler, hiçbir soruyu basite almaz, muhatabı kim olursa olsun değer verir, hatta soru sorarken utanıp sıkılan muhatabını rahatlatır. Bir gün Kürt kökenli biri fetva sormaya gelir. Müftü Efendi onun halini hatırını sorduktan sonra, yanında ki çocuğun da hatırını sorar. Çocuk Türkçe bilmediğinden babasının yüzüne bakar, babası, Müftü Efendi’nin dediklerini Kürtçe olarak çocuğuna aktarır.¹⁷⁵

Müftü Efendi uyarması gereken kişiyi kırmadan, nezaketle uyarmaktadır. Bir cenaze namazı için cemaat, Emir Şeyh’te toplanmıştır, Ardahan Müftüsü Yusuf Hoca da cenazededir. Herkes Safta hocayı bekler, Yusuf Hoca biraz saftan öndedir. Müftü Efendi, nazik bir şekilde uyarır, Yusuf Hoca gülümseyerek safı düz tutar¹⁷⁶. İnsanların ruh haline göre davranmakta, muhatabının değerlerini dikkate almaktadır. Müslüman olan bir Alman Türkiye’ye gelir ancak bu Almanın zihnini, anne, babası müslüman olmadan öldüğü için onların cehenneme gidecek olması yormakta ve çok üzülmemektedir. Müftü Efendiye gelir ve onu düşündüren bu konuyu anlatır. Müftü Efendi hemen, “Müslüman olmamışlarsa cehennemliktirler” demez,

¹⁷⁴ KIYICI.

¹⁷⁵ KAYA.

¹⁷⁶ GEDİK,

dakikalarca dolaylı yollardan izaha çalışır. Aslında doğru bir tanedir fakat Müftü Efendi için muhatabının o anki psikolojisi de önemlidir¹⁷⁷.

Herkesin saygı duyup, heybetinden selama durduğu Sadık Efendi, kendisine şaka yapanları, gülümseyerek karşılayacak kadar da hoşgörüyeye sahiptir, Köse Ömer Camii Müezzininin paraya ihtiyacı vardır. Müftü Efendi'nin evine gider, “Efendi hazretleri pardösüsünü istiyor” der, götürüp satar. Müftü Efendi akşam eve gelir, üzerinde pardösüsünü göremeyen ev halkı, pardösünün nerede olduğunu sorar, Müftü efendi, “Ne pardösüsü?” der. Olayı anlatırlar, Müftü Efendi anlar ve gülümser. Ertesi gün Müezzini görür, “pardösüyü ne yaptığını” sorar, o da “Sattım, kadayıf ve et alıp, pişirip, yedik” der. Müftü Efendi de, “afiyet olsun” der¹⁷⁸. Malatyalı biri Erzurum’a gelir. Hem Malatya Müftüsünün selamını söylemek, hem de Müftü Efendi’yi ziyaret etmek için, müftülüğe gider. Bu zat sürekli “Efendi Hazretleri, Malatya Müftüsünün sakalı uzundu” der. Müftü Efendi, “Allah mübarek etsin” der. Bu zat aynı cümleyi bir kaç defa yineler. Müftü Efendi gülümseyerek “Ne yapalım hacı efendi sakal sende, izin bizde işte böyle idare ediyoruz” der¹⁷⁹. Müftü Efendi zaman zaman öğrencilerine takılmaktadır sakalını uzatan Yunus Kaya’ya ”Ne o Yunus sakalın Hindistanlıların sakalına benziyor” der¹⁸⁰.

Efendi Hazretlerinin Kolu kırılır, öğrencisi İbrahim hoca yemeğini yedirmeyi teklif eder. Müftü Efendi gülümseyerek, “Gidip, Efendi Hazretlerine yemek yedirdim diyeceksin değil mi?” der¹⁸¹.

1.2.5. Gençliğe ve Onların Eğitime Önem Vermesi

Müftü Efendi toplumun her kesimiyle ilgilenmekte, bu anlamda kendini sorumlu hissetmektedir. O dönemlerde her aile, komşusunun çocuğuyla ilgilenir. Birbirlerine karşı sorumluluk duygusu o derece gelişmiştir ki, adeta toplumsal bir kural olmuştur. Avukat Rasim Cinisli lise son sınıftayken, Müftü Efendi’yle yaşadığı anılarını şöyle anlatmaktadır, “Lise son sınıftayız, üç beş arkadaş ders çıkışı Cumhuriyet caddesinde yürüyoruz.. 4:30 civarları Lalapaşa caminin karşı tarafında Özel İdare’nin önünden geçerken, köşeden Müftü

¹⁷⁷ Hafız POLAT.

¹⁷⁸ YILMAZ.

¹⁷⁹ YILMAZ.

¹⁸⁰ YILMAZ.

¹⁸¹ ÖZDEMİR.

Efendi çıktı. Ben Müftü Efendi'yi görünce donup kaldım. Arkadaşlarım yanımdan ayrılp, koşarak karşıya geçtiler. Müftü Efendi ağır ağır geldi ve yanımda durdu. Bana baktı, “saat kaç?” dedi. Ben, “Dört buçuk efendim” dedim. “Okuldan kaçta çıkıyorsunuz?” dedi. “3:30'da Efendim” dedim. Müftü Efendi, “Yani bir saat olmuş” dedi. Ben başımı eğdim. Müftü Efendi, “Bir daha görmeyeceğim” dedi. Ben hemen eve koştum ve hadiseyi anneme anlattım. Müftü Efendi de babama anlatmış, babam ilgisinden dolayı Müftü Efendi'ye teşekkür etmiş”.

Müftü Efendiye herkes saygı duymakta, onun duasını alıp, nasihatini dinlemek istemektedir. 1958 yılında Rasim Bey üniversite eğitimi için İstanbul'a gidecektir. Babasının tavsiyesi üzerine, elini öpmek duasını almak üzere Müftü Efendinin yanına gider. Müftü Efendi'ye haber verirler, o da “gelsin” der. Rasim Bey misafirlerin kabul edildiği üst kattaki salona çıkar. Halı yastıklar ve sedirle çevrili büyükçe bir odaya girer. İmamlar kitaplarını açmış, Müftü Efendiyle ders yapmaktadırlar. Rasim Bey Müftü Efendi'nin elini öper ve geri çekilir. Müftü Efendi, Rasim Bey'e, oturduğu yerin karşısına oturması için işaret eder. Rasim Bey, “Efendim müsaade ederseniz burası iyi” der. Müftü Efendi: “Kedi eniği, ne diyorsam öyle yap” der. Rasim Bey gösterilen yere oturur. Müftü Efendi, babasının hatırını sorar, Rasim bey, “Efendim babam ellerinizden öpüyor, ben üniversiteye gitmek için hazırlık yapıyorum, babam beni duanızı ve talimatınızı almam için gönderdi. Bana tavsiyeniz nedir?” der. Müftü Efendi, “ Oğlum sana üç tavsiyem var, aileden gördüğünü unutma, gençsin gençliğe karışma, kedi enikleri biliyorum sürekli kılmazsınız ama sen namazlarını kıl” der ve dua eder. Rasim Bey, “Müftü Efendi'nin nasihatleri öylesine tesir etmişti ki, davranışlarımı sorguluyor, acaba nasihatının zıddı bir harekette bulundum mu? diye, tedirgin oluyordum” diyor¹⁸².

Müftü Efendi gençliğin eğitimi konusunda da hassas davranmış, onların eğitimi için kendisi gayret gösterdiği gibi, bu yolda hizmeti olanları da desteklemiştir. Cumhuriyet dönemi yeni açılan okullarda görevli olan hocalarda Necati Öner, Müftü Efendi'yi ziyaret eder. Müftü Efendi, Necati Bey'e, “Nasıl okullarınızda ilmi yönden iyi öğrenci yetiştirebiliyor musunuz?” diye sorar. Necati Bey, “Efendi hazretleri, dört beş tane dediğiniz anlamda öğrenci çıkıyor” der. Müftü Efendi, “O zaman eğitim kurumlarınız görevini yapıyor demektir” der¹⁸³.

¹⁸² CİNİSLİ, Rasim'in, ifadeleri.

¹⁸³ ÖNER, Necati'nin, ifadeleri.

Müftü Efendi için eski, yeni okul değil, liyakatli kişilerin yetişmesi önemlidir. Hangi kurum bunu yaparsa yapsın amaca ulaşmıştır.

1.2.6. Çocuk Sevgisi

Çocukları çok seven Müftü Efendi'nin, sadece bir kızı hayatta kalabilmiş, diğerleri vefat etmiştir. Müftü Efendi; vefat eden çocuklarından, bacadan düşerek hayatını kaybeden oğlu Celalettin'i her andığında gözyaşlarını tutamayıp, ona olan özlem ve sevgisini aradan yıllar geçmesine rağmen dile getirmektedir¹⁸⁴. Gördüğü her çocuğun başını okşayıp, büyük insanmış gibi hatırını sormaktadır. Rasim Beyin ifadesiyle onları adam yerine koymaktadır¹⁸⁵. Yoldaki çocuklar Müftü Efendiyi gördüğü zaman oyunu bırakıp, ona selam verirler. Onu görmekten mutlu olurlar. Rasim Bey, "Gözümüz iki kişiyi arardı" diyor, biri Müftü Efendi idi, onun selam vermesi, başımızı okşaması hoşumuza giderdi, diğeri de paşalardı, paşaları görünce selam verirdik, onlar da bizi ciddiye alırlar, selamımıza karşılık verirlerdi", diyor¹⁸⁶.

Kendisi de küçük yaşta anneden öksüz kalan Müftü Efendi, çocuklara karşı son derece şefkatli ve merhametlidir. Yeğeni Cahit Bey de amcasıyla aynı kaderi paylaşmış, küçük yaşta anneden öksüz kalmıştır. Bir gün arkadaşlarıyla bahçede oyun oynarken birden ağlamaya başlar, Cahit Bey hem ağlar hem de bir süredir görmediği annesini çağırır. Evdekilerin bütün gayretlerine rağmen susmaz. Cahit Bey'i amcası Müftü Efendinin evine götürürler. Cahit Bey'in ifadesiyle, "Ne yardımcıları Ziyade hanımın masalları, ne de yengesinin ceviz sandığından çıkardığı şekerlemeleri ve lokumları onu susturmaya yetmez". Son çare Cahit Bey'i Müftü amcasının yanına götürürler. Cahit Bey o anı şöyle anlatıyor, "Hazeran hasır kaplamalı koltuk ve sandalyeleriyle, yerde serili İran halısı ve pencerelerdeki kadife perdeleriyle çok güzel bir salonda, güler yüzlü, kısa sakallı, başı takkeli, kolları sıvalı Müftü amcam beni kucağına aldı, "Sarı pisiğim niye ağlıyormuş bakalım?" diye, saçlarımı okşadı, bağrına bastı. Saatlerdir hıçkırmaktan daralan yüreğimin sıkıntısı, haykırmaktan sızlayan boğazımın ağrısı bir anda geçti. Gözyaşlarım dindi, içimi bir rahatlık bir huzur sardı. Onun gülen gözlerine, nurlu yüzüne bakarak, içimi çeke çeke rahat bir uykuya daldım"¹⁸⁷.

¹⁸⁴ ÖZDEMİR, KÜÇÜK, KAYA, MÜFTÜGİL.

¹⁸⁵ CİNİSLİ.

¹⁸⁶ CİNİSLİ

¹⁸⁷ SOLAKOĞLU.

Müftü Sadık Efendi, çocukların eğitiminin son derece önemli olduğunu söyler, “Ya Rabbi, bizi inançsız babası olmaktan muhafaza et”, diye dua eder. Neden Böyle bir niyazda bulunduğu sorulduğu zaman, “Öyle zatlar gördük ki, çocuklarını cehalet bataklığından kurtaramamıştır”¹⁸⁸, diyerek bu konuda ki tedirginliğini dile getirmekte, çocuk eğitiminin nedenli önemli olduğunu vurgulamaktadır.

1.2.7. Allah ve Peygamber Sevgisi

“Herkes Allah’u Talanın sevgisini kazanamaz çünkü Allah öyle sever ki insanı incitir”, diyen Müftü Efendi, Allah sevgisini anlatırken, Bektaşî’nin “Allah’ım ben seni severim ama sen beni sevmeyi, zira ben senin sevmene dayanmam” sözünü naklederek, Allah’ın kullarına olan şefkatinin bir annenin çocuğuna olan şefkatinden çok daha fazla olduğunu, çocuğunu çok seven annenin sıkıca sarıldığı için onun canını incitebildiğini, hatta çocuğun ağladığını, dolayısıyla kulunu çok seven Allah’ın, kuluna zaman zaman belalar verebileceğini, kulun bunlara sabretmesi gerektiğini söylemektedir. Müftü Efendi, Allah’ın kullarına olan şefkat ve merhametinin annenin evladına olan merhametiyle kıyaslanamayacağını, “Benim rahmetim gazabımı geçmiştir”, Hadis-i Kudside ifade edildiği üzere Cenab-ı Mevla’nın kuluna karşı gerçekten çok merhametli olduğunu söylemektedir. Müftü Efendi, ahirette verilen makam ve mevkilerin kulun dünyada çektiği zahmetler, salih ameller ve rıza-i ilahiyeye göre olacağını, Bakara suresinde yüce Allah’ın: “Yoksa, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenin benzeri, sizin de başınıza gelmeden, Cennet’e gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı, onlara öylesine dokunmuş ve öylesine sarsılmışlardı ki, Resul ve onunla birlikte inananlar, “Allah’ın yardımı ne zaman?” demişlerdi. Gözünüzü açın şüphesiz ki Allah’ın yardımı çok yakındır.”¹⁸⁹ buyurduğunu bildirmiştir. Müftü Efendi Allah sevgisi mevzusunu işlerken, Hz. Musa ile ilgili şu kıssayı anlatır, “Musa bir gün Kızıldenizin sahilinde yürürken bir kulübe görür, kulübede kalabalık bir aile yaşamaktadır. Aile fakir ve perişandır, geçimini balık tutarak sağlamaktadır. Hz. Musa’ya “sen kimsin, nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun” diye sorar. Hz. Musa: “ben Peygamber Musa’yım” der. Aile reisi, “Ey Musa halimizi görüyorsun bizim için dua et, Rabb’im rızkımızı genişletsin” der. Hz. Musa dua eder, yoluna devam eder. Dönerken aynı yoldan

¹⁸⁸ POLAT.

¹⁸⁹ Bakara Suresi 2/ 214.

döner, bir de bakar ki ne görsün, o kulübe yıkılmış, adam çocuklarıyla yıkık altında kalmış ve hepsi ölmüş. Hz. Musa, “Ya Rabbi ben ne dedim, sen ne yaptın?” der. Allah’u Taala (c.c), “Ey Musa sen bana sitemde bulunma. O kulum benden ahirette öyle bir makam istemişti ki, onu ibadet yoluyla elde etmesi mümkün değildi. O makama ancak sıkıntılar, meşakkatler ve belalar karşısında ulaşabilirdi”¹⁹⁰ buyurur. Müftü Efendi bu örneklendirmeye, Allah’ın bela vermesinin, kulunu sevmediği anlamına gelmediğini anlatmaktadır¹⁹¹.

Öğrencisi Selahattin Kıyıcı, hocasının Allah ve Peygamber sevgisini şöyle anlatmaktadır, “Müftü Efendi ders esnasında geçen ayet ve hadisleri derinlemesine işlemekte, mananın derinliğinde kendinden geçmektedir. İmanın vecdini yaşayıp, coşmakta, dinleyenleri ilahi, semavi âlemlerin sefasına daldırmaktadır. Hele peygamberimize (s.a.v.) salatü selâm getirirken, elini kalbinin üstüne koyar, gözleri dolar, kendini kaybeder hale gelirdi. Okunan Kur’an’ı dinlerken de öyleydi, hafızın ağzından çıkan lafızları kelime kelime takip ederdi”¹⁹². Onu tanıyan herkes “Biz onu görmedik ki, Peygamber’den (s.a.v.) bahsederken ağlasın!” diyorlar¹⁹³. Müftü Efendi Peygamber aşığıdır, Medine’de görevli öğrencisi Mustafa Efendi Türkiye’ye geldiğinde, kendisinin ziyaretine gider. Öğrencisini gören Müftü Efendi ayağa kalkar, Mustafa Efendi’ye doğru gider, “Buyursunlar, buyursunlar, Rasulullah’ın (s.a.v.) komşusu gelmiş, mübarek topraklardan kokular getirmiş” der ve gözlerinden yaşlar boşanır¹⁹⁴. Vaazlarını dinleyenler, “Sohbetlerinde, Peygamber’den bahsederken kişi kendini Medine’de hissedirdi” diyorlar¹⁹⁵.

Özlemiyle yandığı kutsal toprakları bir defa görebilme imkânı bulabilen Müftü Efendi, hacca gittiğinde, Medine de müderrislik yapan öğrencisi Mustafa Efendi’ye, “Sen benim cebimde büyüdün, bana haccımı iyi yaptır” der¹⁹⁶. Daha sonra Mustafa Efendi’nin anlattığına göre, Müftü Efendi sürekli ağlar ve dua eder. Yine Mustafa Efendinin naklettiğine göre Mustafa Efendi baş müderris Muhammed Emin Efendi’ye, onu Erzurum Müftüsü ile görüştürmek istediğini söyler, o da arkadaşı için öylesine olur, tanışalım der. Mustafa Efendi ile Müftü Efendi beraber Muhammed Emin Efendi’nin yanına giderler. Muhammed Emin

¹⁹⁰ KIYICI.

¹⁹¹ KIYICI.

¹⁹² REVNAKOĞLU, “Erzurum’da çöken Kubbe Bıraktığı İzler ve Anılar”, Tarih Yolunda Erzurum Dergisi, Aralık, 1961, sy.9-10, s.11.

¹⁹³ KAYA; ŞEHİDOĞLU; YILMAZ; KIYICI; KÜÇÜK; ÖZDEMİR, VELİOĞLU.

¹⁹⁴ VELİOĞLU.

¹⁹⁵ EMEK..

¹⁹⁶ MÜFTÜGİL.

Efendi, Müftü Efendi'ye bir iki soru hazırlamıştır, ilk soruyu sorar. Müftü Efendi cevap vermeye başlar, Müftü Efendi konuştuğu Muhammed Efendi toparlanır ve susar diğer soruları sormaz, bir anda Müftü Efendiye hürmeti artar. Daha sonra Mustafa Beye, “Mustafa hoca! Sen demiyorsun ki derine dalma boğulursun, meğer ben sorduğum sorunun cevabını bilmiyormuşum” der¹⁹⁷.

Onun Peygamber sevgisi, sünnete olan hassasiyetini artırmış, çalışanlarında bile bu konuda bir takım özellikler aramasına sebep olmuştur. İmam olarak görevlendirmesi yapılsın diye müftülüğe biri gelir, o esnada sakal bahsi konuşulmaktadır. İmam adayımız, sakal hakkında küçümseyici ifadeler kullanır. Müftü Efendi çok sinirlenir, “Hem İmam olup İnsanlara namaz kıldıracaksın, hem de Peygamberinin sünnetini küçümseyeceksin öyle mi?” der ve ona görev vermez¹⁹⁸.

Sahabe konusunda da hassas olan Müftü Efendi, özellikle İslam Tarihin de tartışılan konular arasında olan Hz. Muaviye hakkındaki olumsuz konuşmalardan hoşlanmamakta, öğrencilerine bu tarz tartışmaların olduğu yerde, ya sahabe hakkındaki olumsuz düşünceleri düzeltin, ya da orayı terk edin tavsiyesinde bulunmaktadır¹⁹⁹. Bu hassasiyetini çocukluğunda onu yetiştiren hocalarından almış olan Müftü Efendi'nin, yaşadığı bir hatırayı şöyle anlatmaktadır, “Bir gün babam beni bir iş için bir yere gönderdi, ben de gittim. Hz. Muaviye hakkında konuşuluyordu. Hz. Muaviye'yi eleştiriyorlardı. Beni görünce içeri çağırdılar, sohbet ortamlarına girmeyi reddettim ve onlara şöyle dedim, “Siz hakim olmuşsunuz, Hz. Muaviye'yi de sanık yapmışsınız yargılıyorsunuz, adaletin olmadığı yere girmem”²⁰⁰.

Müftü Efendi, Peygamber'e olan sevginin, Onun getirdiği dinin emirlerine uymakla olacağını söylemekte, öğrencilerine ve cemaatine Peygamber (s.a.v.) sünnetine uyma konusunda hassas davranmalarını tavsiye etmektedir.

1.2.8. Dindarlığı, Ahlâkı ve Diğer Meziyetleri

“Salâbet-i diniyyesi çok kuvvetli olan Muhammed Sadık Efendi, dini kaynakları iyi bilen ve anlayan, hurafe ve batıl inançlarla mücadele eden, yaşadığı asrın gereklerini çok iyi

¹⁹⁷ VELİOĞLU.

¹⁹⁸ EMEK.

¹⁹⁹ VELİOĞLU.

²⁰⁰ ÖZDEMİR.

değerlendiren, keskin zekalı, ileri görüşlü, muhakemesi sağlam, ender yetişen çok yönlü bir Âlim idi” diyor, Selahattin Kıyıcı.

Selahattin Bey, 23 Mayıs 1960 yılında askere gidecektir, vedalaşmak için Müftü Sadık Efendi’ye gider, elini öper. Müftü Efendi ağlayarak, “Oğlum nereye gidersen git, cehenneme de gitsen Müslüman olduğunu unutma” der. Selahattin Bey, “Hayatım boyunca bu ses kulağımdan hiç gitmedi” diyor.

Müftü Efendi en zor anlarında bile dini emirleri tebliğden vazgeçmemiştir. Vefat ettiği sene kolu kırılmış, bir süre Lalapaşa Camii’ndeki vaazına devam edememiştir, biraz iyileşince, kolu boynuna bağlı olduğu halde kürsüye çıkmış, görevini aksatmamıştır. Kolundaki kırık nedeniyle camiye gidemeyip evde olduğu dönemde, ziyaretine giden Selahattin Bey, Onu büyük bir teslimiyet içinde görür, kendini ziyarete gelenlere, “Bela bir ok, kaza bir yay, insan bunun hedefi, atıcı ise Allah’tır ve kaçış nereyedir?” der. Bulunduğu durumun Allah’tan geldiğini, Onun ise sabretmesi gerektiğini, bundan başka çarenin olmadığını, sabredilirse mükâfatının çok olacağını ifade eder²⁰¹.

Selahattin Bey belalar ve sabır konusundaki, hocasının düşüncelerini anlatırken şöyle devam etmektedir, “İnsanlardan en çok sıkıntı çeken, bela ve musibete uğrayanların, Peygamberler olduğunu, daha sonra evliya ve diğer salih kulların geldiğini, bütün bu mihnet ve meşakkatlerin elbette mükâfatının verileceğini, sadece kulun, sabretmesini bilmesi gerektiğini” söylemekte, onu teselliye gelenleri adeta O teselli etmektedir”²⁰².

“Müftü Efendi, dini emirleri uygulamadaki gevşeklik ve samimiyetsizliğimizin de başımıza gelen belaların sebebi olduğunu söyler ve dini, Allah’ın emrettiği şekilde değil, kendi kafamıza göre yaşadığımızı, Allah inancının gönüllerde zayıflamasının, birçok kötü sonuca sebep olacağını ifade eder. Birinci dünya savaşından bu milletin iman kuvveti vesilesiyle kurtulduğumuzu, bu inancın zayıflaması halinde bu başarının sağlanamayacağını, zira yüce Allah’ın böyle vaad ettiğini, söyleyerek, “Düşmanların batıl da olsa bir dinleri var. Ya sizin neyiniz var, beyler! bütün bu yaptığımız hatalar, gayret-i ilahiyeye dokunur da “Ey Kafirler! Şu fasıkları öldürün!” hitabına muhatap olursak halimiz ne olur” der. İnsanların dini

²⁰¹ KIYICI.

²⁰² KIYICI.

değerlerden uzaklaşmalarının onları manen zayıflattığını, en yüce değerlerin hiçe sayıldığını söyler ve Müftü Efendi, bu duruma çok üzülür²⁰³.

Muhammed Sadık Efendi, manevi olgunluğu yüksek bir şahsiyettir, öğrencileriyle, fıkıh usulü dersini işlerken, “Şu imama göre şöyledir” der. Veli Velioğlu kendi kendine bu kadar ilim sahibi insan niye Mutezile mezhebine geçmiş diye düşünür. Tam bu esnada Müftü Efendi, “Oğlum! İlmin olmadığı yerde bir şey olmaz, hidayet olmaz ise ilim fayda etmez” der. Veli Hoca Müftü Efendi’nin kâmil bir zat olduğunu, yaşadığı bu olayla örneklendirerek anlatmaktadır²⁰⁴.

Sadık Efendi, döneminin ilmiye sınıfı tarafından da saygı görmektedir. Tortumun Yukarı Ödük köyü imamı Hacı Yunus Efendi, Selahattin Bey’in hafızlık hocasıdır. 1955-1960 yıllarında Selahattin Bey, yaz tatillerinde köyüne gittiği zaman hocasını ziyaret eder. Hacı Yunus Efendi, Müftü Efendi’ye selam gönderirken, “ Müftü Efendinin ayaklarından öperim” dermiş. Burada ki saygı ve muhabbet, şüphesiz Müftü Efendi’nin ilmi şahsiyetine ve manevi kemalatıdır. Muhammed Sadık Efendi, dosta ve dostluğa değer verir, onları hayırla yâd eder, bazen dostlarını öğrencilerine anlatır, duyduğu özlemi onlarla paylaşır. Veli Velioğlu, Müftü Efendi’nin dostluğa verdiği değerden bahsederken, “Dedem Molla Abdurrahman ile dost olan Efendi hazretleri, dedemden bahsederken ağlardı” diyor²⁰⁵.

Müftü Efendi, helal ve haram mevzusunda, son derece hassastır. Şüpheli gördüğü her şeyden uzak duran, ehli takva bir zattır. Kızı ile beraber oturan Müftü Efendi’nin damadı Mehmet Müftügil, bir daire alır. Müftü Efendi, “İyi, Allah hayırlı etsin” der. Ne kadara aldığını ve evin nerede olduğunu sorar. Mehmet Bey, evin yerini söyleyince (demirevler), “Aman aman evladım! Sen benim torunlarımı kabristan üzerinde mi büyüteceksin, hemen vazgeç” der²⁰⁶.

²⁰³ KIYICI.

²⁰⁴ VELİOĞLU.

²⁰⁵ VELİOĞLU.

²⁰⁶ VELİOĞLU.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İLMİ KİŞİLİĞİ VE MÜFTÜLÜK GÖREVİ

2.1. İlmi Kişiliği

2.1.1. Bilime ve Eğitim- Öğretime Değer Vermesi

Sadık Efendi, bulunduğu dönemin getirdiği zor şartlara rağmen, öğrenci okutmaktan vazgeçmemiş, özellikle ellili yıllardan sonra, öğrenci yetiştirmek için büyük gayret sarfetmiştir. Müftü Efendi ömrünü eğitimciliğe adayan, “Cenab-ı Mevla bana kulum ne istiyorsun? dese ben öğrenci okutmak istiyorum derdim” diyen ilme aşık bir insandır. Küçüklüğünden itibaren okumayı çok seven Müftü Efendi, “7 yaşındaydım, medreseye ders için giderdim, fakat kitabımı taşıyamazdım. Öğrenci arkadaşlarım bana yardım eder, kitabımı taşırlardı” diyerek, öğrenme sevgisinin küçük yaşlarda başladığını ifade etmektedir. Müftü Efendi’ye küçükken, “Sadık’ın anında innâ fetahnâ yazılı” derlermiş²⁰⁷.

Hayatı boyunca öğrenmekten ve öğretmekten vazgeçmeyen Müftü Efendi, evdeki boş zamanlarında da sürekli kitap okumakla meşgul olmaktadır²⁰⁸. Müftülük vazifesiyle beraber, öğreticiliği de devam ettiren Sadık Efendi, fahri bir öğretmen olarak, işini önemsemekte, geçerli mazereti olmadığı sürece öğrencilerin derslerini, aksatmamaktadır. Romatizma rahatsızlığı nedeniyle, senenin belli günlerinde Hasankale’ye kaplıcalara giden Müftü Efendi, vasitanın bugünkü kadar kolay olmadığı o günlerde, derslerin aksamaması için, bir gün Hasankale’de kalmakta, ertesi gün ders için şehre gelip, tekrar Hasankale’ye dönmektedir²⁰⁹.

Müftü Efendi, çalışanlarının eğitimine öncelik vermiş, zaman zaman müftülükte, zaman zaman imamlarının görevli olduğu, uygun olan camilerde ders okutmuştur. Nazif Şehidoğlu hem İmam-Hatiplik vazifesi yapmakta, hem de Müftü Efendi’den ders okumaktadır. O günlerdeki hatırasını şöyle aktarıyor, “Ben ve diğer arkadaşlarım Müftü Efendi’yi ders için bekliyorduk. Arkadaşlarım bana şaka yapıyordu, ben ders çalıştığım için sıkıldım ve dışarı çıktım. Hocayı bekliyor ve ders çalışıyordum. Bu esnada başı bereli nurani bir efendi geldi. Selam verdi ve yanıma oturdu. Kitabımın yarısı yoktu, arkadaşlarımdan alarak kendi el yazımla tamamlamıştım, Kutbud-din-i Razi’nin ders kitabını okuyorduk. Nurani efendi kitaba bakıp, “Bu yazıyı kim yazdı?” dedi. “ Ben efendim” dedim. “Kimden ders okuyorsun?” dedi. Müftü Sadık Efendi’den” dedim. Daha sonra, kendisini Müftü Efendi’nin

²⁰⁷ VELİOĞLU.

²⁰⁸ MÜFTÜGİL.

²⁰⁹ KAYA.

yanına götürmem için rica etti. Ben bir müddet beklemeyi telif ettim, Müftü Efendi gecikince beraber Müftü Efendi'nin yanına gitmek üzere yola çıktık. Yolda giderken bu zat, “Evladım, Sadık Efendi’yi anlatmakla bitmez, biz fakirdik hasırlarda otururduk o da bizimle hasıra otururdu. Geldiğinde bir bardak çayımızı ya içerdi, ya da içmezdi, siz öyle bir insanın talebelerisiniz” dedi²¹⁰. Elbette anlatılan bu hadise, hatıra olmasından öte, biz öğrenci ve öğreticilere, karşılık beklemeden öğretmek için çabalayan bir hocanın ve kitabının yarısı olmasa da öğrenmek için gayret eden bir öğrencinin, ilim için çabasının ifadesidir.

O dönemde fetvahane denilen müftülük, bugünkü özel idare binasının yerinde, eski bir binadır. Müftülük binası, iki odadan oluşmaktadır. Müftü Efendi dersleri, Kalem diye adlandırılan, aslında bir masadan başka bir şeyin olmadığı, yarı sergili, bir tarafında odun ve kömür yığılı olan bu odada vermektedir. Selahattin Kıyıcı, “Oda, kuzeye doğru olduğu için, sürekli soba yansa da soğuk olmakta, rüzgarlı havalarda, döşeme tahtaların arasından esen rüzgar, odaya serilen kilim gibi sergileri, yukarı kaldırmaktaydı” diyor²¹¹. Böyle sağlıksız bir ortamda, Müftü Efendi, romatizma olan dizlerine bir örtü sararak, talebelere ders vermektedir. Hem kendisi hem öğrencileri için beden sağlığı ve eğitimleri açısından uygun olmayan bu ortam da imkansızlık nedeniyle yıllarca ders görülüyor. Öğrenciler serili alan üzerinde yerde dizüstü oturmakta, Müftü Efendi bir masada ders işlemektedir. Öğrencileri, Müftü Efendi'nin karşısında sandalye ve benzeri şeyler üzerinde oturmayı saygısızlık olarak görür. Selahattin Bey ders esnasında bazen dizinin birinin, sergi dışına geldiğini, bir zaman sonra kendisinde de romatizma hastalığının oryaya çıktığını ifade etmektedir. Yine Selahattin Bey'in ifadesiyle “Bütün bu namüsaıt şartlara rağmen, Müftü Efendi dersleri asla ihmal etmemektedir”²¹².

Öte yandan eğitim için yapılan çalışmaları destekleyen Müftü Efendi, Erzurum'un işgalden kurtuluşu sonrası Kazım Karabekir ile birlikte halkın eğitimi için yapılan çalışmalara katılmış ve desteklemiştir²¹³.

2.1.2. Mantık Bilimindeki Kabiliyeti ve Diğer İslâm Bilimlerine Hâkimiyeti

Müftü Efendi halkın dilinde ve kalbinde büyük terbiyeci, Erzurum' da benzeri bulunmayan bir irfan adamıdır. Parlak zekası, kuvvetli görüşleri ile sarıklı ve medreseli bir

²¹⁰ ŞEHİDOĞLU.

²¹¹ KIYICI.

²¹² KIYICI.

²¹³ KAYA.

din âlimi olarak, asrın bütün medeni icaplarını gayet iyi anlamış bunun için nakil ile aklı daima beraber yürütmüştür²¹⁴. Bu onun en önemli özelliği ve en belirgin vasfıdır. Birçok ilim dalında, derinlemesine, bilgiye sahiptir²¹⁵. Uyanık fikirli bu insanın, şahsiyet ve meziyeti yalnız bir noktaya inhisar etmemektedir. O, sadece şark ve İslam kültürünün temsilcisi olmaktan ibaret değildir. İhtisas ve imtiyazı, sadece İslam ilimleri sahasında sıkışıp kalmamıştır. Bilgisi ve görgüsü geniş ve şumullüdür²¹⁶.

Umumi bir kaide sahibi olan Müftü Efendi, her ilime vakıftır, en kuvvetli ilim sahası ise mantıktır²¹⁷. Felsefe ve mantık ilminde çok iyi olduğu söylenen Müftü Efendi'nin, o dönemde bu alanda kendisine ulaşacak kimsenin olmadığı ifade edilmektedir. Öğrencilerine ders verirken mantık üzerinde çokça durmakta, bu nedenle de tenkit edilmektedir²¹⁸. Müftü Efendi, her ilime vakıftır, en kuvvetli ilim sahası ise mantıktır". Müftü Efendi çok konuşmayan anlattığı konuyu iyi anlatan, bahsedilen mevzuyu, ilmin en ince noktalarına kadar götürebilen bir kişidir. mantık ilmini iyi bilmeyenin, hiçbir ilimde başarılı olamayacağını ve ilmine de itibar edilmeyeceğini, söyleyen Sadık Efendi, mantık ilmini diğer ilimlere de uygulamaktadır²¹⁹. Öğrencisi Yunus Kaya, "Mısırda çok değerli alimlerden ders aldım fakat onun kadar ilmin inceliklerine inen görmedim, anlattığı dersler kalplerimize nakş olurdu, unutulmazdı" diyor²²⁰.

Müftü Sadık Efendi sevilen, ilmine saygı duyulan bir kişidir. Ömer Nasuhi Bilmen, Müftü Efendi'yi, çok saygın, her sözünden ilim fışkıran, güzel giyimli biri olarak tarif etmektedir²²¹. Kültürü ve edebiyatı ile bildiği ve ana dili gibi konuştuğu, Arapça ve Farsça dillerine vakıftır²²². Türkçeyi çeşitli lehçeleri ile bilmekte, nükteleriyle güzel bir şekilde ifade etmektedir. Şiir ve edebiyattan hoşlanmakta, derslerinde ve vaazlarında sık sık şiir okumaktadır. Şiir ve nazım sanatını da, fikir, felsefe kadar benimsemiştir. İlmi çalışmaları

²¹⁴ REVNAKOĞLU, "Erzurum'da bir Kubbe Çöktü", s.14; VELİOĞLU.

²¹⁵ KIYICI.

²¹⁶ REVNAKOĞLU, "Erzurum'da bir Kubbe Çöktü", s.15.

²¹⁷ VELİOĞLU.

²¹⁸ KIYICI.

²¹⁹ KAYA; KÜÇÜK; ÖZDEMİR; ŞEHİDOĞLU.

²²⁰ KAYA.

²²¹ ŞEHİDOĞLU.

²²² REVNAKOĞLU, "Erzurum'da bir Kubbe Çöktü", s.15; Hal Tercümesi.

dışında kalan zamanında bu güzel sanatın incelikleri ile uğraşmakta²²³, divan edebiyatından halk edebiyatına, hatta tasavvuf edebiyatına kadar şiirin her çeşidini sevmektedir²²⁴.

Revnakoğlu, Sadık Efendi'nin tarih bilgisini şöyle anlatıyor, "Müftü Efendi, geniş bir tarih bilgisine sahipti. Vâkidi'den, el-Kâmil'e, İbn-i Hâldûn'dan, Çelebimiz Evliya'ya, Nâima ve Râid'den, Ahmet Lütü ve Ahmet Refik'e kadar karıştırmadığı, didiklemediği kaynak kalmamıştı. Bunlardan bilhassa Cevdet Tarihi'nin kenarlarını haşiyelerle doldurmuştur"²²⁵.

Fıkıh ve fıkıh usulü ilimlerinde derinlemesine bilgi sahibi olan Müftü Efendi, en zor meseleleri anlaşılır biçimde çözmektedir. Solakzâde, Erzurum'da din mevzularında yalnız bir âlim değil bir âlemdir, çok uzun süre müftülük yapması İslam Hukuku alanındaki bilgisini artırmış, adeta gezen ve konuşan bir kütüphane olmuştur²²⁶. Öğrencileri, yanında görevi nedeniyle bulunanlar, onu bizzat gören ve sohbetine katılanlar, ilminin methini duyanlar, onun fetvalarındaki doğruluğu, zor mevzulara çözüm getirişini büyük bir hayranlıkla anlatmaktadırlar.

Akaid ve kelam konularında da engin bilgiye sahip olduğunu öğrencilerinden öğreniyoruz, "Ehli sünnet inanç sistemini başlangıçtan günümüze delilleriyle sebep ve sonuçlarıyla anlatmakta, zihinlerde herhangi bir şüphe bırakmamaktadır"²²⁷. Kelam dersini, öğrencilerine Taftazani'nin "Şerh-i Akâid" kitabından veren Müftü Efendi anlaşılması güç konuları basitleştirerek vermiş, konunun kolayca anlaşılmasını sağlamıştır²²⁸.

Tefsir alanında dedesi Ahmet Tevfik Efendi'den gelen tefsirle sohbet geleneğini, Müftü Efendi de devam ettirmiştir. Müftülük göreviyle beraber sürdürdüğü Lalapaşa vaazlarını, tefsir yaparak verdiğini düşünürsek, bu alandaki bilgi ve tecrübesini anlatmaya hacet kalmaz.

Tasavvufu sever, Allah dostlarının kemâlinden hayranlıkla bahseder, Mevlâna, İmam-ı Rabbani, Hallacı Mansur gibi tasavvuf erbabını, sık sık zikreder²²⁹. Faziletler numunesi Müftü Efendi, bilgisi ve görgüsü ile gönülleri fethetmiş bir zattır. C.S.Revnakoğlu, 1943 Nisan ayında Erzurum'a gelir, kendi tabiriyle güzel bir kader, O'nu, mübarek şehrin hâk-i pâkine

²²³ REVNAKOĞLU, Erzurum'da bir Kubbe Çöktü", s.15.

²²⁴ KIYICI.

²²⁵ REVNAKOĞLU, "Erzurum'da bir Kubbe Çöktü", s.13.

²²⁶ REVNAKOĞLU, a.g.m., s.15.

²²⁷ KIYICI, a.g.m., s.48.

²²⁸ BİLGİNER, a.g.m., s.19.

²²⁹ KIYICI, a.g.m., s.48.

yüz sürme bahtıyarlığına erişirmiştir. Bu nedenle veda etmek üzere o dönem İstanbul Müftülüğü'nde baş muavinlik görevinde bulunan, Ö.Nasuhi Bilmen'e gider. C.S.Revnakoğlu, Ö. Nasuhi Bilmen'e Erzurum'da ilim adamı olarak kimlerin olduğunu sorar. Ö.Nasuhi Bilmen, "Sadık Efendi var, o sana yeter" der. Sadık Efendi ile tanışan Revnakoğlu, onun ilminden, ferasetinden etkilenecek ve onun için "Yüksek irfanı ile Erzurum'un pırlanta Müftüsü" diye bahsedecektir²³⁰.

2.1.3. Muhakeme Gücü ve Bilimsel İkna Yeteneği

Müftü Efendi, zor meseleleri çözümü de İlmi liyakat sahibi olmakla birlikte, muhatabanı ikna etme mevzuunda son derece kabiliyetlidir. İslam'a karşı yapılan eleştirilere çok mukni ve susturucu cevaplar verir. Bir gün Müftü Efendi resmi bir törene davet edilir, davette bir zat, "Müjde Müftü Efendi Kâbe'yi yaklaştırdık, artık Suudi Arabistan'a gitmeye gerek yok" der. Müftü Efendi: "Hayırdır, daha iyi bir vasıta mı bulundu?" diye sorar. Bu zat, "Hayır. Hacca gidenler bundan sonra Çankaya'ya gitsinler, Atatürk'ü ziyaret etsinler" der. Müftü Efendi bu cümleden çok rahatsız olur. "Bu teklifinizi Atatürk'e soralım bakalım kabul eder mi? Ben eminim ki o da reddeder" der. Bu sözü söyleyen kişi pişman olur ve özür diler. Müftü Efendi hitap ve ikna etme gücü kuvvetli bir insandır²³¹. Şapka isyanını çıkarmakla suçlanan Müftü Efendi, dönemin valisi tarafından çağrılır. Müftü Efendi, "Vali bey bu isyanı ben çıkarsaydım, siz o makamda şu an olamazdınız" diyerek, valinin suçlamasını kabul etmez. Müftü Efendi bir cümleyle haklılığını ispat eder²³². Şapka İnkılâbı çıktığı zaman vali, Müftü Efendi'yi çağırır ve fetva talep eder. Müftü Efendi, "Okuduğum hiçbir kitapta şapka kelimesine rastlamadım, belki vardır ama ben görmedim. Fetvasına gelince, Allah Rasulü, "Kim bir kavme benzerse onlardandır" buyuruyor, ancak unutmamalıyız ki Allah Rasulü, "Ameller niyetlere göredir" de diyor, dolayısıyla hangi niyetle örttüğünüz noktasında sorumlu olursunuz" diyerek, bu konudaki fikrini beyan etmiştir²³³.

Müftü Efendi sorulan sorulara öyle cevap verir ki, karşısında onu reddedecek kimse bulunmaz.²³⁴ İhmal Camii imam-hatibine, bir binbaşı, Azrail'in yeryüzünde ki yüzlerce canı

²³⁰ REVNAKOĞLU, "Erzurum'da bir Kubbe Çöktü", s.14.

²³¹ YILMAZ.

²³² YILMAZ.

²³³ ÖZDEMİR.

²³⁴ KAYA.

aynı anda nasıl aldığı sorar. İhmal imamı ikna edici bir cevap veremez. Binbaşı, Müftü Efendi'ye gelir. Müftü Efendi, “Bir şartel düğmesinin indirilmesiyle, aynı anda birçok lambanın sönmeye mümkün olduğu gibi Azrail'in birden fazla canı aynı anda alması da öyle mümkündür” diyerek binbaşını ikna eder²³⁵.

“Kadınların dini eksiktir” hadisi Müftü Efendi'ye soruluyor. Müftü Efendi, buradaki eksiklikten kastın nitelik bakımından değil nicelik bakımından olduğunu kadınların muayyen günlerinde ibadet yapamadığını, hadisin buna işaret ettiğini, kadın ve erkek arasında bir fakın olmadığını üstünlüğün ancak takva ile olacağını söyler²³⁶.

Müftü Efendi bir meseleyi açıklarken basit örnekler vererek, muhatabının anlayacağı seviyeye inmekte ve onu ilmi anlamda ikna etmektedir. Müftü Efendi, derste “Allah'tan hakkıyla ancak alimler korkar” ayetinin tefsirini yapmaktadır, meselenin daha iyi anlaşılması için kendi yaşadığı bir hadiseyi örnek verir. İstanbul'da vapurla karşıya geçerken vapur çok kalabalık olur, bir Karadenizli, batma endişesiyle paniğe kapılır, Müftü Efendi, denizle büyümüş birinin endişelenmesinin şaşırtıcı olduğunu, doğulu olarak kendisinin endişelenmediğini söyler. Karadenizli, “Sen denizi bilmediğin için endişelenmiyorsun, bilseydin böyle rahat olamazdın” der. Müftü Efendi daha sonra o Be'ye hak verir ve derki, “Âlimin durumu, Karadenizlinin durumu gibidir, Allah'ı âlim daha iyi bildiği için, korkusu avam gibi olmaz²³⁷.”

Müftü Efendi, şartlara ve yerine göre olgun ve toleranslıdır. Bir ikindi vakti Müftü Efendi, yanındaki emekli bir öğretmenle Cumhuriyet caddesinden Lalapaşa Cami'ine doğru gitmektedirler. Bu esnada ezan okunur, üç dört genç Müftü Efendi'nin yanından geçerken, içlerinden biri ezanın okunmasından rahatsız olur ve ezan için kaba bir ifade kullanır. Emekli öğretmen çok rahatsız olur, tepki göstermek ister. Müftü Efendi, sakin olmasını söyleyip hızlanarak o gencin yanına gider. “Beyefendi ben bu şehrin Müftüsüyüm, dairem şu karşı binada, boş vaktinizde gelin görüşelim” der. Emekli öğretmen Müftü Efendi'ye, “Elinizdeki bastonla kafasına vursaydınız ya” der. Müftü Efendi: “O zaman tamamen kaybederdik” diye cevap verir. Sonrasında öğretmen, o bey'i camide cuma namazında görür²³⁸.

²³⁵ ARAS, a.g.e., s.153.

²³⁶ YILMAZ

²³⁷ KAYA.

²³⁸ YILMAZ.

2.1.4. Öğreticilik Yönü

Müftü Efendi, müftülük görevi yanında eğitimcilik vazifesini de devam ettirmiştir. Cumhuriyet öncesi, dedesi Ahmet Tevfik Efendi'nin yaptığı fahri İbrahim Paşa müderrisliği görevine, babası Hamit Efendi geçmiş, ondan sonra Müftü Sadık Efendi bu görevi devam ettirmiştir. 1913'te başladığı İbrahim Paşa müderrisliği yanında, Mekteb-i İ'dâdi ve Mekteb-i Rüşdiyede din dersleri vermiştir²³⁹. Erzurum'un işgali ile göç etmek zorunda kalan Müftü Sadık Efendi, muhacirlik yıllarında İstanbul'da Daru'l Hilafe de müderrislik yapmış²⁴⁰, Erzurum'un işgalden kurtuluşundan sonra müftülük görevine yeniden dönmüştür. Bir odadan ibaret olan müftülük dairesinde, 1945 öncesi sadece Mustafa Necati'yi yetiştiren, Müftü Efendi özellikle 1945 ve sonrası birçok talebe yetiştirmiştir. Müftülük binasında sabah 9 da başlayan dersler, öğlen 12:00 de biter. Müftü Sadık Efendi, bazen evinde bazen merkezde uygun olan bir camide derslere devam eder. Bir ara Lalapaşa Cami'inde ders yapar, cemaat çok girip çıktığı için uygun olmaz. Esat Paşa Cami'ine geçerler bir müddet burada ders işlerler, daha sonra müftülük özel idare binasına geçerler.

Müftü Efendi, başta mantık olmak üzere sarf, nahiv, bedî, beyan, tefsir, fıkıh, usul dersleri, hadis ve diğer İslam'î ilimleri okutmuştur. Ders on, onbeş kişilik gruplarla toplu olarak işlenir, bir günde iki üç ders görülmektedir. Öğrenci, bugünkü gibi 8,9, dersi birden almaz, iki üç ders alır, o ders kitapları bittikten sonra, öğrenci sınav olur, başarılı olursa, bir üst derse geçer²⁴¹. Müftü Efendi bir konuyu anlatırken, her yönüyle konuya hakim olduğunu hissettirir. Anlatacağı konuyu önce açıklar, sonra ayetlerle örneklendirir, çok konuşmaz az sözle çok şey anlatır²⁴². Öğrencisi Veli Velioğlu, “ Müftü Efendi ayetleri öyle açıklardı ki sanki şimdi nazil olmuş gibi hissederdik”, diyor.

Müftü Efendi derse gelmeden önce hazırlanır mıydı? Bilinmez ama bu konuda öğrencisi Mustafa Efendi, Müftü Efendi'nin anlattığı şu hadiseyi nakletmektedir. “Bir hoca Efendinin evine çok yakın bir yerde kalan öğrencilerinden birinin akşam dersi bitirdikten sonra kaval çaldığını, Kaval sesini duyan hocanın, hanımına, “Kalk hanım ateşi yak, öğrenci dersine hazırlandı, sıra bende” dermiş, çalışkan öğrenci, hocayı gece yarısı ders çalışmaya

²³⁹ KIYICI, a.g.m., s.46; KAYA.

²⁴⁰ KIYICI, a.g.m., s.46..

²⁴¹ KAYA; ÖZDEMİR; KÜÇÜK, ŞEHİDOĞLU; VELİOĞLU.

²⁴² KAYA; ÖZDEMİR; KÜÇÜK.

mecbur eder.” dediğini anlatır, hocanın derse hazırlıklı gelmesinin gerekliliği üzerinde durmuş²⁴³. Müftü Efendi’nin sürekli okuyan kendini yenileyen biridir.

Müftü Efendi, öğrencilerine rahat oturmalarını söyler, onları gerektiğinde uyarır ama asla sert davranmaz. Hatta ortama göre espri yapar²⁴⁴. Yunus Kaya, Müftü Efendi’den yedi sene ders okuduğunu onun sertleştiğini görmediğini söylemektedir. Yine öğrencilerinden Mustafa Efendi, “Müftü Efendi, bize din bilginlerini tanıtmış, tarihi hadiseleri anlatmıştır. Şahıslar ve vakalar hakkında bir kanaat edinmemizi sağlamıştır. Bize hiç kitap okutmaydı bile, bu iyiliğini unutmam²⁴⁵. O dönem Hocalarının, adı henüz konulmamış olsa da branşlaşmış oldukları görülür. Bazı hocalar hafız yetiştirir, bazı hocalar, temel Arapça derslerini verir. Müftü Efendi de Mantık ilminde çok iyidir, Arapça, Fıkıh gibi dersleri okutsa da en mahir olduğu alan Mantıktır.

Müftü Sadık Efendi kendisinden sonra, ilim ve irfanıyla toplumu aydınlatan, birçok değerli öğrenci yetiştirmiştir. Bunlardan, Medine-i Münevvere de Müderrislik yapan Mustafa Efendi, Erzurum’un eski Müftülerinden ve İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Elemanı Yunus Kaya, Van İlahiyat eski dekanlarından Selahattin Kıyıcı, Erzurum eski Müftülerinden Osman Bektaş, Emekli vaiz Lütfullah Bingöl, Emekli İmam-Hatip İbrahim Özdemir, Emekli İmam-Hatip Nazif Şehidoğlu, Emekli İmam-Hatip Ali Küçük²⁴⁶, İş adamı Hafız Polat, İbrahim Küçük, Hacı Ömer Karakuş²⁴⁷, sayabildiğimiz birkaç öğrencisidir. Bu öğrencilerden bazıları icazet almış bazıları Müftü Efendi’nin vefatı nedeniyle icazet alamamıştır²⁴⁸. Müftü Efendi Dualarında, ”Ya Rabbi! şu nimet-i uzmanı senin dinini tebliğ görevini bizden sonra evladu ahfadımızdan ve bizim tedrisatımızdan yetişip mezun olan sülale-i ilmiyyemiz’e dahil talebemizden kesme” diyerek irşat zincirinin devamını dilemiştir. Zamanında şöhret yapmış, icazet vermiş birinci sınıf ulemânın, tanınmış müderris ve müftülerin bir çoğu bu derslere devam edenler arasından yetişmiştir. Bu nedenle Solakzâde’den icazetli olmak çağın bilginleri arasında övünülecek bir özelliktir²⁴⁹. Yetiştirdiği öğrencilerinin toplumdaki yerine ve hizmetine baktığımızda Müftü Efendi’nin amacına ulaştığını görmekteyiz.

²⁴³ KÜÇÜK.

²⁴⁴ ÖZDEMİR; ŞEHİDOĞLU; VELİOĞLU.

²⁴⁵ DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Ali Ulvi Kurucu’nun Hatıraları, İstanbul, 2007.; Erzurum İl Yıllığı, s.163.

²⁴⁶ KAYA; ÖZDEMİR; KÜÇÜK, ŞEHİDOĞLU; VELİOĞLU.

²⁴⁷ KAYA.

²⁴⁸ KIYICI, a.g.m., s.48.

²⁴⁹ REVNAKOĞLU, “Erzurum’da çöken Kubbe Bıraktığı İzler ve Anılar”, s.12.

2.1.5. Genel Olarak Tasavvuf'a Bakışı

Tasavvufu ve tasavvuf ehlini çok seven Müftü Efendi, veli kulların, mutasavvıfların, ilahi irfan ve feyizli nazarlarından hayranlıkla bahsetmektedir. Akide ve fikir tarihimizde, gericiliğe karşı, ilim ve ictihat yoluyla açılan ilk hareketin, evliyaullahın mücadelesiyle başladığını söylemektedir²⁵⁰.

Tasavvuf sahasında oldukça geniş bilgiye sahiptir. Sohbetlerinde hakikat-ı Muhammed'iyeden bahsetmekte, Yunus Emre, Mevlâna, Fahr-i Razi, Gazali gibi mutasavvıfların hayatlarını anlatmakta ve onların hikmetli sözlerinden örnekler vermektedir. Muhyiddin-i Ârabi için, "Allah'ın âlim sıfatı, Muhyiddin-i Ârabi'de tecelli etmiştir" der²⁵¹. Hac konusunu anlatırken Beyazıd-ı Bestami'nin, "Ben zannederdim ki insanlar Kabe'yi tavaf ediyor, meğer Kabe insanları tavaf ediyormuş" sözünü örnek vererek, "Böyle bir mürşit getirin, ayağını öpeyim" der. Bir sohbetinde Taftazani ve bir sufi arasında geçen hadiseyi şöyle anlatır, " Taftazani, Timur devrinde yaşayan âlimlerdendir. Rivayete göre birazda gururludur. Timur'un sarayına gittiği zaman, Timur onu sarayın bahçesinde karşılar, tahtına kadar getirir ve onu tahtına oturtmuş. Taftazani'nin, Timur'u ziyaret ettiği bir gün orada bulunan bir sûfi zat Taftazani ile ilgilenmez, bu duruma canı sıkılan Taftazani ona bir soru sormaya karar verir. Allah'ı ne ile bildiğini sorar. Sufi: "Kalbimden zuhur eden öyle bir varidat ile bildim ki, benim için onu inkar mümkün değil". Bu cevap karşısında Taftazani şaşırır ve sufinin elini öper²⁵².

İbrahim Hakkı Hz.den sık sık bahseden Müftü Efendi, " İbrahim Hakkı'nın bir suçu var, Erzurumlu olmasıdır" der. Erzurumluların kadirbilmezliğinden yakınan Müftü Efendi, "Erzurumlular rahmetlilerin kadrini bilir" der. Müftü Efendi'nin yaptığı ve çevresindeki bir çok insanın bilmediği bir âdeti vardır, babasının vasiyeti üzerine her Perşembe, Esat Paşa Cami'inde bulunan, Arap Baba türbesini ziyaret etmektedir²⁵³.

Erzurumlu Mehmet Şahin 1946'da Mevlana hazretlerini küçük düşürücü ifadelerin yer aldığı ve Mevlana'nın din bozgunculuğu yaptığını iddia ettiği bir eser yayınlamış, bunu duyan Müftü Efendi üzülererek, "Keşke bu adamı mâder-i beldemiz doğurmamış olsaydı,

²⁵⁰ REVNAKOĞLU, a.g.m., s.13.

²⁵¹ YILMAZ.

²⁵² KIYICI.

²⁵³ YILMAZ.

Mevlâna'nın büyüklüğüne dair, icmâ-i ümmet değil, icmâ-ı kainat vardır.” diyerek ona olan muhabbetini ifade etmiştir²⁵⁴.

Müftü Efendi'nin bir tarikata bağlı olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Müftü Efendi'nin kızı Muammer Hanım ve öğrencisi Yunus Kaya, Müftü Efendi'nin bir tarikata mensup olduğunu fakat bunu gizli tuttuğunu söylemektedirler.

Müftü Efendi'nin herhangi bir tarikata bağlı olmadığını söyleyen öğrencilerinden Ali Küçük, Müftü Efendi'nin rüyasında, iki adamın kendisine bal yedirdiğini, kim olduklarını sorduğunda birinin İmam-ı Azam, diğerrinin İmam-ı Ebu Yusuf olduğunu, söylediğini anlatarak, manevi bir intisabının olduğundan bahsetmektedir. Kendisinin bir tarikate bağlı olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır, ancak bilinen gerçek, intisabı varsa da bunu açıkça beyan etmemiştir. Hatta soranlara “Benim mürşidim Hz. Muhammed ve Hz. Kur'an'dır” der²⁵⁵.

Müftü Efendi, dönemindeki sahte şeyhlerden rahatsız olmakta, halkın böyle insanlara teveccüh etmesine üzölmektedir. Dini istismar eden böyle insanlardan hoşlanmamakta, ihlası zedeleyen, gösteriş ve riya içeren davranışlardan nefret etmektedir. Vaazlarında “Allah” diye bağırınları hoş karşılamaz, hususi sohbetlerinde Allah aşkıyla yanan kulların tuz gibi eriyeceğini böyle şarlatanlıklar yapamayacağını söyler²⁵⁶. Erzurum'da şeyhlik iddiasında bulunan bazı kimseler vardır ki, halktan insanların gönlünü fethetmektedir. Müftü Efendi'ye öğrencisi Mustafa Efendi bu sahte şeyhleri sorar Müftü Efendi, “Oğlum beni günaha sokma, bunlar şeyh-ül irşad değil, şeyh-ül evraddır, sadece zikir verirler, şeyhin müridini irşadı söz konusu değildir. Oysa şeyh, müridinin meselelerini halledecek, en girift, en gizli, en ciddi suallere cevap verebilmelidir. Şeyh müridinin hem müftüsü, hem mürşidi, hem de ihtiyacı halinde sığınacağı penâhı olmalıdır. Kendini şeyh ilan eden bu adamlar Fatihâ'nın tefsirini yapamaz. Beni üzen şey ise, insanımızın ayet-i kerime, hadis-i şerif duyduğunda uyuyup, bir menkıbe duyunca dikkatle dinlemesidir. Müslümanlar için en tehlikeli hal, ferdin cahil bir kimseye teslim olması, onun her dediğini araştırmadan düşünmeden kabul etmesidir. Allah bu milleti korusun” der²⁵⁷.

²⁵⁴ REVNAKOĞLU, “Erzurum'da çöken Kubbe Bıraktığı İzler ve Anılar”, s.11; ARAS, a.g.e., s.154.

²⁵⁵ KIYICI, a.g.m., s.48.

²⁵⁶ KIYICI.

²⁵⁷ KIYICI.

Müftü Efendi, körü körüne bilinçsiz davranışları kabul etmez, Allah'ın insanlara akıl verdiğini, insanların doğruyu seçebilecek iradeye sahip olduğunu, kaldı ki faydalanabilececek yüzlerce kitap varken, insanların tembelliklerinden, okumadıklarından, akıllarını kullanmadıklarını söylemekte, bu durumdan şikayet etmektedir. İnsan-ı kamil olmak için okumanın da kâfi gelmeyeceğini, bilinenlerin yaşanması gerektiğini vurgulamaktadır²⁵⁸.

2.1.6. Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi İle Olan Musahabeti

Müftü Efendi son dönemlerde Muhammed Lütfi Efendi ile muhabbetini artırmış, aralarında hoş bir manevi bağ oluşmuştur. Muhammed Lütfi Efendi bir sohbetinde, “Camide namaz kılanlar, İslam'ı gerçek anlamda yaşasaydı bize yeterdi” der. Bunu duyan Müftü Efendi, “ Allah Efe hazretlerinden razı olsun, hüsnü zan yapmışlar, benim imam ve müezzinlerim şu dini hakkıyla yaşasaydı bize yeterdi” der²⁵⁹.

Selahattin Kıyıcı yaşadığı bir hatırasını şöyle anlatıyor: “Müftü Efendi ders sonunda Yunus Kaya'ya: “Yunus yarın gel beraber bir yere gideceğiz” der. O gün Yunus Hoca rahatsızlanır, Selahattin Kıyıcı'ya rica eder O gider. Selahattin Bey, Müftü Efendi'ye durumu izah eder. Müftü Efendi, Selahattin Kıyıcı'yı içeriye davet eder, içinde yiyecek olduğunu tahmin ettiği bir bohçayı almasını söyler, beraberce evden çıkarlar. Selahattin Bey, nereye gittiklerini bilmemektedir, saygısızlık olur diye de soramaz. Leblebi yokuşunu çıkıp Gümüşgüz mahallesine gelirler. Selahattin Bey bu mahallede Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi'nin, oturduğunu bilmektedir, çünkü daha önce ziyaret amacıyla gelmiştir. Selahattin Bey doğru tahminde bulunmuştur, Müftü Efendi, Muhammed Lütfi Efendi'nin hastalığı nedeniyle O'nu ziyaret etmek istemektedir. Müftü Efendi ve Selahattin Bey, Muhammed Lütfi Efendi'nin evine gelirler, onları Lütfü Efendi'nin müritlerinden biri karşılar ve onları Muhammed Lütfi Efendi'nin odasına götürür. Selahattin Bey bundan sonrasını şöyle anlatmaktadır: “Bizim geldiğimizi, Muhammed Lütfi Efendi'ye söylediler. Muhammed Lütfi Efendi, yatağından kalkıp doğrulmak istedi fakat Müftü Efendi, “Aman Efendim istirham ederim rahatsız olmayın” diyerek doğrulmasına müsaade etmedi. Müftü Efendi, “Nasılsınız Efendim?” diyerek hatırlarını sordu. Muhammed Lütfi Efendi “Ayaklarınızdan öpüyorum” diye cevap verdi. Müftü Efendi, “Aman Efendim estağfurullah” dedi. Muhammed Lütfi

²⁵⁸ KIYICI.

²⁵⁹ EMEK.

Efendi'nin, Müftü Efendi'ye bu cevabı vermesi, beni şaşırtmıştı". M. Lütfü Efendi'nin böyle bir cevap vermesi, şüphesiz Onun muhatabının ilmine ve manevi kemaline duyduğu saygıdandır. "Muhammed Lütfi Efendi, o hastalıktan kalkamamış ve aynı sene vefat etmiştir. Sonraki zamanlarda Müftü Efendi, Muhammed Lütfi Efendi için "Kâmil insan" tabirini kullanmıştır. Hocam Müftü Efendi'nin maneviyatı hakkında bir şey söylemek, benim haddim değildir. Ancak hocam boş bir insan değildi. Vaazlarında ve derslerinde sürekli marifetullah, muhabbetullah ve muhabbet-i Rasulullah'dan bahsedilince kendini tutamaz gözlerinden yaşlar akardı, "Ya Rabbi verdin, bari kemalini de ver" derdi, bu yakarış boşuna değildi. Bir defasında Hz. Ebubekir'i (r.a.) rüyasında görmüş " O ne kadar güzeldi, onun gözleri kadar güzel göz görmedim" der ve ağlardı. Allah için gözyaşı dökenlere ne mutlu"²⁶⁰. Avlarlı Muhammed Lütfi Efendi'nin cenaze törenine, Müftü Efendi bizzat katılmış, Onun vefatını, göğün bir direğinin kopması olarak değerlendirmiştir"²⁶¹.

12 Mart 1956 yılında vefat eden Avlarlı Muhammed Lütfi Efendi'nin, cenaze töreni için gelen halk Gümüşgöz mahallesini doldurmuş, muazzam kalabalıkta bir cemaat toplanmıştır. Muhammed Lütfi Efendi'nin ailesi, imamlık yaptığı Pasinler ilçesi Alvar köyünde defnedilmesini uygun görür. Cenaze Alvar köyüne götürülmek üzere yola çıkarılır. Cemaat çok kalabalıktır, herkes merhumun tabutunun altına girmek, azda olsa onu taşımak istemektedir. Bu nedenle izdiham artmakta cemaat arasından bazıları elini ağzına koyarak, "El-Fatiha" diye nida etmektedir, bu yersiz davranışlar karşısında Müftü Efendi cemaate sinirlenerek şöyle hitap eder: "Aziz cemaat, yapılan bu hareketler ve zaman zaman "El-Fatiha" diye bağırımlar doğru değildir ve bu davranışların dinde yeri yoktur. Huzursuzluk çıkarmayın da merhumu biran önce istirahatına kavuşturalım"²⁶².

Selahattin Kıyıcı Müftü Efendi'nin bu cenaze töreniyle ilgili izlenimlerini bize şöyle aktarır: "Cenazeyi Avlara götürüp defnettikten sonra Erzurum'a dönerken Laleli mevkiinde müthiş bir kar fırtınasına tutulurlar. Akşam olmuş karanlık basmış göz gözü görmemektedir. Yollar yeterli olmadığı gibi otobüsler de bu günkü manada modern değildir. Arabalarda ısıtma tesisatı yoktur. İşte müsait olmayan bu şartlar altında fırtınaya tutulunca, ne bir adım ileri ne de geri gidebilmektedirler. Bu durumda laleli deki askeri birliklere sığınmaktan başka çareleri

²⁶⁰ KIYICI.

²⁶¹ VELİOĞLU.

²⁶² KIYICI.

kalmaz ve Mehmetçik o gece bu kalabalık cemaati barındırır. Müftü Efendi'ye bir uyku tulumu verirler, onun içinde sıcak bir gece geçirir. Sabah olunca Erzurum'a gelirler"²⁶³.

Allah dostları dünyalarını değişse de, Allah onları öyle sevmiştir ki bütün kullarına sevdirmiştir, aradan yıllar geçer ama veliyullah unutulmaz.

2.1.7. Şiir Sevgisi ve Terennüm Ettiği Şiirlerden Örnekler

Şiir ve edebiyattan hoşlanan Solakzâde Efendi, öğrencilik yıllarından beri hep gönlünde taşıdığı Mevlana, Hafız ve Şeyh Sadi'den başka çok sevdiği dilinden düşürmediği Hakkı Hazık ve Tamburalı Emrah'dan, divan şiirinin şahikası, Nef'i, Nedim, Fuzuli, hatta pek beğendiği Yenişehirli Avni Bey divanından bir çok şiiri ezberlemiştir. Yunus'tan Şeyh Galib'e kadar okumuş, karşılaştırmış hatta babası Hamid Efendi gibi, bunların bir kısmını tanzim ve tahmis eylemiştir. Bu nedenledir ki hafızasındaki edebi servetin değeri ölçülemez²⁶⁴. Tanınmış birçok şairin şiirini ezbere bilmekle beraber kendi yazmış olduğu şiirleri de vardır. Vaazlarında, ders işlerken, ya da bir olaydan bahsederken, sözlerini beyitlerle süslemektedir. Müftü Efendi okuduğu beyitlerle, anlatmak istediklerini edebi bir dille özetlemekte ve bunu severek yapmaktadır. Öğrencilerinin verdiği bilgiye göre, Sadık Efendi'nin kendine ait şiirleri vardır. Ancak bu şiirlerin yazılı olduğu bir eseri yoktur. Yazılı olan tek kaynak, öğrencilerinin Müftü Efendi'den duydukları beyitleri yazdıkları, not defterleridir. Müftü Efendi'nin ders işlerken veya bir olay anında söylediği, öğrencilerinin de not aldığı bazı beyitlere ulaşabildik.²⁶⁵ Bu beyitlerin Müftü Efendiye ait olup olmadığı bilinmemekle birlikte, onun şiire olan ilgisini ifade etmesi bakımından önemlidir.

Şeker hastalığı nedeniyle perhiz veren doktora, şu beyti söyler,
Men edersin kahveden, çaydan, tütünden, badeden.
Ey tabib! anlamam ben bu hayat-ı sadeden.
Bir kuru ekmek ve bir sudan ibaretse hayat,
Geçtim artık böyle bir tahsis-i fevkaladeden.

²⁶³ KIYICI.

²⁶⁴ REVNAKOĞLU, "Erzurum'da çöken Kubbe Bıraktığı İzler ve Anılar", s.12.

²⁶⁵ KIYICI.

Eleştirilerini şiirle dile getiren Müftü Efendi, kursiyerlerden birine,
 Seni her mecliste meth etsem mülzem olmazsın.
 Değil kürside vâiz, arşa çıkar adam olmazsın.

Müftü Efendi, kaybolan bir evrakı kâtibine sorar, katibin - Evrağın, Müftü Efendi'nin
 kendisinde olduğunu söylemesi üzerine,
 O da beni, bu da beni, al hançeri buda beni
 Öyle zamana kaldık (ki) beğenmez bu da beni.

Hacca giderken kızı Muammer Hanıma verdiği fotoğrafın arkasına şu beyti yazar,
 Ben benim miyim? ki resmim benim olsun.
 Ben de Allah'ın, sen de Allah'ın, her şey Allah'ın,
 Der. Her şey, her zaman, her gâh, Allah Allah Allah.

Divan edebiyatını çok seven Müftü Sadık Efendi, sohbet ve konuşmalarında, konuyla
 ilgili Baki'den, Fuzuli'den, Nedim'den beyitler okumakta, Allah'ı her an zikretme konusunda
 Baki'nin şu beytini sık sık tekrar etmektedir,
 Mâsivadan el çeküp,
 Mahlukundan ümmidi kes.
 Zikrin olsun her nefes,
 Allah bes bâki heves.

Aynı konuya dair sık sık zikrettiği başka beyitler,
 Âyinedir bu âlem, her şey Hak ile kâim,
 Mir'at-i Muhammed'den Allah görünür dâim.

Yed-i kudret nasıl esrâra bürünmüş işler
 Dile gelmiş gibi zikretmede her şey her yer

Çok sevdiğini nara atar, dâra çekersin.

Hiç olmazsa sînesine yare çekersin.

Terennüm ettiği diğer şiirleri,
İki yüzlüye yüz verme, eğer mihr ile mâh olsa,
Vefasıza gönül verme, cihanda âfitâb olsa.

Ne kerîm olduğın bilirim ben, Allah'ım
Ne bilir cânda ehl-i şekkim, Allah kerîm.

Erişir menzil-i maksuduna aheste giden,
Tîz refter olanın payine dâmen dolaşır.

Ziya Paşa

Ne mümkündür vefa ummak sürh-i zerden
Hiç asl umulurmu zembûr-ı hardan

Allah' a tevekkül edenin yâveri Hakk'tır
Nâ-şâd gönül bir gün olur, şad olacaktır.

Ma'den-i fazl ede Allah seni
Gözü tok devleti çok kalbi gani

Canı cânan dilemiş vermemek olmaz ey dil
Ne niza eyleyelim ol ne senindir ne benim.

Sadık Efendi, eşi Sıdıka Hanım'a verdiği fotoğrafının arkasına, şu dördlüğü yazar,
Bir birimizden edeli iftirâk
Öyle hayal etti felek kim beni
Zihnine nakş olmuş iken sûretim
Sen de bana benzetemezsin beni

Terennüm ettiği diğer beyitler,
 Olsa bir kimsede âsâr-ı felâh
 Günahından alınır bûy-ı salâh
 Feyz bir demde erer Âdeme, zinhâr o demi bul,
 Ne bu âleme, ne de âlem-i ferdâya deđiř

Nûr-ı aynım hele müşkil-i mana
 İki âlemde olmak a'ma
 Oldur a'ma ki değildir ehl-i řuhûd
 Ola ebvâb-ı hakâyık mesdûd

Derslerinde ve vaazlarında Allahu Tealanın (c.c.) aklî ve naklî delillerle ispatı konusunda kullandığı beyt,
 Avâlim bir kitâbullaktır, âyâtı hep zerrât
 Ayandır “Küntü kenzen” âyâtı kitabından

İbadetin iman etmiş kullar için bir vazife olduğunu, Müslümanların bunu ciddiye alması gerektiğini řu beyitle ifade etmektedir,
 Ne namaz ve ne niyaz ne oruç,
 Sâye-i şâhanede asrımız cennet gibi.

Başka bir beyit,
 Laf-ı enva-ı enaniyet ne lazım Âdem'e
 Herkesin bu âlemde bin mâ-fevki bin mâ-dûnu var

Halk ile hem-hal olmanın gerektiğine inanır ve şöyle dile getirir,
 Halk ile lazımdır oldukça mûmâşât
 Ger bana uymazsa eyyâm
 Uyarım eyyâma ben

Hz. Âdem'in yaratılışını anlatırken,
 Şems-i idrak çünkü doğdu âleme
 Ey melâik secde edin Âdem'e

Eski Yunanlıların "Hükema'nın On Akıl Prensibi" görüşlerini tenkit ederken şu beyit
 ile cevap verir,
 Ol erâcif-i ukûl-ı aşere,
 Sığılacak şey midir akl-ı beşere.

Kötülüğe kötülükle karşılık vermeyi, İslâmî anlayışın asalet ve necabetine
 yakıştıramayan Müftü Efendi,
 Muzaffer vakt-i fırsatta adûdan intikam almaz
 Mürüvvet-mend olan na-kâmi-i düşmandan kâm almaz. Derdi.

Peygamber sevgisinden bahsederken söylediği beyit,
 Bin can olaydı keşke, ben dil-i şikestede
 Her biri ile kurban olaydım sana ya Muhammed

Naim Gölleroğlu'nun (Erzurumlu Naim Hoca) da hazır bulunduğu bir nikâh
 merasiminde, din adamının dünyaya olan muhabbeti, zenginin kazancına haram katması, vb.
 konulardan bahsedilince, Müftü Efendi şu dördlüğü okur,
 Ulemâ ilmini dünyaya sattı
 Ağniya malına haramı kattı
 Ümerâ elinden kitabı attı
 Ne gidiştir emr-i fermana bir bak

Sufilik taslayanları, onların yaptığı hataları ve doğurduğu zararları çeşitli vesilelerle
 dile getirirken,
 Sufi-i har-meşreb görkim ne takvalık satar
 Gıybet eder, kendini söyler, udu, sazı dinlemez

Müftü Efendi her şeyin hakikatini bilmek ister; “Eşyanın bir görünüşü, bir de gerçeği vardır. Önemli olan hakikati görebilmektir” der. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Ey Allah’ım varlık âleminin hakikatini göster.” Duasını sık sık tekrarlar, “Bu hakikatten nasibini alamayanların gerçek manada ne ilmine, ne de sözüne güvenilir” der ve düşüncesini, şu beyt ile ifade eder,

Hakikat mektebinden dersi, ilmi almayan insan
Özün bilmez, sözün bilmez ne söylerse, söyler yalan

Müftü Efendi’nin İlahi aşka dair söylediği beyit,
Bende yok sabr u tahammül sende vefadan zerre
İki yoktan ne çıkar düşünelim bir kerre²⁶⁶

2.1.8. Eser ve Eserlerine Dair

Müftü Efendi’nin basılı bir eseri yoktur, Müftü Efendi, daha çok öğrenci yetiştirmekle ilgilenmiş, eser yazma konusunda geri planda kalmayı tercih etmiştir. Kendisine, öğrenci yetiştirmede gösterdiği çaba ve hassasiyeti, neden eser yazmada göstermediğinin sebebi sorulduğunda “Biz yazılanları okuduk mu ki yeni esere ihtiyaç duyalım” diye cevap vermiştir. Müftü Efendi’ye, Ömer Nasuhi Bilmen’in birçok kitap yazdığını, kendisinin neden böyle bir girişiminin olmadığı sorulduğunda, “Ömer Nasuhi Bilmen’e İstanbul eser yazdırdı, ihtiyaç vardı, yazdı, bugün bu memlekette yetişecek ilim adamına ihtiyaç vardır, bizde onun gereğini yapıyoruz” demiştir²⁶⁷. Bu ifadelerden Müftü Efendi’nin hiç eser yazmadığı sonucunu çıkarımlar olmuştur. Oysa müftü Efendi, Ömer Nasuhi Bilmen ve onun gibi kişilerin, şartların uygunluğu nedeniyle eser yazabildiklerini, kendisinin ise bu imkanlara sahip olmadığını, bulunduğu çevrenin ve zamanın onu eğitime yönlendirdiğini, bunun daha gerekli olduğuna inandığını ifade etmiştir. Müftü Efendi’nin yazılı bir eserinin olup olmadığı konusunda farklı bilgiler verilmektedir. Bazıları eserinin olmadığını²⁶⁸, bazıları eserinin olmadığını ancak mantık kitabına düştüğü şerhlerinin olduğunu²⁶⁹, bazıları ise, yazılı bir eserinin olduğunu

²⁶⁶ KIYICI, Yukarıda verdiğimiz beyit ve dörtlükler,, Selahattin Kıyıcı’dan alınmıştır.

²⁶⁷ YILMAZ; ÖZDEMİR; KAYA; HALİS Emek

²⁶⁸ ELMALI.

²⁶⁹ YILMAZ.

fakat basılmadığını ifade etmektedir²⁷⁰. Ancak bizim ulaştığımız belgeler doğrultusunda edindiğimiz bilgiler, basılmamış bir eserin olduğunu doğrulamaktadır.

Müftü Efendi, kendi Hal tercümesinde, Feraizden “Mühezzebü’l-Metalib” adlı bir eser te’lif ettiğini fakat savaş ve hicret nedeniyle basılmadığını bildirmektedir.²⁷¹ Bu belge eserin olduğu konusundaki bilgilerin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Müftü Efendi’nin eserin savaş ve hicret nedeniyle basılmadığını söylemesi, O’nun savaş öncesi eser yazmayla ilgilendiğini, fakat savaş sonrası yaşanan gelişmelerin, fikrini değiştirdiğini göstermektedir. Müftü Efendi’nin öğrencisi Selahattin Kıyıcı, hocasına ait: Coğrafya alanında, “Dini yönden coğrafya”, mantık alanında, “Tasavvurât ve Tasdikât” üzerine bir şerhinin olduğunu söylemektedir²⁷². Biz bu eserleri göremedik sadece rivayet üzerinden bilgi veriyoruz. Uzun yıllar hem müftülük, hem hocalık yapmış, döneminin ağır şartlarına rağmen ilim yolundaki hizmetinden vazgeçmemiş olan Müftü Efendinin bu millete en büyük hizmeti yetiştirdiği öğrencileri olmuştur. Fakat Müftü Efendi’nin yazılı bir eseri bizlere ulaşmış olsaydı, onu daha iyi tanıyabilme ve ilmi yönünden faydalanabilme imkânına sahip olurduk .

2.2. Müftülük Görevi

2.2.1. Vazife Anlayışı ve İş Disiplini

İlk göreve 01.09.1908 yılında Erzurum Mülkiye Mektebi Farsça Muallimliği ile başlamış, 27.03.1910 tarihinde Erzurum il Müftü yardımcılığına, 16.09.1915 yılında il Müftü vekilliğine tayin edilmiştir. 19.02.1919 yılında asaleten atandığı bu görevi, vefat tarihi olan 03.07.1960 yılına kadar devam ettirmiştir²⁷³.

Üç önemli dönemde ve 45 yıl müftülük görevinde bulunan Muhammed Sadık Efendi bulunduğu makamın manevi ağırlığını taşıyabilmiştir. “Bir işe siz talip olmayın size talip olsunlar” Peygamberî anlayışını benimseyen Müftü Efendi’nin, müftü olmasını Erzurum halkı istemiştir. Genç yaşta bu göreve başlaması nedeniyle, İstanbul’dan gelen heyet tarafından imtihan edilmiş ve bu vazifeyi yapabilecek ilmi yeterliliğe sahiptir, onayı almıştır²⁷⁴. Müftü Efendi, kendisine Diyanet İşleri Başkanlığı teklif edilmişse de kabul etmemiştir²⁷⁵. Müftülük

²⁷⁰ KIYICI; KAYA.

²⁷¹ Hal Tercümesi.

²⁷² KIYICI, a.g.m., s.3; KAYA.

²⁷³ KAYA; Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi’nden Alınan Belge.

²⁷⁴ KAYA.

²⁷⁵ KIYICI.

vazifesi dışında çeşitli görevler üstlenen Müftü Efendi, 1324 Kanun-i senesinde Erzurum mekteb-i idadi Mülkisi Farisi Muallimliğine, 150 kuruşla vekaleten tayin edilmiştir. Bir müddet bu vazifede bulunduktan sonra, 27 Mart 1326'da Merkez Fetva Müsevvid'liğine, 1330'da, yapılan müsabaka sonucu ilmi yeterliliğini ispatlamış olduğundan, İbrahim Paşa Müderrisliği verilmiştir. 331 senesi Teşrin-i sani'sinde merkez il müftülüğüne vekaleten tayin edilmiş, H. 1337, R. 1335'de 2500 gurus maaşla merkez il müftülüğüne asaleten tayin edilmiştir. Ayrıca Erzurum medresesi Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye'de müdür olarak vazife almıştır²⁷⁶. Müftü Efendi'nin Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye'de müdür olarak tayinini bildiren belge aşağıda verilmiştir,

4029/49

Ziya Efendi'nin istifasıyla inhilal eden Erzurum Darülhilafetü'l-Aliyye müdüriyetine Müfti Sadık Efendi vekâleten tayin kılınmıştır. Fi 5 Ağustos sene 339

Umur-ı Şeriyye Vekâleti Vekili

Musa Kâzım

13174/77

Merkez-i vilayet müftüsü faziletli Sadık efendi Hazretlerine

Merkez-i vilayetdeki Darülhilafe Medresesine bir müdir tayin edilinceye kadar vazife vekâleten uhde-i fazılanelerine tevdi' re'sen ve tekiden Umur-ı Şeriyye Vekâletine yazılmış ise de henüz bir cevap alınamamış ve müdir-i ... mezkurenin ehemmiyetine binaen tûl-i müddet haliyle kalması tecviz edilememiş olmasına mebni vekâlet-i müşarün-ileyhadan muntazır cevabın vüruduna kadar zikr olunan vekâletin fahri olarak taraf-ı alinizden ifası tensib edilmiş olmağla devam buyurulması temenni olunur. Efendim²⁷⁷.

Fi 5 Ağustos sene 339

Vali vekili ve mevki-i müstahkem kumandanı

²⁷⁶ Hal Tercümesi, bkz. EK-16.

²⁷⁷ Müftü Sadık Efendi'nin medreseye müdür tayinine ilişkin belge, bkz. EK-11.

Şevket

Bilmukabele aslına mutabıktır.

Tasdik olunur

Fi 13 Teşrin-i Sani 340

Erzurum valisi namına tahrirat Müdürü

Baş kâtip Hüseyin...

Çalışma hayatı boyunca verdiği fetvaları, yaptığı tefsir sohbetleri, müftülük bünyesinde görev yapanlar başta olmak üzere yetiştirdiği öğrencileri ve görevindeki idari disiplin ve başarısıyla gönüllere taht kurmuş, adı ülkenin birçok yerinde duyulan Müftü Efendi, bugün hala anılmaktadır. Halis Emek, “Onun Erzurum’a yaptığı hizmeti hiç kimse yapmadı” diyor²⁷⁸. Müftü Efendi mesaisine dikkat etmiş, kendisi hasta olduğu birçok zaman görevini aksatmamak için çalışmalarına devam etmiştir. Kendisi mesaiye dikkat ettiği gibi, çalışanlarının da vaktinde vazifesini yapmasını istemiş bu konuda ihmalkâr davrananları çekinmeden görevden almıştır²⁷⁹. Gerektiğinde çalışanını koruyup, hakkını savunmuştur. O dönemde imamlar maaşlarını, görev yaptıkları köylerde, köylünün verdiği zahireyi satıp, karşılamaktadırlar. İmamlardan Hafız Servet’in görevli olduğu köyde, anlayamadığı birkaç kişi kendisini, Müftü’ye şikâyet ederler. Bunu duyan İmam Efendi, Müftü’nün yanına gelir, haklılığını savunur. İmam Efendi, “Efendim, ben namaz kıldırıyorum, çocuklarını okutuyorum, cenazeleri olunca yıkıyorum, başka ne yapmalıyım” der. Müftü Efendi: “Oğlum bir şeyi eksik yapıyorsun, hatan büyük senin” der. İmam Efendi, “Nedir Efendim ?”der. Müftü Efendi, “Cübbenle bu beylerin ayakkabılarının tozunu almıyorsun” der. İmam haksız suçlamalar karşısında Müftü Efendi’nin desteğini bulur ve hakkı korunur²⁸⁰.

Rüşvet konusunda da çok hassas olan Müftü Efendi, yanlış anlaşılır korkusu ile hiçbir hediye kabul etmez. Bir defasında Halis Emek’ten iki teneke yağ ister. Hatta makine yağı olmasın der. Halis Bey, makinesiz yağ olmadığını söyler ve iki teneke yağ hazırlatarak Müftü Efendi’ye gönderir. Yağla beraber şöyle bir not gönderir: “Muhterem Efendi Hazretleri, vaat ettiğim iki teneke yağ gönderiyorum, kabul buyurmanızı istirham ederim”. Halis Emek daha sonra Müftü Efendi’nin yanına gider. Müftü Efendi, “Gönderdiğin yağ almadım, almama

²⁷⁸ EMEK.

²⁷⁹ ÖZDEMİR; KAYA; YILMAZ; KIYICI.

²⁸⁰ YILMAZ

nedenim senin pusulandır. Demeliydin ki Müftü Efendi parasını pazarlık et al. O pusula bir müfettişin eline geçseydi, Müftü rüşvet yiyiyor derdi” diyor²⁸¹.

Müftü Efendi, imam- hatip ve vaizlerin çalışma saatlerine, yaptıkları vaazlara dikkat eder ve denetler. İmamlarından biri vaazında sakalın faziletinden bahsederken, “Taş demiş ki, beni tuvalete koyun ama sakalsız adamın mezarına koymayın” der. Bu durum Müftü Efendi’ye şikayet edilir. Naim hoca, hadisenin olduğu camide bazı günler vaaz etmektedir. Müftü Efendi, Naim Gölleroğlu’nun, bu talihsiz cümleyi kullandığını düşünerek makamına çağırır. Naim hoca kendisinin böyle bir ifade kullanmadığını söyler. Müftü Efendi birkaç gün Naim Hocayı sorgular. Sonuç olarak heyet toplanır, alınan karara göre imamın görevine son verilecektir. Naim Gölleroğlu, bu ifadenin sahibini bulmuştur fakat görevine son verilmesi korkusuyla söylemez. Heyet toplanır, tam bu esnada boyacı İsmail Efendi gelir ve sözün sahibinin ismini verir. Böylece gerçek ortaya çıkar ve bu sözü söyleyen İmam Efendi görevden alınır²⁸². Görevini ihmal eden, bir imam-hatibin yapamayacağı davranışlarda bulunan veya ifadeler kullanan kişiler hakkında işlem yapmış bu konuda asla duygusal davranmamıştır.

Müftülük görevlilerini seçerken daha önceden oluşturulan komisyon tarafından sınav yapmakta ve ehliyetli kişiler göreve alınmaktadır. Ali Küçük, kendisi imam-hatiplik vazifesini almadan önce, Sakıp Danışman, İhmal Camii imam-hatibi Mehmet Efendi, Bakırcı Camii imamı Ali Efendi’den oluşan bir komisyon tarafından imtihan edildiğini, elde ettiği başarı neticesinde görevlendirildiğini bildirmektedir²⁸³. Aşağıda verilen imtihan kağıdı örneği o dönemde, yazılı sınavdan geçen imamlara, ne tür sorular sorulduğu hakkında bize bilgi verecektir:

C-

Vakta ki namaz kılan kimse ikinci rekâtta başını ikinci secdeden kaldırdı. Sol ayağını yere ferş eyler. Yani yatırır ve ol yatırdığı sol ayağının üzerine oturur sağ ayağını da diğeri dikmekliğe(?) dahi dikmiş olduğu sağ ayağının parmaklarını kible cihetine tevcih eyler. Yani çevirir veyahud yüzleşdirir. Demekdir. Esas bu tevcih lafzının buradaki Türkçe manasını ifade edemediğim için öyle terdid ile tercüme ettim. İşte biz Hanefiler nezdinde her iki kadede erkek için sünnet vech üzere oturmanın keyfiyeti bu zikr olunan tarz üzere oturmaktır. İmam

²⁸¹ EMEK

²⁸² YILMAZ.

²⁸³ KÜÇÜK.

Malik nezdinde her iki kadede ... eyler yani musalli makadının sol tarafını yere kor. Sol ayağını da yere yatırdığı halde dikmiş olduğu sağ ayağının altına alır. İmam Şafii ile İmam Ahmed nezdinde evvelki kadede biz Hanefilerin kavli gibidir. Kade-i ahirede İmam Malik'in kavli gibidir.dahi oturan musalli teşehhüd halinde her iki ellerini baldırları üzerine kor ve parmaklarını da açık olduğu halde çok değil oldukça yekdiğerinden ayırır.

S-

Muhtelim olan kimse bevlden evvel gasl etse, bilahere baki kalan meni kendisinden zuhur etse ne lazım gelir

C-

İmam-ı Azam ve İmam Muhammed nezdinde gaslinin iadesi lazım gelir. İmam Yusuf nezdinde bir şey lazım gelmez. Zira anın nezdinde meninin şehvetle taşra çıkması şarttır. Bu da burada mefkuddur.

S-

Mestler üzerine meshin sıhhatinin şeraiti nedir.

C-

Yedi şartı vardır. Birincisi her iki ayaklarını yıkadıktan sonra giymek 2 ayaklarını topuklarına kadar setr etmek 3 Mestlerin serbest yürüyebilmek. Demir, şişe, odun gibi şeylerle serbest yürümek mümkün olmadığından o gibi şeyler üzerine mes caiz olmaz. Dördüncüsü her bir mesde üç parmak sığacak kadar yırtık olmamak. Beşincisi bir şeyle bağlamamaksızın insanın ayağında durmak, Altıncısı Suyu içerü tarafına çektiirmemek. Yedincisi insanın ayaklarının ön tarafından ellerinin küçük parmaklarının üç tanesi kadar azası kalmak

S-

Er kişi ve kadın gaslde suyu saçlarının dilberine kadar isali lazım mıdır?

C-

Er kişi için mutlaka saçlarının dibine suyun isali lazımdır. Kadının da saçlarının dibine su kavuşursa örüklerini açup yıkamak lazım gelmez.

S-

Cum'anın vücub ve edasının şartlarını mufassalan yazınız.

C-

Vücubunun şeraiti altıdır. Birisi erkek olmak. İkincisi hür olmak köle olmamak. Üçüncüsü mukim olmak yani misafir olmamak. Dördüncüsü Hasta olmamak. Beşincisi Ayakları sakat olmamak. Altıncısı gözleri ama olmamak. Bazı kitaplarda yedinci bir şart daha vardır ki o da yolda bir zalim veya bulaşacak bir kimsenin korkusu olmamak. Edanın şartları da altıdır. Birisi mısır (?) yani şehir olmak İkincisi Sultan veya naibi hazır bulunmak ve hatta kıldırarak. Üçüncüsü Öğle vakti olmak. Dördüncüsü bir kimsenin huzurunda hutbe okumak. Beşincisi izn-i am olmak yani Cuma namazına gelmekden hiç kimseyi men etmemek. Altıncısı cemaat olmak yani imamdan başka üç kişi olmak. İmam Yusuf'a göre imamdan maada iki de olur.

S-

Cuma namazına imama rekât-ı saniyede ulaşan ne suretle yapar?

C-

İmam-ı Azam ve Ebu Yusuf'a göre teşehhüde bile kavuşsa yine Cuma olarak tamam eder. İmam Muhammed'e göre ikinci rekâtın rukuunda kavuşursa Cuma olarak tamam eder. Andan sonra kavuşursa önle namazı olarak tamam eder.

S-

Musalli kıldığı namazın kaç rekât kıldığını şek ederse ne yapar?

C-

Namazı ikmal etmezden şekk ederse eğer bu kimseye şek o zamana kadarhiç vaki olmamış ve yahud adet gibi olmamış ise namazı fasid olur. Yok öyle değilse zann-ı galibiyle hükm edüb ana göre namazını ikmal eder. Şayed zannı hiçbir tarafa galib olmadıysa aklıyla hükm edüb ana göre namazını ikmal edüb sonra da secde-i sehv eder.

S-

İmam kade-i ahirede sehven oturmayarak kalksa ne suretle tashih eder.

C-

Kalktığı rekâtı secde ile mukayyed etmeyinceye kadar nereder der-hatır eder ise derhal oturur ve secde-i sehv edüb namazı tashih eder. Yok, eğer secde ile mukayyed eyledi ise İmam Yusuf'a göre başını secdeye koymakla İmam Muhammed'e göre başını secdeden kaldırmakla namazı farzlıktan çıkar nafile olur. Dilerse kat' eder. Dilerse bir rekât daha zam edüb kılar badehu tekrar farz namazını kılar.

S-

İtikadda imam kimdir.

C-

İtikadda Hanefilerin imamı Ebu Mansur Maturidi'dir. Şafiilerin imamı İmam Eş'ari'dir.

S-

Her şeyin halıkı Cenab-ı Hak olduğuna göre, Kulun musab veya muateb olması nedendir.

C-

Cenab-ı Hakk'ın kullara verdiği irade-i cüziyyeden dolayı kullar ihtiyarlarıyla işledikleri ameller üzerine musab ve muateb olurlar.

S-

İsm müsemmanın aynı mıdır. Gayrımıdır?

C-

İşbu cevabı nasılsa sahihini şimdi der-hatır edemiyorum. Şayed sıfatlar gibi ise ne ayn ve ne gayrıdır. Müsemma ile kaimdir. Bunda ayn ve gayrı olmak ihtimali de belki olabilir.

S-

İstitaat maal-fiil midir?

C-

İstitaat maal-fiildir. Ve hem de İstitaat maal-fiil fiili olan kudretin hakikatidir.

S-

Harf-i Lin neye derler.

C-

Harf-i Lin Vav Ya sakın olub ma-kableri meftûh olursa Harf-i Lin'dirler.

S-

Te'murunni ne med olur?

C-

Te'murûnnî de med, Medd-i lazım. Kelime-i müsakkaledir.

S-

Medd-i lazımlarda kelime-i müsakkale ile kelime-i muhaffafenin farkı nedir.

C-

Medd-i lazımlarda sebep-i med olan harf sakın diğer bir harf de müdğam olursa kelime-i müsakkaledir. Yok, yalnız sakın olub diğer bir harf de müdğam olmazsa kelime-i muhaffafe olur. Al an gibi.

S-

Her şeyin hâliki Cenab-ı Hak olduğuna göre kulun musab veya muateb olması nedendir?

C-

İnsanların kendi ettikleri fiil ve kusurlarındandır.

S-

İsim müsemmanın aynımıdır? Gayrımıdır?

C-

İsim müsemmanın ne aynıdır. Ne gayrıdır. Lazım-ı melzum kabilindendir.

S-

İstitaat ma'l-fiilmidir? Nasıldır.

C-

İfivval babından fiildir.

S-

Harf-i Lin neye derler

C-

Kelimeyi Yumuşak yapmaya derler. Ve's-Sayf, Min Havf, velâ Nevm gibi

S-

Te'murunni ne med olur.

C-

Medd-i lazım kelime-i muhaffafe olur. Al ane gibi.

S-

Medd-i lazımlarda kelime-i musakkale ile kelime-i muhaffafenin farkı nedir?

C-

Kelime-i musakkaledede hurufat kalın, muhaffefede ince okunur.

Hafız...

Heyetemizce bilittifak on altı numro takdir edilmiştir. Fi 25 Kânun-ı Sani sene 928²⁸⁴ Müftü Efendi, çalışanlarını tespitte, ilmi başarı aramış bu konuda hassas davranmıştır.

2.2.2. Din Görevlilerinin Eğitim- Öğretimine Önem Vermesi

Müftü Efendi'nin görev yaptığı müftülük binası, iki odadan ibarettir. Personel olarak Müftü Efendi, müftü müsevvîdi, kâtip ve bir odacı bulunmaktadır. Müftü Efendi, bu daracık binada müftülük hizmetleri, fetva ve eğitim faaliyetlerini birlikte sürdürmektedir²⁸⁵.

Müftü Efendi şartların uygun olmadığı müftülük binasında, topluma önder olup, namaz kıldırarak imam-hatiplerin eğitim seviyesini yükseltmek ve geliştirmek amacıyla dersler vermiştir. Bu gün hizmet içi eğitimi adı altında yapılan, eğitimcileri geliştirme programını, Müftü Efendi yıllar önce uygulamıştır. Müftü Efendi, bir gün imamlarına makam odasında ders verirken, kendisini ziyarete gelen paşa'nın, uygun bir zamanda gelmediğini düşünerek geri çekilmesi üzerine, “Gelin paşam, gelin, sizin mektepleriniz bize yetmiyor, bizde imamlarımızın bilgi seviyesini yükseltmek için ders okutuyoruz” diyerek²⁸⁶, meslek sahibi olmanın veya mezuniyetin ilim için sınır olamayacağını vurgulamıştır. Müftü Efendi, müftülük dairesi dışında, camide, hatta evinde ders vermiştir. Kızı Muammer Hanım, babasının yoğunluğu nedeniyle, kendisiyle paylaştığı zamanın az olduğunu söylemesi, onun ilmi faaliyetlerdeki yoğunluğunu göstermektedir.

2.2.3. Fetva Vermede Metodu

Erzurum'da din mevzuunda bir âlim değil âlem olduğu söylenen, Müftü Efendi, tenvir ve tedris ile geçen hayatı boyunca halk için “Hacet kapısı”, İrşad ve ıslaha muhtaç camii cemaati için bulunmaz bir münevvir olmuştur²⁸⁷. Yaklaşık elli yıl; İbadet, itikat ve muamelatla ilgili birçok konuda fetva vermiş olan Müftü Efendi'nin, fetva vermedeki titizliği bugün halâ dillerde meth-ü sena edilmektedir. Müftü Efendi'nin nâibi ve daha sonra Erzurum müftülüğü yapmış olan Osman Bektaş, O'nun fıkıhtaki derin ilmini şu sözlerle dile getirmektedir, “Fetva sorulduğu zaman Müftü Efendi, bize havale ederdi, öyle zaman olurdu ki haftalarca araştırma yapardık. Cevabı bulup getirdiğimizde, Müftü Efendi daha biz

²⁸⁴ BCA, 051. V25. 3. 24. 1

²⁸⁵ KIYICI, Notları.

²⁸⁶ ŞEHİDOĞLU; ÖZDEMİR;

²⁸⁷ REVNAKOĞLU, “Erzurum'da çöken Kubbe Bıraktığı İzler ve Anılar”, s.14,15.

söylemeden kitaptaki yerini ve sayfasını söylerdi. Biz şaşırırdık, “ Efendim, madem yerini biliyordunuz, neden araştırttınız?” diye sorduğumuzda, “Biliyordum fakat emin olmalıydım” derdi²⁸⁸. Bazen benzer konularda fetva istenir, fakat Müftü Efendi her defasında kitaplara tekrar bakıp, araştırma yaptıktan sonra, cevap vermeyi uygun görür²⁸⁹. Fetvayı isteyen şahısla muhatap olmak, bizatihi olayı ondan dinlemek ister, başkalarının anlattığı hadiselerin değişebileceğini, çok ince bir noktanın dahi fetvayı değiştirebileceğini, bu nedenle fetva isteyenin kendisinin gelmesinin uygun olacağını düşünmektedir. Müftü Efendi, fetvası istenen konu hakkında muhatabına sorular sormakta, konuyu iyice anlamaya çalışmakta, ikna olmazsa şahit istemektedir. Sorulan mesele yazılır, detaylı bir araştırma sonrası, cevap verilir, bu konuda Müftü Efendi asla ihmalkâr davranmaz. Kendi uzmanlık alanına girmeyen konularda başka hocalara danışır, gelişi güzel fetva vermez. Şafii mezhebine göre olan mevzuları, Şafii mezhebine mensup hocalara gönderir veya danışır, istişare ederek fetva verir²⁹⁰. Müftü Efendi, ehliyetsiz kişilerin dini konularda konuşmasını hatalı bulmakta ve eleştirmektedir. Bir gün, hanımını üç talakla boşayan biri gelir, Şafii mezhebine göre fetvası sorulmaktadır. Konuyu, Şafii mezhebine mensup bir imam efendi ile istişare etmek ister. Çağırırlar imam efendi gelir fakat kitaptan yerini dahi bulamaz. Müftü Efendi kızar, “Daha kitapta nerede olduğunu bilmediğin konu hakkında, nasıl bilgi vereceksin?” diyerek, ilmi yeterliliği olmayanların ilmine rağbet etmez²⁹¹.

O dönemde özellikle talak, yani boşanma, miras gibi konularda fetva istenmektedir. Müftü Efendi, “Gelenlerin manevi mesuliyetleri, müftü olarak bana ait” diyerek, fetva vermenin sıradan bir şey olmadığını ve manevi ağırlığının büyük olduğunu, ifade etmektedir. Boşanmaya sebep olan sözlerin kullanılmasına ve bu konuda çokça fetva istenmesine üzüldür, “Hanımlar size emanettir, onlara iyi davranın, konuşmalarınıza dikkat edin” der²⁹². Talak yemini eden ve fetvaya gelen bir beye: “Gel gel evini ocağını mahvettin, geldin, değil mi, keşke kadınlar gökte yıldız olsaydı da, onu sadece ulaşabilen alsaydı²⁹³” diyerek, kadınların hak ettiği değeri görmediğini söyler.

²⁸⁸ BİLGİNER, a.g.e., s.18.

²⁸⁹ VELİOĞLU.

²⁹⁰ YILMAZ; POLAT.

²⁹¹ YILMAZ.

²⁹² MÜFTÜGİL; POLAT.

²⁹³ ŞEHİDOĞLU.

Müftü Efendi, aklın ve dinin birbirine zıt olmadığını, dini hükümlerinin akla uygun olduğunu, insanın ise bunu anlayabilecek kapasitede yaratıldığını söylemektedir. Bir beyefendi fetva sormaya gelir, “Efendim, arkadaşım utandı gelmedi, arkadaşımın babası öldü üvey annesini alabilir mi?” der. Müftü Efendi sinirlenir, “Anne dedin, elini öptün, şimdide evleneceksin öylemi, çık dışarıya” der. Sonra öğrencilerine döner; “Evladım unutmayın, aklın kabul etmediğini, din de kabul etmez” der²⁹⁴.

Fetva vermede çok hassas davranan ve yaptığı işin manevi mesuliyetini çok düşünen Müftü Efendi’nin fetvalarının eleştirildiği de olmuştur. Faruk Efendi sohbetinde, erkeğin altın kullanmasının haram olduğunu söyler, cemaatten biri “Madem haram neden Müftü Efendi’nin dişi altın?” diye sorar, bu konu bayağı konuşulur. Faruk Efendi, kürsüde Müftü Efendi’yi eleştirir. Müftü Efendi müdahil olmaz, altın dişin caiz olduğunu düşünmekte ve doğru bildiğini yapmaktadır. İlerleyen günlerde Sebilürreşad dergisinde, A.Hamdi Akseki’nin altın dişle ilgili fetvası yer alır, fetvada erkeğin altın diş yaptırabileceği bunun helal olduğu söylenmektedir. Hatta bu konuyla ilgili, Peygamberimiz (s.a.v.) döneminde savaşta burnu kopan sahabeye, altın burun yaptırıldığı hadisi delil olarak gösterilmiştir. İsmail Usta, bu dergiyi Faruk Efendi’ye götürür, Müftü Efendi’nin fetvasının doğru olduğu anlaşılır. Ertesi gün Faruk Efendi, camii kürsüsünde yaptığı eleştirinin haksız olduğunu, altın diş kullanımının caiz olduğunu açıklar. Bir müftünün, kendini kürsüde eleştiren görevlisine müdahale etmemesi, eleştiride bulunan Hocanın, hatasını anlayıp kürsüde itirafta bulunması, düşünmeye değer davranışlardır²⁹⁵.

Müftü Efendi, miras konusundaki karmaşık meselelere çözüm getirmekte, hatta Sulh Hukuk Mahkemesine, çok karışık veraset ve feraiz gibi davalara, bilirkişi olarak gitmektedir²⁹⁶. Çok fetva istenen konulardan biride mirastır. Müftü Efendi, bu durumdan yakınmakta “Şu hale bak, hiç kimse ilmi halden bir şey sormuyor, herkes miras konularını soruyor” demektedir. Müftü Efendi’nin görevi evde de devam etmekte, müftülüğe gidemeyen kadınlar eve gidip fetva danışmaktadırlar²⁹⁷. Müftü Efendi, Kur’an’ı Kerim’in te’vile

²⁹⁴ VELİOĞLU.

²⁹⁵ YILMAZ.

²⁹⁶ SOLAKOĞLU, a.g.e., s. 169.

²⁹⁷ MÜFTÜGİL.

sıgmayan emir ve hükümlerini değiştirmemek sureti ile zamanın icap ve ilcâlarında özellikle, muamele hayatında, ahkâmın tebdiline cevaz olduğunu söylemektedir²⁹⁸.

Müftü Efendi'nin kayda geçirilmiş herhangi bir fetvasına ulaşamadık ancak öğrencisi Selahattin Bey, Müftü Efendi'nin bir iki mevzu hakkındaki fıkhi görüşünü bize aktardı.

Müftü Efendi hayatında hiç sigara içti mi bilmiyoruz, fakat öğrencisi Selahattin Kıyıcı Müftü Efendi'yle beraber olduğu altı yıl boyunca sigara içtiğini görmediğini söylemektedir. Sigara hakkındaki fıkhi görüşüne gelince, bu konuda Müftü Efendi'nin görüşü şöyledir, “Haram diyemiyoruz çünkü deliller kati değildir, mubahta diyemiyoruz zira zararları aşikârdır. Bu durumda sigara mekruhtur”²⁹⁹. Müftü Efendi, sigaranın haram olması gerektiğini söyleyenlere, “Haram diyemem çünkü birinin sıhhatine zararlı olduğu için doktor o kişiye yasaklaya bilir. Ancak umum-a yasaklanamaz” der³⁰⁰.

Müzik konusundaki görüşü ise şöyledir, “ Musiki, zahidin zühtünü, fasığın fıskını artırır.” Mevlâna'nın ney çalıp çalmadığı belli değildir, Mevlâna çalmışsa, bu noktada çalmıştır. Aşk-ı ilahinin cezbesiyle yanan Mevlana, belki bununla aşk ateşini teskin etmiştir³⁰¹. Bir gün Müftü Efendi'ye, düğünde davul çalmanın helal olup olmadığı sorulur. Müftü Efendi'nin cevabı şöyledir, “Helal belli, haram belli, gayri meşru bir şey olmuyorsa, ey ahali falanın kızı filanın oğlu ile evleniyor demenin nesi kötü” der³⁰².

Müftü Efendi, İnsana ve insanlığa lazım gelen ve İslami hükümlere zıt olmayan, hiçbir şeyin küçümsenemeyeceğini, en makul ve makbul olanın, insanca yaşamak olduğunu söylemektedir.

2.2.5. Vaazları

Dedesı Ahmet Tefvik Efendi'nin başlattığı, tefsir sohbetlerini oğlu Hamid Efendi'den sonra, torunu Müftü Sadık Efendi devam ettirmiştir. Müftü Efendi, “Kur'an-ı Kerim'i Lala Paşa Camii kürsüsünde vaaz yoluyla iki defa hatmetmeye muvaffak olmuş, üçüncüyü bitirmeye ömrü vefa etmemiştir”. Bu hatm-i şerifi sure-i Yusuf'a kadar getirebilmiştir³⁰³.

²⁹⁸ REVNAKOĞLU, “Erzurum'da çöken Kubbe Bıraktığı İzler ve Anılar”, s.13.

²⁹⁹ KIYICI; KÜÇÜK.

³⁰⁰ KIYICI.

³⁰¹ KIYICI.

³⁰² BİNGÖL, Abdulkuddüs.

³⁰³ KAYA.

Müftü Efendi, tefsir sohbetine başladığı zaman, Cenab-ı Allah’a şöyle niyaz eder: “Ey benim Allah’ım senin hadsiz ve hesapsız nimetlerin mukabilinde aciz kulun nasıl nice şükredecek? İhsan buyurduğun şu nimet-i uzma karşılığında nasıl şükredecek ki o nimetin misline ve benzerine ulemadan hiçbir fert nail olmamış, ancak senin seçtiklerin müstesna. Ya Rabb! Babadan oğla, deden ahfâda, Kur’an’ı Kerim’i tefsirle hatmetmek öyle peş peşe Allah’u âlem hiçbir ilim adamına müyesser olmamıştır. Ey benim Allah’ım başlamış olduğum tefsirle Hatm-i Şerifin ikmalini bana kolaylaştır, senin sevgili habibin Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) hürmetine, senin rızay-ı şerifine muvafık olarak beni ikmale müyesser kıl, senin Kelam-ı ilahini tefsirde, senin muradın vechi üzerine beni muvaffak kıl ve senin Al-ı Ahkâmını senin mahlûkatına rıyasız, sümâsız ve manisiz tebliğe muvaffak eyle. Ya Rabb, şu nimet-i uzmanı senin şu büyük nimetini bizden sonra evlat ve ahfadımızdan ve bizim tedrisatımızdan yetişip mezun olan sülale-i ilmiyyemiz’e dahil talebelerimizden kesme³⁰⁴”.

“Aczi kusurumu itiraf ederek tefsirine başlayacağım. Ayet-i Celilelin mevzuu şudur” der ve tefsire başlar³⁰⁵. Her Cuma, Cuma namazından sonra vaaz eder “Benim sohbetimi isteyenler dinlesin, mecbur kalanlar değil” diyen Müftü Efendi Cuma öncesi sohbet yapmaz.³⁰⁶ Ramazanlarda da ikindi akşam arası sohbet yapar, akşam yatsı arası sohbet yapmaz³⁰⁷.

Sohbetleri ilmidir, halktan insanlar onun sohbetini anlamaz. Müftü Efendi’nin belli bir cemaati, özel dinleyicileri vardır, sohbetleri ilmi olduğu için herkese hitap etmez. Üslubu güzel, Türkçesi İstanbul Türkçesidir³⁰⁸. C.Server Revnakoğlu, Müftü Efendi’nin kürsüde bir sosyolog gibi konuştuğunu, ele aldığı meseleyi sadece kitaptan nakletmekle kalmayıp, konunun manevi boyutunu, sebep ve hikmetlerini ayrı ayrı tahlil ettiğini, bu nedenle bulunduğu meclislerin irfan mihrabı halini aldığını söylemektedir³⁰⁹. M. Nuri Yılmaz, Müftü Efendi’nin sohbetlerini sürekli takip edenlerden biridir. M. Nuri Yılmaz, izlenimlerini şöyle aktarıyor, “Sohbetlerini Ruhu-l Beyan’dan yapar orada geçen zayıf menkibeleri de aktarırdı, bu, konuyu misallendirme ve dinleyenin daha iyi anlamasını sağlaması açısından önemli ve

³⁰⁴ KAYA.

³⁰⁵ YILMAZ; EMEK.

³⁰⁶ EMEK

³⁰⁷ YILMAZ.

³⁰⁸ KAYA; ŞEHİDOĞLU; ÖZDEMİR; KÜÇÜK; YILMAZ.

³⁰⁹ REVNAKOĞLU, “Erzurum’da çöken Kubbe Bıraktığı İzler ve Anılar”, s.14.

etkiliydi. Bu usulü Mevlana da kullanmıştır araç zayıf, fakat amaç kuvvetlidir. Müftü Efendi, konuyu güzel anlatır, dinleyicinin anlamasını sağlardı”.

Sohbetinde gerektiğinde ilmi konulara girer, kelimeler vb. ilimlere, “Erbabının malumudur” der. Müftü Efendi tefsirden bir sayfa kadar yapmakta, Arapça metnini Hafız Yusuf’a okutmaktadır. Sohbetlerine katılanlar feyz aldıklarını, vaazlarının müdavimi olduklarını söylüyorlar³¹⁰. M. N.Yılmaz şöyle anlatıyor; Ahmet Usta diye bir arkadaşımız bir doktor arkadaşıyla beraber Müftü Efendi’nin sohbetine gider. Doktor alkol alan, namaz kılmayan bir kişidir. Müftü Efendi o gün insan vücudundaki kemiklerden bahseder. Doktorun ilgisini çeker. “Ben hoca kesiminin bu kadar bilgili olduğunu, müspet ilimlerle de ilgilendiklerini bilmiyordum” der. M. Nuri Yılmaz Müftü Efendi’nin kitapları arasında batılların çevirisi yapılmış kitaplarını gördüğünü, Müftü Efendi’nin genel kültürü iyi olan bir zat olduğunu söylemektedir. Vaazlarının müdavimi Halis hoca ise: “ Öyle âlimler vardır ki onları görmeyenler âlim gördüm dememeli, bunlardan biri de Muhammed Sadık Efendi’dir, onun vaazının kalitesinde vaaz görmedim” diyor.

Sohbetlerinde zaman zaman şiir okur, hatta türkü sözleri ile misallendirmeler yapar, böylece muhatabının dikkatini çekmeyi başarır³¹¹. M. Nuri Yılmaz, Müftü Efendi’nin bir sohbetinde türkü sözleri söylediğini “Kale kaleye karşı kalenin dibi çarşı, sen zülfün gölgesinde ben yandım güne karşı” ve ağladığını, kendisinin önce anlayamadığını fakat daha sonra Müftü Efendi’nin bu misali kıyamet günü insanların çekeceği sıkıntıyı anlatmak için verdiğini, sohbetin devamından anladığını, söylemektedir. Müftü Efendi’nin sohbetlerinde kullandığı bu örneklendirmelerin konuyu daha anlaşılır hale getirdiğini, dinleyicinin dikkatini sohbete yönlendirdiğini ifade etmektedir³¹². Müftü Efendi İrfanı ve irşadıyla halkı aydınlatmış, son nefesine kadar bunu vazife bilmiştir.

2.2.6. Erzurum’da Bin Bir Hatim Geleneği

Pir Ali Baba denilen bir zat tarafından başlatılan Bin Bir Hatim okuma geleneği, Birinci Dünya Savaşı, Erzurum’un işgali gibi nedenlerle kesintiye uğramıştır. 1937 yılında Muhammed Sadık Efendi tarafından yeniden başlatılmış ve bu gün hala devam etmektedir³¹³.

³¹⁰ YILMAZ; EMEK

³¹¹ YILMAZ.

³¹² YILMAZ.

³¹³ KIYICI, a.g.m., s.3.

Bin Bir Hatim geleneğinin yeniden başlaması, salih bir zatın rüya görmesi ve bunu Müftü Efendi'ye tabir ettirmesi ile başlar. Görülen rüyada, Erzurum'un etrafı tellerle çevrilidir, fakat tellerin bir kısmı kopmuştur. Müftü Efendi'ye bu rüya anlatılırken, aynı rüyayı gören başka bir zat müftülüğe girer ve O da benzer bir rüya anlatır. Müftü Efendi bunun, Bin Bir Hatim okuma geleneğinin yeniden başlatılması için bir işaret olduğunu düşünür ve bu geleneği yeniden başlatır³¹⁴. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi durum, böyle bir faaliyet için uygun değildir. Ancak Müftü Efendi, kararlıdır ve işe, alınan bu kararı valiye bildirmekle başlar. Vali tarafsız kalarak, hiçbir sorumluluk kabul etmez. Müftü Efendi'nin bütün sorumluluğu alması ile müsaade eder³¹⁵. Böylece yıllar sonra, Bin Bir Hatim okuma geleneği yeniden başlamış olur. O dönemlerde Bin Bir Hatim, İhmal, Cennetzâde, Derviş Ağa ve Ayaz Paşa Cami'inde okunur. Hafız Yusuf, Hafız Nusret, Hafız Mehmet ve Hafız Nazif Efendi gibi hafızlar camilerde Kur'an'ı sesli bir şekilde hatmetmektedirler³¹⁶.

Müftü Efendi'nin, Bin bir Hatimler okunurken, Cennetzâde Cami'ine gittiği, hafızlar Kur'an okurken O'nun da yaşlı adamları ve çocukları alıp, mahfilin altında zikir çektiği söylenmektedir³¹⁷.

O günden beri devam eden Bin Bir Hatim okuma geleneği, bugün de sürdürülmektedir. Amaç yüce Allah'ın, Erzurum'u ve Erzurumluları her türlü bela ve afetten korumasıdır.

2.2.7. Devlet Ricali ve Halkla Olan İlişkileri

Müftü Sadık Efendi, devlet erkânı ile irtibatlı ve halkla iç içe bir insandır. Toplumun sorunları ile ilgilenmiş, çözümünü noktasında çaba göstermiştir. Önemli hadiselerin olduğu bir dönemde yaşayan Müftü Efendi'nin, babasının da müftü olması aile boyu bir saygıya sebep olmuş, O'nun her söylediği Erzurumlular tarafından önemsenmiş ve yerine getirilmiştir. Dolayısıyla bir din bilgini olarak, Müftü Efendi'nin bir şeyi onaylaması veya reddetmesini Erzurumlunun onaylaması veya reddetmesi olarak algılamalıyız. Nitekim öylede olmuştur. Erzurum'da başlayan Milli Mücadele hareketinde, Müftü Sadık Efendi halkın birlik ve beraberlik içinde olması için vaaz ve nasihat etmiş, fetvalarıyla halkın orduya yardım etmesini

³¹⁴ ÖZDEMİR; KIYICI.

³¹⁵ BİLGİNER, a.g.e., s.22.

³¹⁶ VELİOĞLU; Kuyumcu NUSRET ; YILMAZ.

³¹⁷ VELİOĞLU.

sağlamıştır.³¹⁸ Müftü Efendi, halkla devlet arasında bir köprü olmuş, milletin kurtuluşu, vatanın bekası için elinden geleni yapmıştır.

Müftü Sadık Efendi, Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası bulunduğu makamda mevcut hükümetle herhangi bir mücadeleye girmemiştir. O'nun asıl mücadelesi cehalete karşı olmuştur. Ülkenin işgalden kurtulmasıyla sorunlar bitmemiş, doğudan memlekete yönelik yeni bir tehlike ortaya çıkmıştır. Sovyet Rusya'nın 1921'de Türkiye üzerindeki Bolşevizm propagandası özellikle doğu vilayetlerinde etkisini hissettirmiştir³¹⁹. Bu harekâtın memleketi içten yıkmaya ve kutsal değerleri yok etmeye, faaliyetlerini engellemek için, Hoca Raif (Dinç) Efendi'nin başkanlığında ve Müftü Sadık Efendi'nin de aza olduğu "Muhafaza-i Mukaddesat ve Mudafa-i Hukuk Cemiyeti" kurulmuştur³²⁰. Bu cemiyet altı maddelik bir nizamname ile Türkiye'de ilk defa komünizmle mücadeleyi amaçlayan bir cemiyettir³²¹.

Komünistler grubunun başkanı Mustafa Suphi'nin, 10 Eylül 1920'de Bakü'de ki "T. Komünist Kongresi'nde okuduğu beyanatın müsveddesi, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti idare heyetinin eline geçer. Bunun üzerine Cemiyet Müftü Sadık Efendi'nin de katıldığı bir toplantıda yazılan ve 45 satır halinde ufak puntolarla dizilip, basılan, vilayetin bütün kaza ve nahiyelerine gönderilen, bir "Beyanname" yayınlanmıştır³²². Bu beyannamede halk şöyle uyarılmıştır,

"Epey zamandan beri ismini işitip ve bazı ceridelerde okuduğumuz ve ancak ne gibi fitne ve fesat ocağı ve hile ve hud-a tuzağı olduğunu etraflıca tetkik edemediğimiz Koministlik ve Halkçı-İştirâkiyyun denilen mesâliki iblisânenin; alçak ve memlekettten kovulmuş anası-babası belirsiz, mazileri mülevves, cinâyât ve cerâimi müteaddide ile mahkum, memleket ve İslamiyetle alakaları kat'iiyen gayri mevcut bir takım edânî tarafından, İslam ülkelerine sokulmak; ve dâhilde ve bunlara peyrev bazıları tarafından, bu fesad ve fitne ocakları uyandırılmak istenildiği haber alınmış idi".

"Bu bâbda kemâli ciddiyetle tedkikatta bulunanların malûmatından; ve kendilerinin neşrettikleri programlarının muhteviyâtından, bâhusûs Mustafa Subhî nâm şerîrin hatt-ı destile muharrer olduğu halde, elde edilen rapor münderecâtından, bu mesâliki le'îmenin

³¹⁸ KIYICI, a.g.m., 2.

³¹⁹ KIYICI, a.g.m., s.3.

³²⁰ BİNGÖL, a.g.m., s.121.

³²¹ KIYICI, a.g.m., s.3.

³²² BİNGÖL, a.g.m., s.121,123,126.

bütün bütün din ve İslamiyyeti temelinden tahrik; ve an'anâti milliye ve âdâbi mütevârisemizi ortadan kaldırmaktan başka bir şey olmadığı açık ve müdellel bir sûrette, bütün üryanlığı ile meydana çıkmıştır. Binâenaleyh, mesâliki mesrûdenin esâsât-ı bâtilasını ve bunun tatbikinden husûle gelmiş ve gelecek mazarratı bervechi âti'lbe'yâ ve ilânı cemiyetimizce cümle'i ve-zâifden bildik."

Ey: Ümmet-i Muhammed, Ey Aziz Hemşehrilerimiz:

"Harbi umûmînin büyük felâketi akabinde, kürei arzdaki üçyüz elli milyon Müslüman'ın göz bebeği olan Kürsî'i Mu'allay-i Hilâfet-i İslâmiyyeye merbût bir nice İslâm Memleketlerinin amansız düşmanlarımız tarafından, nasıl işgal ve tarumar edildiği; ve bu meyânda, hakikaten her avuç torağı bir şehit kanıyla yoğrulmuş güzel vatanımız Erzurumumuz'un da kimlere peşkeş çekilmek istenildiği, cümlemizin malûmudur."

"İşte böyle bir zamandaydı ki azmu himmet erbâbının delâletleriyle, yer yer teşekkül eden Milli Müdâfaa Cemiyetlerinden biri de Erzurum'da meydana gelmiş ve dert ortağımız civar vilayetlerle birleşip çareler aramak üzere Erzurum'da bir kongre yapılmasına derhal teşebbüs edilmiştir. Tevfik-i İlahi sayesinde, akdolunan kongrede dertler ortaya dökülmüş ve bu dertlerin davasının ancak fedâkârâne çalışmakla mümkün olacağını; dinsiz namussuz esir yaşamaktansa din ve şerefiyle ölmeği tercih etmekten ibaret olduğuna karar verilmiş idi. Bu suretle oluşan Vilayât'î Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti bilâhare kesbi tevessü ile, Anadolu ve Rumeli Mudâfaa-i Hukuk Cemiyeti halinde inkişâf ederek şarkan ve garben vatanın düşman ayağı altından kurtarılmasına azmu teşebbüslerle, lûtf-i İlâhî sayesinde mudâfasına, her cihette muvaffakiyetler elde edilmeye başlamıştır...³²³,"

Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti aynı yıl ikinci Beyanname'sini yayınlamıştır. Müftü Efendi, bu cemiyetin bütün faaliyetlerine katılmıştır³²⁴.

Milli mücadele yıllarında depo olarak kullanılan Lalapaşa Camii, daha sonraki yıllar da, camii binasının sağlam olmadığı gerekçesiyle, yıkılıp yeniden yapılması gerektiği yönünde, hükümetten emir gelir. Muhammed Sadık Efendi yıkılması için öne sürülen sebebin ikna edici olmadığını, binanın çok sağlam olduğunu söylemiş ve caminin yeniden ibadete

³²³ BİNGÖL, a.g.m., s.121,123,126; KONUKÇU, a.g.e., s.942,943.

³²⁴ KIYICI, a.g.m., s.47.

açılmasını sağlamıştır³²⁵. Ermeni mezalimi ve Rus işgali sonucu harabe haline gelen Erzurum'un camii, mescid ve medreselerinin imarıyla ilgilenmiştir.

Devlet kurumlarıyla irtibat halinde olan Müftü Efendi, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kurulan mahkemelerde, yeni ceza-i kanunların uygulanması nedeniyle, bazı problemler çıkmıştır. Müftü Efendi, özellikle miras hukuku meselelerinde bilirkişi olarak dinlenmiştir³²⁶. Vali, ordu mensubu gibi üst düzey görevlilerle saygın bir diyalog kuran Müftü Efendi, bu kişiler tarafından ziyaret edilmekte ilmi şahsiyetine saygı gösterilmektedir³²⁷.

Müftü Efendi, ilmi faaliyetlerin destekçisi olmuş, bu millet için faydalı olabilecek, her hizmette bulunmuştur. C. Server Revnakoğlu, Erzurum'a gelmeden önce yaptığı kitabecilik çalışmalarını Erzurum'da da devam ettirmek istemiştir. Fikir ve gayede birleştiği Müftü Sadık Efendi, kendisine bu konuda yardımcı olmuş, dondurucu soğuklara rağmen dip köşeye atılmış, sahipsiz bırakılmış kitabeleri beraberce bulmuşlardır. Revnakoğlu: "Erzurum'un en eski, en kıymetli mezarlığı olan Erzincan Kapı Kabristanı, imar ve iskan adı altında yurdun manevi iffetine saldıran, tarih katliamı gibi sökülüp dağıtılan, yaya kaldırımlarına karışmış bir yığın kitabe parçalarını, onun rehberliği altında gördüm ve tespit ettim. Şekerde muzdarip olmasına rağmen, haline bakmadan, hiç de mecbur olmadığı halde şehrin etrafını ve dağ, tepe aşarak, bir çok yeri Hasankale köylerinden bazılarını beraber dolaştık", diyor³²⁸.

Görüldüğü gibi Müftü Efendi insanlığın faydasına olacak her türlü hizmet, rahmettir felsefesiyle hareket etmiş, yaşadığı dönemin ağır şartlarına rağmen bu düşüncesinden ve hizmetinden vazgeçmemiştir.

³²⁵ VELİOĞLU.

³²⁶ SOLAKOĞLU, a.g.m., s.169.

³²⁷ YILMAZ; KAYA; ÖZDEMİR;GEDİK.

³²⁸ REVNAKOĞLU, "Erzurum'da bir Kubbe Çöktü", s.16.

SONUÇ

Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Efendi, kendini vatan ve milletine, hizmet için adayan bir şahsiyettir. Erzurum'da doğup büyüyen Müftü Efendi, eğitimi babası ve dedesinden almıştır. İlk göreve, Erzurum Mülkiye Mektebi Farsça Muallimliği ile başlayan Müftü Efendi, genç yaşta müftülük görevine getirilmiştir.

Cumhuriyet öncesi, dedesi Ahmet Tevfik Efendi'nin yaptığı fahri İbrahim Paşa müderrisliği görevine, babası Hamit Efendi geçmiş, ondan sonra Müftü Sadık Efendi bu görevi devam ettirmiştir. Yine dedesinden ve babasından kendisine intikal eden, Kur'an'ı Kerim'i va'z-u nasihat yoluyla hatmetme geleneğini Müftü Efendi de devam ettirmiştir.

Erzurum'un işgali ile göç etmek zorunda kalan Müftü Efendi Erzurum'un işgalden kurtuluşundan sonra müftülük görevine yeniden dönmüştür. Cumhuriyet öncesi, Cumhuriyet sonrası ve çok partili döneme geçiş sürecini yaşamış, bu önemli gelişmelerin cereyan ettiği dönemde, kırk beş yıl, müftülük görevi yapmıştır.

Bir odadan ibaret olan Müftülük dairesinde, özellikle 1945 ve sonrası birçok talebe yetiştirmiştir. Müftü Efendi başta mantık olmak üzere sarf, nahiv, bedî, beyan, tefsir, fıkıh, usul dersleri, hadis ve diğer İslami ilimleri okutmuştur. Müftü Sadık Efendi kendisinden sonra ilim ve irfanlarıyla toplumu aydınlatan, birçok değerli öğrenci yetiştirmiştir. Çalışanlarının eğitimine öncelik vermiş zaman zaman müftülükte, zaman zaman imamlarının görevli olduğu, uygun olan camilerde ders okutmuştur.

Müftü Sadık Efendi, kadın erkek, ihtiyar çocuk, her yaş grubundan, onu tanıyan tanımayan, her makam ve mevkiden insanın saygı gösterdiği bir şahsiyettir. Halkla her zaman iç içe olmuş onların sorunlarına çözüm getirmiştir. 1916'da işgal edilen Erzurum, iki yıl süren esaret yıllarından sonra 12 Mart 1918'de ana vatana kavuşmuş, ancak bütün hayati melekelerini yitirmiş, ölü şehir görünümündedir. Müftü Sadık Efendi, şehrin yeniden yapılanması ve esaretten çıkmış halkın, maddi ve manevi sorunlarının çözülmesi için, büyük çaba sarf etmiştir. Kurtuluş sonrası Mondros Mütarekesi şartları gereği, doğunun yeniden işgal edilme ihtimaline karşı, Milli Mücadele hareketinin içinde yer almıştır. Bu dönemde Müftü Sadık Efendi, halkın birlik ve beraberlik içinde olması için vaaz-u nasihat etmiş, fetvalarıyla halkın orduya yardım etmesini sağlamıştır. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin teşkilatlanmasında yer almıştır. İstanbul hükümeti, kendisinden bağımsız olarak,

Anadolu’da kurulan cemiyetler ve yapılan kongrelerden rahatsız olmuş, bu cemiyetlere katılan ve destekleyenler için, “katli vaciptir” fetvası verilmiştir. Ankara müftüsü M. Rıfat Börekçi öncülüğünde, din bilginleri hemen harekete geçip, padişahın ve halifenin esir olduğunu, makam-ı hilafet ve saltanatın kurtarılması gerektiğini bu amaçla vatanın bağımsızlığı için çalışan Anadolu harekâtının, faaliyetlerinin caiz olduğunu ifade eden fetvayı vermişlerdir. Ankara fetvası, Anadolu’daki, birçok müftü tarafından onaylanmıştır. Bunlar arasında Müftü Sadık Efendi de vardır.

Müftü Efendi, 1921’de Türkiye üzerindeki, memleketi içten yıkmayı ve kutsal değerleri yok etmeyi amaç edinen Bolşevizm propagandasına karşı kurulan, Muhafaza-i Mukaddesat ve Mudafa-i Hukuk Cemiyeti içinde yer almıştır.

İşgal sonrası harabe haline gelen Erzurum’un camii, mescid ve medreselerinin imarıyla ilgilenmiştir.

Ülke için çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreçte uzun yıllar müftülük makamında bulunan Muhammed Sadık Efendi, ilmiyle, irfanıyla halkı aydınlatmış, bir milleti ayakta tutan ilmiye sınıfının oluşmasında takdire şayan gayretleri olmuş, değerli öğrenciler yetiştirmiş, müftülük vazifesini makamının gerektirdiği ilmi liyakat, iş disiplini, ahlaki erdem vasıflarını taşıyarak yerine getirmiş, örnek bir şahsiyettir.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi- Ankara (BCA)

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı- İstanbul (BOA)

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi- Ankara

ARAŞTIRMA ESERLERİ

ARAS, Sıtkı, Erzurum'un Manevi Mimarları, İstanbul, 1999.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk (Söylev), İstanbul, 2006.

BAŞAR, Zeki, Erzurum Kongresi, Erzurum, 1979.

BULUT, Sebahattin, Erzurum'da İz Bırakanlar, İstanbul, 1995.

CEBESÖY, Ali Fuat, Kuvâ-yı Milliye'nin iç yüzü, İstanbul, 2002.

ÇELİK, Muammer, Erzurum Kitabı, İstanbul, 1997.

ÇELİK, Recep, Milli Mücadele'de Din Adamları, İstanbul, 1999.

DURSUNOĞLU, Cevat, Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Ali Ulvi Kurucu'nun Hatıraları, İstanbul, 2007.

Erzurum İl Yıllığı, Ankara, 1998.

GÖKBİLGİN, Tayyib, Milli Mücadele Başlarken, Ankara, 1965.

KARABEKİR, Kâzım, Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, İstanbul, 1939.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Ankara, 1993.

KONUKÇU, Enver, Selçuklulardan Cumhuriyet'e Erzurum, Ankara, 1992.

KONYALI, İbrahim Hakkı, Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960.

KUTAY, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, Ankara, 1972.

----- Milli Mücadele'de Öncekiler ve Sonrakiler, İstanbul, 1963.

SARIKOYUNCU, Ali, Milli Mücadele'de Din Adamları, Ankara, 1999.

----- Atatürk Din ve Din Adamları, Ankara, 2002.

SELVİ, Haluk, Milli Mücadelede Erzurum (1918–1923), Ankara, 2000.

SOM, Nusret, Tarihçe-i Erzurum, İst. 2005.

TANSEL, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya kadar, Ankara, 1978.

BİLDİRİ VE MAKALELER

- AKGÜN, Tahsin, “Rusya’nın Tarihi Emelleri ve Erzurum”, Tarih Yolunda Erzurum, Mart, 1959, sy.2.
- BAYDAR, Mustafa, “Erzurum’un İşgali ve Kurtuluşu”, Tarih Yolunda Erzurum, (12 Mart 1962), sy.11-12.
- BİNGÖL, Lütfullah, “Milli Mücadelede (1918-1923) ve Erzurum’da Din Adamlarının Hizmetleri”, md. Atatürk Üniversitesi’nin Kuruluşunun XX.Yılına Armağan, IV. Kitap, Ankara,1978.
- DURSUNOĞLU, Halit, “ Avlarlı Muhammed Lütfi Efendi’nin Milli Mücadele’ye Katılımı ve Katkıları”, md. Türk Halk Kültüründe Milli Mücadele I. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri, Erzurum, 2005.
- KIYICI, Selahattin, “Doğunun Büyük Alimi Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Solakbay”, md. Erzurum Kalkınma Toplantıları II, Erzurum Kalkınma Vakfı (ER-VAK), Erzurum 2004.
- Doğunun Büyük Alimi Erzurum Müftüsü, Muhammed Sadık Solakbay”,Yeni Ümit Dergisi, Ocak-Şubat-Mart, 2007, sy.75.
- REVNAKOĞLU, Cemalettin Server, “Erzurum’da bir Kubbe Çöktü”, Tarih Yolunda Erzurum Dergisi, Ocak 1961, sy.7-8.
- Erzurum’da çöken Kubbe Bıraktığı İzler ve Anılar”, Tarih Yolunda Erzurum Dergisi, Aralık, 1961, sy.9-10.
- SOLAKOĞLU, Cahit, “Amcam Solakzade Müftü Sadık Efendi”, Erzurum Kalkınma Toplantıları II, Erzurum Kalkınma Vakfı (ER-VAK), (Erzurum 2004).
- YAVUZ, Nuri, “Erzurum Kongresinin Milli Mücadelede ki Yeri ve Önemi”, Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu, Ankara 2003.

GAZETELER VE SÜRELİ YAYINLAR

- Hür-Söz, , 04 Temmuz 1962, sy.1378.
- Palandöken, 04 Temmuz 2002.
- Zaman, 18.03.2002.
- Gezi Rehberi Erzurum, Nisan, 2008.

BELGELER

- EK-1: Müftü Sadık Efendi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivinden alınan nüfus kayıt örneği
- EK-2: Erzurum Müftülüğü'nden, Diyanet İşleri Başkanlığı'na, Müftü Sadık Efendi imzasıyla gönderilen, bir yazışma örneği
- EK-3: Erzurum Müftülüğünden, Diyanet İşleri Başkanlığı'na gönderilen, Müftü Sadık Efendi'nin mührünün bulunduğu, yazışma örneği
- EK-4: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan, Müftü Sadık Efendi'nin müftülük mazbatası
- EK-5: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan, Müftü Sadık Efendi'nin yeni harflerle yazdığı ve imzasının bulunduğu resmi belge
- EK-6: BCA. Müftü Sadık Efendi imzalı, bir soruşturma evrakı
- EK-7: BCA. Müftü Sadık Efendi imzalı müezzinlerin ve ferraşlık vazifesini tevcihi
- EK-8: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan, Müftü Sadık Efendi'nin Tercüme-i Haline dair belge
- EK-9: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan, Müftü Efendi'ye ait ilmiye icazetnamesi
- EK-10: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan, Müftü Sadık Efendi'nin yaptığı görevlere dair heyetçe verilen belge
- EK-11: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan, Müftü Sadık Efendi'nin medreseye müdür tayinine ilişkin belge
- EK-12: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan Müftü Sadık Efendi'nin nüfus tezkeresi.
- EK-13: BCA. Erzurum Vilayeti Fetvahanesi başlıklı ve Solakzade imzalı "Gürcü Mehmet Cami-i Şerifi ferraşının, Hamdi Efendi olduğuna" ilişkin bir belge
- EK-14: Ankara Müftüsü M. Rıfat Börekçi'nin verdiği fetva
- EK-15: Müftü Sadık Efendi'nin, Ankara Müftüsü M. Rıfat Börekçi'nin fetvasını onaylayan, fetva
- EK-16: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan, Müftü Sadık Efendi'nin, hal tercümesi
- EK-17: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan, Müftü Sadık Efendi'nin, müftülüğü döneminde hazırlanmış olan, imtihan kağıdı
- EK-18: BOA. Ulemadan Solakzâde Hamid Efendi'nin Nişanla taltifi

FOTOĞRAFLAR

EK-1: Muhammed Sadık Efendi'nin, sarıklı fotoğrafı

EK-2: Muhammed Sadık Efendi'nin, sarıklı fotoğrafı

EK-3: Muhammed Sadık Efendi'nin, kasketli fotoğrafı

EK-4: Muhammed Sadık Efendi'nin, kıyafet devriminden sonra bir merasimde idari ve mülki erkan ile komutanlarla beraber çektiği fotoğraf

EK-5: Muhammed Sadık Efendi adına yapılan, Solakzâde Cami'nin fotoğrafı

EK-6: Muhammed Sadık Efendi'nin, Asri Mezarlıkta olan kabrinin fotoğrafı

EK-7: Muhammed Sadık Efendi'nin, Asri Mezarlıkta bulunan aile kabristanının fotoğrafı

KAYNAK KİŞİLER

BİNGÖL, Abdülkuddüs; Atatürk Üniversitesi İletişim Fak. Öğretim elemanıdır.

CİNİSLİ, Rasim; 15. dönem eski Erzurum milletvekillerindendir. Avukattır ancak avukatlık mesleğini yapmamaktadır, İstanbul'da ticaretle uğraşmaktadır.

ÇUBUKÇU, Asri; Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, emekli öğretim elemanıdır.

ELMALI, Naci; Araştırmacı- yazardır, aynı zamanda esnaflık yapmakta ve Erzurum'da yaşamaktadır.

EMEK, Halis; Müftü Efendi'nin vaazlarını dinleyenlerdendir, emekli müftüdür, Erzurum'da yaşamaktadır.

GÜRGÜR, Mehmet; Müftü Efendi'yi görmüş ve sohbetlerinde bulunmuştur, Lala Paşa Camii emekli imam-hatibi'dir, Erzurum'da yaşamaktadır.

KAYA, Yunus; Müftü Sadık Efendi'nin öğrencisi olup, bir dönem Erzurum il müftülüğü yapmıştır, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, emekli öğretim görevlisidir ve Erzurum'da yaşamaktadır.

KIRKINCI, Mehmet; din adamı ve yazardır. Erzurum'da yaşamaktadır.

KIYICI, Selahattin; Müftü Sadık Efendi'nin öğrencisidir, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, eski dekanı olup, Van'da yaşamaktadır.

KUYUMCU NUSRET; Müftü Efendi'yi görüp tanıyanlardandır, esnaftır, ve Erzurum'da yaşamaktadır.

KÜÇÜK, Ali; Müftü Efendi'nin öğrencisi olup, emekli imam-hatip'tir, Erzurum'da yaşamaktadır.

MÜFTÜGİL, Muammer ; Müftü Sadık Efendi'nin kızı olup, İstanbul'da yaşamaktadır.

OKÇU, Naci; Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı başkanıdır.

ÖNER, Necati; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. eski dekanıdır. Ankara’da özel bir üniversitede öğretim elemanı olarak görev yapmaktadır.

ÖZDEMİR, İbrahim; Müftü Efendi’nin öğrencisi olup, emekli imam-hatip’tir, Erzurum’da yaşamaktadır.

POLAT, Hafız; Müftü Efendi’nin öğrencilerindendir, iş adamıdır, ticari hayatına İstanbul’da devam etmektedir.

SOLAKOĞLU, Cahit; Müftü Efendi’nin yeğenidir, avukatlık mesleğini devam ettirmekte ve İstanbul’da yaşamaktadır.

ŞEHİDOĞLU, Nazif; Müftü Efendi’nin öğrencisi olup, emekli imam-hatip’tir, Erzurum’da yaşamaktadır.

VELİOĞLU, Veli; Müftü Efendi’nin öğrencisi olup, emekli imam-hatip’tir, Erzurum’da yaşamaktadır.

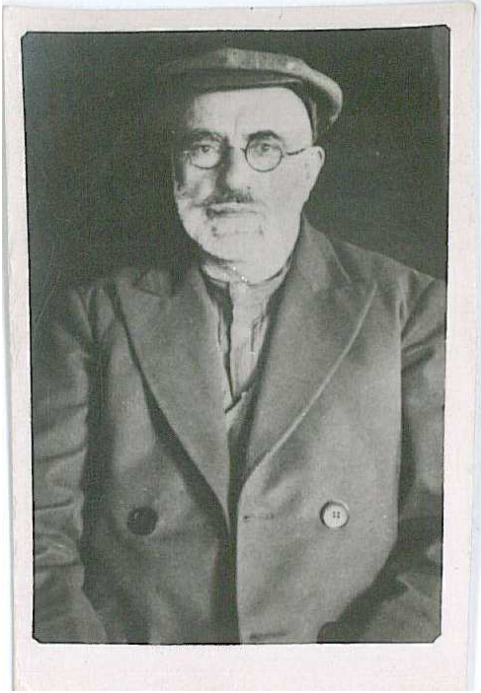
YILMAZ, Mehmet Nuri; Diyanet İşleri eski başkanıdır, Müftü Efendi’nin vaazlarında bulunmuştur, Ankara’da yaşamaktadır.

EKLER**FOTOĞRAFLAR**

Fotoğraf– 1: Muhammed Sadık Efendi’nin sarıklı fotoğrafı

Fotoğraf – 2: Muhammed Sadık Efendi’nin sarıklı fotoğrafı

Fotoğraf – 3: Muhammed Sadık Efendi'nin kasketli fotoğrafı

Modern ve Yeni Türk Devleti'nin oluşturulmasında ilk adım olan Kıyafet Devriminden sonra bir merasimi izleyen idari ve mülki erkan ile komutanlar.
Fotoğraflıklar: 1- Müftü Solakzade Sadık Efendi, 2- Sultani Mektebi Müdürü Cemal Bey, 3- Vali Zühtü Bey, 4- Müdde-i Umumi Ethem Bey, 5- Belediye Reisi Zakir Bey (Gürbüz), 6- Öğretmen İbrahim Bey (Ünal), 7- Korukçu Rıza Bey, 8- Korukçu Münip Bey, 9- Tahsin Bey (Alyanak)

Fotoğraf – 4: Muhammed Sadık Efendi'nin kıyafet devriminden sonra bir merasimde idari ve mülki erkan ile komutanlarla beraber çektiği fotoğrafı

Fotoğraf – 5: Muhammed Sadık Efendi adına yapılan, Solakzâde Camii’nin fotoğrafı

Fotoğraf – 6: Muhammed Sadık Efendi'nin Asri Mezarlıkta olan kabrinin fotoğrafı

Fotoğraf - 7: Muhammed Sadık Efendi'nin Asri Mezarlıkta bulunan aile kabristanı

BELGELER

Nüfus kütüğünde yazılı olduğu yer		Vilayeti	Kazası	Nahiye
Soyunur		Soyunur	Musluk	
Adı ve Soyadı	Babasının adı ve soyadı	Anasının adı ve soyadı		
1. Sadık Sabakbay	Hamit	Satım		
2. İzzet	Hamit	Hasice		
3. İzzet	Hamit	İzzet		
4. İzzet	Hamit	İzzet		

Nüfus kütüğünde yazılı olduğu yer					Nüfus kütüğünde yazılı olduğu yer				
Adı ve Soyadı	Babasının adı ve soyadı	Anasının adı ve soyadı	Doğum yeri	Doğum tarihi	Yaşı	Haric No	Cilt No	Sıra No	
904	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	
908	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	
919	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	
924	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	İzzet	

NOT :

- 1 - Son kinyenin altına kayına uygun olduğu yazılarak resmi mühür
- 2 - Yaz makinesi olan yerlerde makine ile, olmayan yerlerde okunaklı
- 3 - (*) Gayri müsimerin mezhebi de yazılacaktır.

EK-1: Müftü Sadık Efendi'nin, Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'ndeki alınan Nüfus kayıt örneği

عدد

EK-2: Erzurum Müftülüğü'nden, Diyanet İşleri Başkanlığı'na, Müftü Sadık Efendi imzasıyla gönderilen bir yazıma örneği

بَابُ فُتُوَى سَجْنِ اَحْوَالِ مَدِيرِیَّتِ عَلَیْهِ سَلَامٌ

فتویٰ دائره سی

عدد

۱۸۰ عمومی

خصوصی
مع الاخره کالون تاریخی و ۱۰۰ عددی تحریرت علیہ لری جواب
طلب بریلان ترجمه حال ورق سید آتک مندرجاتی ہوید
و تا لفت صورت مصدقہ لریہ مفتیکہ ایشہ باشد
تاریخی و آلمان معاش مقدارینی و معروض مفتیکہ اصالیہ
ایشہ باشد تاریخی میں محاسبہ و لایتن سالیہ قیود و نہ قیود
نظم آلمان معامدلی جدول لف اولہ ورق مطو یا تقدیم قلند
معروض و ترجمہ حال ورق سنک مصدق بر صورتیکہ حرف
واعیانہ ارسال یوراسی ایچون بکرمیش غرضلق ورق تقدیم
تقدیم قلند معروض صورتک اسبالہ عنایت یوراسی ستر حمد
اولیادہ ۱۰۲ مع الاخره و ۲ کالون تاریخی

حرکت ولایت مفتیسی

صو لا قرا۱۰۵

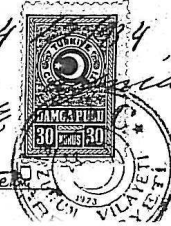
T. C.
Erzurum Vilayeti
Idare Heyeti Kalemi
Sayı

Lure

Bulunduğu memuriyetlere ait vesaikin bulunmamasından ve kuyudu maliyeniñ ziyaa ugramasından dolayı ibraz ettiği şahadetnameye nazaran yedine bir küt'a mazbata itasını müstet'i vilayet müftüsü Sadık efendinin 324 senesi kânuni sanisinden 325 senesi haziranına kadar 150 kuruş maaşla Erzurum milkiye mektebi farisi muallimliği vekâletinde ve 326 senesi martının 28 inci gününden 335 senesi şubatının 18 ine kadar 300 kuruş maaşla bil-esale müftü müsevvitliğinde ve 331 senesi teşrinisanisinden itibaren iki yüz ve 334 senesi Eylül beşinden itibaren 833 kuruş maaşlarla müftülüğe tarihi tayini olan 335 senesi şubatının on sekizine kadar müftü vekâletinde bulunduğu hacı Hamza medresesi müderrisi Hafız Memet EF. ve gümrük camii şerifi hatibi Gazim ve Feyziy müderrisi Faik efendilerin mühürlerle mahtum olan mübrez şahadtnameden müsteban olmagla hidemati vakıasını tastikan işbu mazbata ita kılındı. 4/şubat 1335

Erzurum Vali V.	Defterdar V.	Mektupçu	Maarif M.	Ser mühendis
Hurşit	ALİ	Emin	Saip	Memuriyette
Ziraat M.	Müftü	AZA	AZA	AZA AZA
Faik	Sadık	Tevfik	Gazim	Memuriyette Süleyman

İsmail H. Tashir
Bes. Kâtip
Hideme

EK-4: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'ndeki alınan, Müftü Sadık Efendi'nin Müftülük Mazbatası

3 12

[illegible][illegible]

تحقیقات تلاش در نام اجزای شیر پزی قوی سدا و کله

قسم اداری رازی

[illegible]

موسیٰ المصطفیٰ برکاتنا معاً مدح و ثناء
مدبریت علیہم بقدر تقویٰ

قسم اولی نوی

~~مجلس~~

١٧٥

فروع فضيلة عبد القوي

سنة

المراد

(3)

[illegible][illegible]

EK-12: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden alınan, Müftü Sadık Efendi'nin nüfus tezkeresi.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

مستغنی مولیٰ لہ لفاظی نقلیٰ قندی فقذہ فرغی علیہ برسمہ سفت انکی
اہوال فقذہ فی لب قیبیٰ اخذت سند محملیٰ انکہ معاشق آراءہ
ایہ مرکبہ استغفا ایہ لک صوی فریشتہ انانہ کندی و طاسہ
محملہ سندہ افانہ انکی مت طرفندہ رہہ ریونہ سواک کورار کر
دا صیابہ فاموسہ اولیٰ فقذہ دار مغزہ ہم و خر فرغی لہ محملہ برانہ فی
جہاں مستغنیٰ اولیٰ رہہ رقم ارارہ یستغنیٰ فقذہ ہم
۱۷۱ - ۱۷۱

محملہ معاودہ
حقیقہ

051	۷۲۵	۱	3	24	1	28
-----	-----	---	---	----	---	----

EK-13: BCA. Erzurum Vilayeti Fetvahanesi başlıklı ve Solakzâde imzalı “Gürcü Mehmet Cami-i Şerifi ferraşının, Hamdi Efendi olduğuna” ilişkin bir belge.

[illegible]

EK-14: Ankara müftüsü M. Rıfat Börekçi'nin verdiği fetva (Selahattin Kıyıcı'dan alınmıştır)

انحرار و بالفضل من وجهه تادى ممالك تبارك و تعالی و منحه
 انوار و جلاله و تاجه و ابدن جهر مسیه شرعی باقی از نور ربی العزیز
 علیهم السلام انما یقال او طائر الیقانه قوم صفوح شرعی علیهم السلام من نور
 انوار ربی و الانوار بصری و وجهه حرار و نور و صفوح شرعی
 انحرار و بصری و تاجه و تادى ممالك تبارك و تعالی و منحه
 شرعیه و اولیه غیری از نور ربی الیقانه اعماله تبارك و تعالی
 الشریعیه من نور الحرب و البصر و یقال ان نور ربی و تاجه و تادى
 و بصری و تاجه و تادى و بصری و تاجه و تادى و بصری و تاجه و تادى
 بصری و تاجه و تادى و بصری و تاجه و تادى و بصری و تاجه و تادى

دندسی ایضا این محرم سلیمه قاسم و شمه در طالع بالانجام مسلم
نوع اتفاق خال اینک آنکه در سال ۱۰۰۰ این منافع شرعی اگر و کلاه
مربوب و ساعی یا بقدر اولو رسی این جوان اعلم به تعالی او توست
والله تعالی و القی الله و من القی الله القی الله و القی الله القی الله
کذا فی حق این ه لوصف محاربه آنکه امرت اعطای الله وصف
و تحقیق در مرض اوله در حار اوله قتل محرم و محرم و محرم
طالع و من القی الله ال هو اعلم انه تعالی افلاک الاله
بعد الرضی کذا فی السور صفی الله محرم و صفی
غالبه من مطهره

[illegible]

تذکره افراد

(۱)

نام و نام خانوادگی	تاریخ تولد	محل تولد	محل اقامت	محل خدمت	محل اشتغال
محمد علی محمدی	۱۳۰۵/۰۵/۰۵	تهران	تهران	مدرسه	مدرسه
علی محمدی	۱۳۰۵/۰۵/۰۵	تهران	تهران	مدرسه	مدرسه
...	...	...	...	...	...

تاریخ: ۱۳۰۵/۰۵/۰۵

محل: تهران

محل خدمت: مدرسه

محل اشتغال: مدرسه

3 سؤال

جواب

انفصالی و اوقاف اولی شد .

اصحیح : معوضه طواری تحت محاکم : آنستیم . در صورت
 جزایر کورماستیم .

م — دولتی و غیر دولتی
 و توپیکه ایستاد حقیقیه سی
 و بالآخره جواز استخدام قرائی آنکس
 آلمانی کرک و نوزده و کرک و طبقه
 موره نه لغوی آنجا احواله طواری
 تحت محاکم : آنستیم نتیجه نه حکم
 صادر از دولتی و غیر دولتی کورماستیم

بند هر یک از این جزایر با اینست : جواب : و اینها جاهه مواضع حقیقت است و کندی است
 محمد خیر ایلم

اصحیح : معوضه طواری تحت محاکم : آنستیم . در صورت
 جزایر کورماستیم .

اصحیح : معوضه طواری تحت محاکم : آنستیم . در صورت
 جزایر کورماستیم .

اصحیح : معوضه طواری تحت محاکم : آنستیم . در صورت
 جزایر کورماستیم .

اصحیح : معوضه طواری تحت محاکم : آنستیم . در صورت
 جزایر کورماستیم .

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فَإِذَا رَفَعَ الْمُصْطَفَى رَأْسَهُ مِنَ السُّجُودِ الثَّانِيَةِ وَالْكَلِمَةُ إِنَّا نَبِيٌّ
أَفْرَشَ رَجُلَهُ الْيَسْرَى وَجَلَسَ عَلَيْهَا وَنَضَبَ رَجُلَهُ الْيَمْنَى
نَضْبًا وَبَوَّحَهُ أَصَابِعَهُ أَوْ أَصْلَحَ رَجُلَهُ الْيَمْنَى عَوَاقِلَهُ
هَذِهِ لَيْسِيَّةُ الْبُيُوتِ السُّنُونُ لِلْعَمَلِ فِي الْمَعْدِنِ عِدْنَا وَعَسَائِكَ
يُورِكُ فِيهَا وَعِدَالَتَانِي وَأَمَدُ فِي الْأَوَّلِ كَقَوْلُنَا وَفِي
الْآخِرَةِ كَالِئِكَ وَيَضَعُ يَدَيْهِ حَالِ الشَّهَدِ عَلَى عُنُقِهِ
وَيَبْزُخُ أَصَابِعَهُ بِسُوطَةٍ لِلْأَكْلِ الْمَرْبُوحِ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
T.C. ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

و قتلی نماز قیله کسه ابکی رسته باشی ایکنی جود ده
 قادر دی صول آباخی بیر فرشی ایلرینی یا تر و اول
 یا تر بی صول آیاغند اوزرینه اوتور ، صاغ آیاغنه
 دیگر دیکم کلاه . دخی دیکسه اولدنی صاغ آیاغند یا تر
 قبله جهته توجه ایلرینی چوریر و یاخود یوزلر
 دیکر اساس بو توجه لظفک بوراده کی ترکیب معناسی
 افاده ایه مدیک الجیه اوله تر دیلر ترجمه ایلدیم ،
 اینته بز حشدر نزنده هر ابکی قصه ده اکلک ایچو سنه
 وجه اوزره اوتور ما نك گینتی صی بو ذکر اولانه طرز اوزره
 اوتور سدر . امام مالک نزنده هر ابکی قصه ده تورک
 ایلر یعنی مصطفی متعندک صول طرفنی بیر قورص صول یاغنه
 ره یا تر بی حالد دیکسه اولدنی صاغ آیاغند آتله
 امام شافعی ایلد امام احمد نزنده اولکلی قصه ده
 قول کیدر قصه خبرده امام مالک قول کیدی
 دخی اوتوراه مصطفی شمد حانده هر ابکی الی الی الی
 اجنب رینه قور و یا تر سقرینه آجیه اولدنی حالد
 کل اولدنه کیدر نه آیر

بالآخر باقی قالامہ منی کند پسند

س - ختم اولاده کیم بولده اول غل ایشنه نه لازم کلمه
ج - امام اعظم و امام محمد نزدنده غلنک اعاذه
لازم کلمه امام یوسف نزدنده برش لازم
کلمه شریک آنک نزدنده منک شهوند طشره جوقاکی
شرطه بودا بودا مقفود دده
ج - ستر اوزرینه محله صحنک شراطل نهادر
س - ارکشی و قادیه غلده صوبی صاحب لرینک دیکه
ایضاً لازم میدر
ج - ارکشی ایوره معلقاً صاحب لرینک صوبک ایضاً لازم
قادیله ده صاحب لرینک دینه صوقا و سیریه اورک کلمه
اجوبه ییقاموه لازم کلمه

س۔ اکیٹی وقادیہ غلہ صوبی صاحبزادہ بیگم
ایضاً لائبریری

مس۔ جمہ نك وجوب واداسك شرط لرینی مفصلا یازین

051	V251		3	24	1
-----	------	--	---	----	---

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

۴. کهرشک فانی جانا بولمادیق کهره قولک شایه
و یا معانی اولمش دند.

۵. اسم سنانل عقیقه - عقیقه - لازم ملزم
قبلند

۶. استطاعت مع الفاعلیه - ن صلد -
اقوال یا بنیه قعد -

۷. حدیثه ن: دیرلر
کلمه بی پرویش و یا یا دیرلر و الصیف مخوف
ولانوم کی

۸. شایه ن: دیرلر
مد لازم کلمه مخفف اولان کی

۹. دیرلر دیرلر کلمه مخفف اولان ن: دیرلر
کلمه مخفف ده دیرلر ن: دیرلر
مخفف ده

۱۰. کلمه مخفف ده دیرلر ن: دیرلر
کلمه مخفف ده دیرلر ن: دیرلر
کلمه مخفف ده دیرلر ن: دیرلر

051	125			3	24	1
-----	-----	--	--	---	----	---

۹۹ بری مصر یعنی شهر اولوه ۷ بجسی سلطان و ق

نائبی عاظمی بولنوه و حتی قلد بری ۴۰ غیر اولا و قی

اولوه ۷ بجسی برکیده حضرینده خطبه او توبه

۵ بجسی اذنه عام اولوه یعنی جمعه نمازیه کلمه ده هیچ کس

منع ایتامک ۷ بجسی جماعت اولوه یعنی امامده باشه

اوچ کیشی اولوه ۱۰ امام بوز کوره امامده ماعد ایلکده ده

۷ امام اعظم و ابوبکر کوره شهید بولم قاورسه نه

جمعه اولوه رجه تمام ایدر امام محمد کوره ایلک کلمه

رکوعنده قاورسه جمعه اولوه رجه تمام ایدر آندهم کوره

قاورسه اولوه نماز اولوه رجه تمام ایدر

نماز اکان ایتوده شکر ایدر اگر بویکده به شکر

اوزمانه قدر هیچ واقع اولامسه وایز عادت کیم

اولامسه ایسه نماز فاسد اولور بوجه اولم

دکلمه فنی غا لبیل حکم ایدر آکا کوره نمازیه

اکال ایدر شاید فنی هیچ بر طرفه غالب اولمسه اقلیه

حکم ایدر آکا کوره نمازیه اکان ایدر حاکمده

سکیده سوا ایدر

قاله فنی رکعتی سکیده ایل مقید ایتدیجه به قدر

زوده دخط ایدر دجال او طور و ر و کیم

سوا ایدر نمازیه ایسه بوجه اگر سکیده ایل

مقید ایلدی ایسه امام بکیمده کوره باشی سکیده به

قوتیلر امام محمد کوره باشی سکیده ده قالدیر قیل

نماز فزضله جمعه نافذ اولور دیکرا

قطع ایدر دیکر بر شکر و اهاشم ایدر

قیلار بعد تکرار فضا نمازیه قیلار

اعتقادده حنفیه امانی ابو منصور ماتری در

شافیه امانی امام شافعی در

حناب حقه قولر ویر دیک ارا ده جنوب در

طولانی قولر اختیار ایلر ایشلدیکر علامه

مشاب و مطاب اولور

۷ حجاب ای هر فصله قی دخط ایدر بوز

صفا تکی ای نه عیمه نه غیره سر ای قلم

بوند عیمه وایز اولوه احتالیه بک اولایلر

۷ استطاعه مع الفعل د و هر استطاعه مع الفعل قلد

اولاه قدریک حقیقیدر

۷ حرف لیه و او ساکن اولوب ماقبله ضو

اولور حرف لیه در

۷ تاسروقی ده مد مد لازم کلمه مقلم در

مد لازم مدده سبب مد اولاه حرف ساکن دیکر

بر حرفه مدغ اولور کلمه مقلم در بوجه

یا کاکر ساکن اولوب دیکر بر حرفه مدغ اولور

کلمه عطف اولور آ لآن کیمی

سی - جمعه نمازیه امامه رکعت ثانیه ده اولاشانه نه صورت
یا یار

سی - مصای قدر فنی نماز قاج رکعت قلدینده شکر ایدر
نه یا یار

سی - امام فقهده اخیرده کورا اولور رجه قائله نه
صورتلم تصحیح ایدر

051 25 3 24 1

NET ANKARA GELİNGİSİ
CUMHURİYET ARŞİVİ

سی - اعتقادده امام کیمدر

سی - هر شکر حنفی حجاب جمعه اولدینه کوره قولر شافعی
ویلیعاب اولی نه دندر

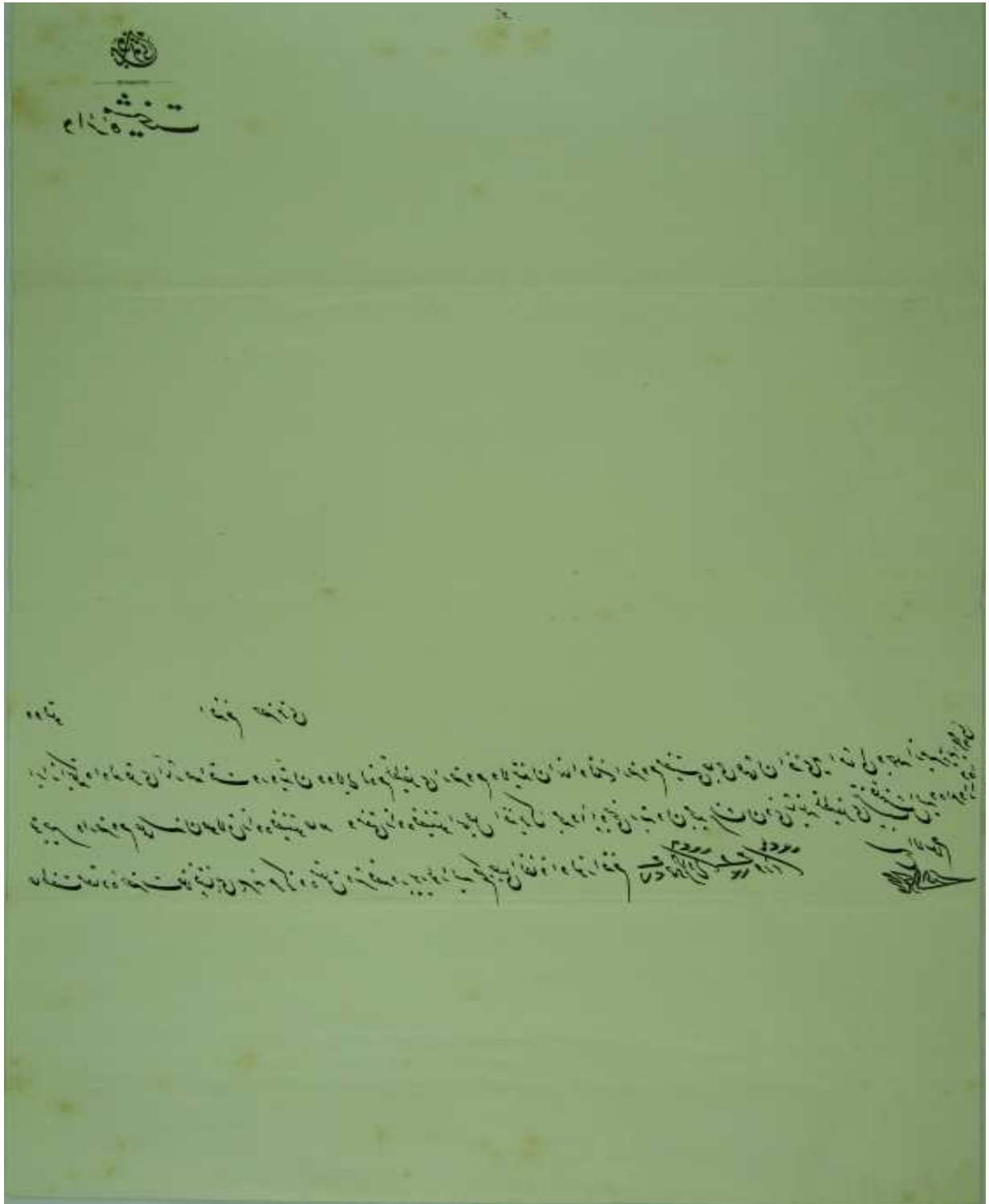
سی - اکم مسونک عینیه غیر بیدر

سی - استطاعه مع الفعل میده فصلدر

سی - حرف لیه نه یار دیر

سی - تاسروقی نه مد اولور

سی - مد لازم مدده کلمه مقلم ایل کلمه عطف نه
قوتی نه دیر

EK-18: BOA. Ulemadan Solakzâde Hamid Efendi'nin nişanla taltifi

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise öğrenimini Erzurum’da tamamladı. 1998 yılında kazandığı Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bölümünden 2002 yılında mezun oldu. 2005 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans’a başladı. Şuan Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki bir Kur’an kursunda, Kur’an öğreticisi olarak görev yapmaktadır.